

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BAJKÓ ÁRPÁD
BAKOS ÁRON
BILIBÓK RENÁTA
DIMÉNY-HASZMANN
ORSOLYA
FERENCZ MELINDA
ILYEFALVI EMESE
LAURA JIGA ILIESCU
KERTÉSZ DALMA
KESZEG VILMOS
SENKA KOVAČ
LINGVAY JULIANNA
NAGY RÉKA
OLOSZ KATALIN
PÁL EMESE
LIDIJA B. RADULOVIĆ
SZÁSZ ISTVÁN SZILÁRD
SZIKSZAI MÁRIA

7

ÍRÁSSZOKÁSOK,
KONTEXTUSOK ÉS MENTALITÁSOK

III. FOLYAM
2021.
JÚLIUS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXII/7. • 2021. JÚLIUS

TARTALOM

KESZEG VILMOS • Megjegyzések az írásról	3
DIMÉNY-HASZMANN ORSOLYA • Egy múzeumalapító néptanító életpályája és az intézményteremtés írott dokumentumok tükrében	9
SZÁSZ ISTVÁN SZILÁRD • Hogyan formálja át a Facebook a reprezentációk terjedésének hálózatait?	21
SZIKSZAI MÁRIA • Az írás mint a kulturális időutazás eszköze	31
FERENCZ MELINDA • Egy 20. századi levélhagyaték elemzése	43
LAURA JIGA ILIESCU • A szóbeliség és írásbeliség közötti határ rugalmassága. A népkönyvek esete	64
[Temetési búcsúztató id. Fábián J. Józsefnek, Mezőkeszű] (<i>vers</i>)	80
ÚJVÁRI ANNA • Az élet sorsa, Kicsi falunk (<i>versek</i>)	81
BALLOK SÁRI • A reménység szigetén	82
■ MŰHELY	
BAKOS ÁRON • Írás, fegyelmezés, háború	86
LINGVAY JULIANNA • „Legyen szabad nekünk, műkedvelőknek is, szólani...” Női írás a 19. századi regionális sajtóban	89
ILYEFALVI EMESE • Néprajz és közösségi tudomány 2.0	93
SENKA KOVAČ – B. LIDIJA RADULOVIĆ • A kolostorok honlapjai mint az ex voto digitális formái	97
IRÁSHABITUSOK	
NAGY RÉKA • Szabó Miklós (1907–1982) írásgyakorlata	109
KERTÉSZ DALMA • Az írás egy mezősségi asszony életében	111
PÁL EMESE • A naplóírás jelentősége egy gazdálkodó ember életében	112

■ TÉKA

OLOSZ KATALIN • Ürmösi Sándor írásos hagyatéka	114
BAJKÓ ÁRPÁD • A szucsági autodidakta költő versei	117
BILIBÓK RENÁTA • Benkő József – botanikus, nyelvújító, történetíró, erdélyi polihisztor: a historia litteraria művelője	119

■ ABSTRACTS	123
-------------------	-----

■ TÁMOGATÓINK NÉVSORA	127
-----------------------------	-----

■ KÉP

Reprezentációs hálózat (borító); Írás-képek (42, 79, 96, 108, 126, 128)

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR

Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), RIGÁN LÓRÁND (filozófia, a Korunk-Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS, POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága, a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap, a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Kolozs Megyei Tanács és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 100 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

KESZEG VILMOS

MEGJEGYZÉSEK AZ ÍRÁSRÓL

■ Az írás az évezredek során az adminisztráció, a tudástermelés, -tárolás és -terjesztés, a kommunikáció alapvető eszközévé és médiumává vált. Végigkísérte az embert a civilizáció hosszú történetén. Mentalitásokat stabilizált, ingatott meg, kapcsolt össze; társadalmi esélyegyenlőségeket és egyenlőtlenségeket állított elő; különböző identitások létrehozását és működtetését tette lehetővé; távoli korokat és világokat tett megközelíthetővé. Az írás gyakorlása egyaránt szolgál mágikus, vallásos, gazdasági, rituális, esztétikai, teret tagoló funkciót. Komplexitása révén olyan tudományok reflektálnak rá, mint a történelemtudomány, a filozófia, a nyelvtudomány, az irodalomtudomány, a neveléstudomány, a pszichológia és az orvostudomány. A társadalmat és a kulturális gyakorlatokat vizsgáló etnológia és antropológia megszületését követően az írással kapcsolatosan új kérdések merültek fel.

1. (Daniel Fabre-ra emlékezve) Daniel Fabre-ot ismerni és hivatkozni nem kötelező, de érdemes.

Szociológiát, majd kizárólagosan etnológiát és antropológiát oktatott, előbb a Toulouse-i egyetemen, majd Párizsban a tudósképzés fellegvárában, az École des Hautes Études en Sciences Sociales-on. Részt vett a francia etnológia olyan jelentős kutatási programjaiban, mint a magánélet története (Roger Chartier 1986), az emlékezhelyek (Pierre Nora 1992), a jelen etnológiája (1992), a gyermek története (Giovanni Levi – Jean Claude Schmitt 1996), a nemzeti

Az írás története összetett folyamat. Az írás nyelvének, az írás technikájának, az alfabetizációnak, az alfabetizált társadalomnak, az írás tekintélyének, az írás használatának mind-mind története van. Amit kimeríteni nem, csupán felvillantani lehet.

kultúrák örökségesítésének szemléletei és következményei (2000), az autobiográfiák (2010).

Köteteihez rendszeresen hozzájutottam, követtem újabb és újabb munkáit. Megszoktam azt, hogy olyan eredeti szakirodalmi tételek, amelyeket egyetemi előadásaimban érdemes újra és újra felelmegetni. A kvantitatív, a magaskultúrára összpontosító íráskutatási hagyományok mellett, az Annales iskola privát dokumentumokra, a mikrohistória mindennapi életre irányuló figyelmét érvényesítve az 1990-es években új perspektívát honosított meg. Az 1993-as kollektív kötet címében az *écriture ordinaire* szakterminust kezdeményezte, majd az 1997-es kötetben az *écriture quotidienne* formában fogalmazta újra. Az *écriture ordinaire* Michel de Certeau *culture ordinaire* terminusát követi, amely egy olyan, a kánonok tiszteletét és az intézményi normákat nélkülöző, ugyanakkor azonban jelentős mértékben pragmatikus kultúrát nevez meg, amelyet az egyének kedvtelésből, minden elköteleződés nélkül, rendszeresen használnak.¹ Az írás értelmezéséhez a szempontokat az olvasás forradalmának nevezett 19–20. századi folyamat kutatása kínálta fel.² Az *écriture ordinaire* kategóriájába tartozik az az írásgyakorlat, amely gyakran mellőzi az alkotás szándékát, az írott mű aláírással való hitelesítésének gesztusát, publikussá tételének szándékát. Ebben a gyakorlatban az írás kilép, kiemelődik a hagyományos, a hivatásos alkotók és az intézmények által lefedett közegekből, az értelmiségi csoporttulajdonból, beépül a sokak privát életterébe, használata változatos személyes motívációkhoz (*nyomok hagyása*) vagy a bürokrácia elvárásához igazodik hozzá, s ez utóbbi esetben kényszerű cselekvés. A „nagy elosztás” folyamatának lezárulta után az írás új szociális réteg kulturális gyakorlatának lesz a része, s organikusan kapcsolódik az oralitáshoz és az olvasáshoz.³ A kötet példái között szerepelnek a noteszbejegyzések, a vallásos tárgyú füzetek, az olvasói széljegyzetek, a graffitik, a fényképfeliratok, a levelek és a naplók.⁴

A mindennapi írás területeinek azonosítása és értelmezése az újabb, 1997-ben megjelent kötetben történt meg. A tanulmányok további változatos íráshasználati helyzeteket mutatnak be (a franciaországi cigányok kommunikációja az oralitás és az írás határán, számítás fejen és papíron, íráshasználat az emigránsok és hozzátartozók kapcsolattartásában, alkotó és terapeutikus funkciójú írásműhely, a hivatalnok-író, a hivatalos levél, a családi könyvelés, írásszerepek a családban, vallásgyakorlás írásban, önéletírás, családtörténet, gýaszlapok).⁵

A „történelem háziasításának” formáit és eseteit, a múlt és a történelem szociális használatát elemző tanulmányok gyűjteményét Jakab Albert Zsolttal együtt olvastuk, jegyzeteltük ki. A kötet szemléletét Jakab Albert Zsolt kamatoztatta és érvényesítette Kolozsvár fél évezredes emlékezőskultúrájának elemzésében.⁶ A Fabre műhelyéből kikerülő következő kötet az íráshasználat újabb területén tekintett szét. A szerzők a településtörténetek írását a „rólunk szóló történelem” előállításának igényére vezették vissza. A lokális emlékezet alakzatainak vizsgálatakor hasznos olvasmánynak bizonyult.⁷

Tudomást szerzett könyveinek kolozsvári recepciójáról. Személyes találkozásunkat korai, váratlan halála akadályozta meg. A *Par écrit* kötet előszavát ezen tematikus összeállításba szerettem volna magyar nyelvre fordítani. Szándékomat előterjesztettem a francia kulturális minisztérium etnológiai örökség osztályára, s bár kaptam választ, a fordítás jogát nem tudtam megszerezni.

2. (Betolakodó írók?)A köztudatban az esztétikai funkciójú – az alkotás és a befogadás élményét nyújtó – írás, a szépirodalom előállításának az írói szerephez

kötődik. Valójában szépirodalmat is nagyon változatos formában lehet írni, és az írói szerepet is változatos formában lehet gyakorolni.

Terepmunkám során újra és újra szembejöttem velem az amatőr, a naiv írók. Környezetükben az elismerés hangján beszéltek róluk, így hát én sem kerülhettem meg őket. Néhányukkal terjedelmes interjút készítettem, teljes életművüket elolvastam. Két dologról azonnal meggyőződhettem. Arról, hogy az írás számukra létszükséglet, illetve arról, hogy amennyiben verseiket környezetükkel is megosztják, *a költőként* tartják számon és foglalkoztatják őket. Az 1990-es évek közepén az országos napilapban közzétett felhívásomra rövid idő alatt sok-sok költő jelentkezett. Volt közöttük református lelkész, hivatalnok, kétkezi munkás, volt, aki a fővárosban, volt, aki várososon, és volt, aki falun lakott. Mindannyian hálásak voltak a feljük irányuló figyelmem miatt. Azonnal meggyőződtem arról, hogy mindenikük elismerésre vágyik, s bár környezetük többnyire elismeri tehetségüket, a lapok és a kiadók határozottan elutasítják őket. Ezt magam is megtapasztalhattam, amikor a hozzám eljuttatott verseikből szerény antológiát állítottam össze, és házalni kezdtem a kiadása végett.⁸ Az ambivalens viszonyulást későbbben a sajtóból is azonosítottam. Folyamatosan hol az elfogultság, hol pedig a vehemens bírálat hangján emlegették, hol „Homér”-nak, őstehetségnek, hol fűzapoétának, falusi poétának nevezték őket.

Érdeklődésem láttán keresett meg az 1999-ben Bakonyszentkirályon megalakult „*Bakony, Te szép Hazám*” *Parasztköltők Nagy Bálint Alapítvány*. Kezdeményezői a programját a következőképpen fogalmazták meg: „Céljuk az, hogy felkutassák e hazában és a határon túl élt, élő és alkotó parasztköltőket. Műveiket összegyűjtsék, megőrizték, ismertessék, minél szélesebb körben terjesszék ezt a sajtósági műfajt, ami a népi költészet gyöngyszemének számít. Azon fognak munkálkodni, hogy egykoron az egyetemes magyar irodalmi oktatás részeként tanulhassák majd a fiatalok különféle iskolákban műveiket.” Az alapítvány antológiákba számította gyűjteni a parasztköltők verseit, megszervezni a parasztköltők napját, szavalóversenyt hirdetni parasztköltők verseinek előadására. Később a kapcsolatunk megszakadt, nem tudom, mit sikerült megvalósítaniuk szándékaikból. Én nem szorgalmaztam sem a költők egyesületbe szerveződését, sem mozgalmat nem kezdeményeztem költészetük elismertetéséért. Pedig egyikük, Ballok Sári hajlandó lett volna Szamosújváron rendszeres éves találkozót meghirdetni számukra.

Sikerült több szerzői életművet és életpályát elemeznünk és bemutatnunk. Ilyenkor részletesen kitértünk arra, hogy milyen hagyományt követnek, az alkotás hogyan épült be mindennapjaikba, környezetük milyen mértékben szocializálta költőként őket. Jómagam egy barcasági költő esetében követtem nyomon azt, ahogyan az egyre intenzívebben az íráshoz menekülő költőasszony elveszítette elemi kapcsolatait falusi környezetével.⁹ Ambrus Judit a magyarvistai András Ezsi Erdei, Vajda András a sáromberki Berekméri István Andrásé, Bajkó Árpád a magyarkeszüi Kiss Dániel, Ozsváth Imola a mezőköbölkúti Nagy Julian-na, Tamásné Szabó Csilla pedig a szucsági Újvári Anna életművét elemezte.¹⁰

Az amatőr írók kontextualizálásában etnológiai és antropológiai szempontokat érvényesítettünk. Nem arra vállalkoztunk, hogy helyet keressünk számukra az irodalmi pantheonban.

Pierre Bourdieu s nyomán Martin Lyons az *autodidakta író*t a kultúrába *betolakodó* személyként írja le. Eleve hátrányos helyzetből indul. Nem rendelkezik megfelelő képzettségi szinttel, kulturális tőkét személyes erőfeszítések árán

szerzi meg. A 22 francia, 68 angol, 1790–1900 között élt autodidakta író életművét elemző Martin Lyons ezt az íróstatust a következőképpen írta körül. Tájékozódása esetlegesen alakul, a környezetében fellelhető olvasmányokkal ismerkedik meg. Tiszteletben tartja az irodalmi kánonokat. Miközben idejét mással kell eltöltenie, szabadidejét tüntetően olvasásra fordítja. Az olvasás mellett megszállottan ír. Olvasmányainak koncepcióját reprodukálja, vagy pedig a részletek kidolgozásában igazodik hozzá olvasmányélményeihez. Lelkesen dolgozza fel környezete orális hagyományait, saját biográfiáját, illetve szívesen vállalkozik környezete írásigényének kielégítésére. Stílusában, retorikájában, akárcsak ideológiájában könnyen azonosíthatóak a közvetlen hatások.¹¹

A francia szociológia a középkortól kezdve azonosítja az *amatőr írást*.¹² Formái a középkori, nemesi és udvari költészet, a felvilágosodás korának alkalmi lírája (17. század), a munkás-, a népi és a proletárköltészet (18–20. század). Ebben az értelmezésben a versírás kulturális habitus.¹³ Az írás 1. az önkifejezés formája (a. szükséglet, b. a szabadság, c. benefikus pszichikai cselekvés), 2. a másokkal való kommunikáció formája (a. a közvetlen környezettel, b. a társadalommal, c. az olvasókkal való kapcsolat), 3. egy lehetséges világ megteremtésének eszköze (a. menekvés egy megkreált világba, b. az intim világ megteremtése), 4. a nyelvhez való viszonyulás, a nyelv használatának formája (a. saját, autonóm stílus megalkotása, b. nyelvi konstrukció), 5. egzisztenciális elkötelezettség (a. létforma, b. az én megkonstruálása, c. időtöltés).¹⁴ Az íráshabitus és -stratégia alapján az amatőr költők két csoportba sorolhatók. Az *alkalmi szerzők* szándéka nem az önkifejezés, az autonóm életmű megalkotása. Műveiket megrendelésre, adott alkalmakra készítik el. Az alkotás a lokális társadalomban felvállalt szerepnek megfelelő cselekvés. Verseik változatos helyzetekben hangzanak el, iskolai és templomi ünnepeken, lakodalomban és temetésen, név- és születésnapokon. Az *autonóm szerzőket* az önkifejezés szándéka, a szabadidő alkotással való eltöltése, a siker és a hírnév ösztönzi írásra. Alkotásaikat gondosan gyűjtik és tárolják.¹⁵

4. (Az írás pályamódosító hatása) Többször közelről szemlélhettük azt, hogy az írás milyen erősen beleszól az íráshasználó életébe. Ezt szemlélteti Gálffy Eszter esete.

Az aranyosszéki Mészkőn született 1921-ben, itt járt ki hét osztályt. Ebben az időben (1930) került a faluba Balázs Ferenc, s itt kezdte el faluapostoli munkáját. A hegyaljai kis falu népfőiskolájában, nőszövetségi, gazdaköri összejöveteleiben írók, jogászok, közgazdászok, orvosok, agrármérnökök tartottak előadást. Gálffy Eszter mohón olvasta a *Bejárom a kerek világot* útleírást, *A rög alattot*, a *Zöld árvízet*. Felkészületlen lelkét végzetesen megérintették az eszmék. Egy életem keresztül Balázs Ferenc tanítványának vallotta magát. S amiből végzetes baj lett, erre a szerepre rendezkedett be. Folytonosan kereste az igazságot. Egy olyan világban, amelyben nem volt külön igazság, és nem volt külön igazságtalanság. Az 1970-es években beadványokban visszaéléseket, vezetői önkényeskedéseket leplezett le, a jogegyenlőség leple alatt végrehajtott csalásokat, a demokrácia nevében kezdeményezett érdekszövetkezéseket, a szocialista gazdálkodás elvei alapján gyakorolt amatőrizmust, dilettantizmust, barbarizmust. Szóvá tette Mészkö határának lerontását, a munka és az együttélés moráljának lezüllesztését. Felkérésre kérvényeket írt, halottbúcsúztatókat, leveleket. A megrendelések később elmaradoztak.

1945-ben meghalt bizalmas barátnője, Jobbágy Rózsika. A temetés napján naplót nyitott, s ez lett élete végéig egyedüli bizalmasa.

Lakásába gyűjtött régi egyházi, szépirodalmi, csendőrségi lapokat, szépirodalmi, jogi, történelmi, grammatikai munkákat, útinaplókat, vallási propaganda-szövegeket, szótárakat. Álmatlan éjszakáit olvasással vidította fel. Az írott szó bűvöletében élt: mindenből tanulságot vont le. Széljegyzetekben fejezte ki egyetértését, meglepetését, tiltakozását. Valami mindig lekötötte figyelmét, valami mindig lelkesítette, valami mindig lázította.

Előbb ünnepnapokon, vasárnap délutánonként, esős nappalokon, munkaszünetekben, éjszakánként írt, később egyre gyakrabban és huzamosabban. Gazdanaplót, időjárásjelentést, papírra vetette emlékeit, az emlékezetében elraktározott verseket, népballadákat, bölcs gondolatokat, névsorokat, memoritereket. Leveleket írt Budapestre, Balatonfüredre, Kolozsvárra, Temesvárra. Egy idő után a leveleket már nem is adta postára. Az írás, a megírás fontosabb volt számára a kommunikációnál.

Élete utolsó éveire egy megmagyarázhatatlan esemény vetett árnyékot. Egy neves közéleti személyiség jelentkeztet adásvételi szerződéssel, rajta Gálffy Eszter aláírásával. Háza elhagyására szólította fel. A csalást maga fogalmazta levélben az akkori államelnöknek panaszolta el. S bár ennek hatására a házát nem kellett elhagynia, az írásba vetett hite megingott. Döbbenet kellett tapasztalnia, hogy a hamisítványnak is tekintélye, hatalma lehet.¹⁶

5. (Az írás mint testtechnika) Az emberek sokféleképpen igyekeztek tökélyre vinni az írást s ehhez különböző módon venni igénybe a testüket. Az írás mint testtechnika maga is változatos.

A szépírás iskolai gyakorlat volt, senkinek nem lehetett megkerülnie. Az iskolának hosszasan az volt a szándéka, hogy az írást tömegművészetté alakítsa, türelmesen gyakoroltatta a betűk megalkotását. A gyorsírást már csupán titkárisasszonyok sajtátították el. Versenyen is össze-összemérték a képességüket, egyébként azonban különböző intézményekben hasznosították a sajátos tudásukat. A családi élettérben írógépet ütni hosszú ideig elitizmusnak számított. Az 1970-es évek elején az egyetemi záródolgozatot még kézzel írva is be lehetett nyújtani. Amikor én zártam a tanulmányaimat, az egyetem már csupán a gépelt dolgozatot fogadta el. Én nem tudtam gépelni, ezért egy a gépírást művészetként végző segítséghez folyamodtam. Aztán én is megtanultam. És nem is csupán a kézirataimat gépeltem. Abban, hogy ettől kezdve a kéziratot már csupán gépelt – azaz a kéziratot felszámoló gépirat – formában lehetett leadni, csupán most látom meg a paradoxont. A házunkban egy vadonatúj Olivetti honosodott meg; szerettük, és sokat használtuk. Ma már csupán vigyázunk rá, olykor meg-megmutatjuk családunk fiatal tagjainak.

Az 1991-ben megjelent kötetemet 1989-ben adtam le. Az 1999-es könyvemet a kiadó már csupán lemezen volt hajlandó átvenni. A kézirat elektronikus változata a családban készült el. Egy informatikusnak azonban szóról szóra végig kellett mennie rajta.

Amikor megjelent a számítógép, képernyővel, billentyűzettel és nyomtatóval, azt reméltük, hogy informatikusok hobbija marad. Egy idő után már nem lehetett megkerülni. Tulajdonképpen még ma is csodálkozom azon, hogy milyen alapvetően átalakította írásszokásainkat. Betűink formáját, színét, méretét, egymástól való távolságát. Ha akarjuk, figyelmeztet a helyesírási hibáinkra. Aki minden elvárásnak meg szeretne felelni, annak valóban szövegszerkesztési programot kell tanulnia és számítógépet használnia. Valahogy úgy, ahogyan Ka-

rinthy Frigyes *A cirkusz* című novellája szereplőjének artistává kell válnia, hogy közönség előtt megszólaltassa a hegedűjét.

Aki örömet leli az írásban, abban, hogy minden egyes betűt más-más mozdulattal kell leírni, az továbbra is bizonyára kézzel ír. A kézzel való írás ambivalens cselekvés: egyszerre termel hátrányt, és érvényesít alapvető jogot.

A 2010-es években olyan egyértelmű lett a számítógép használatának előnye, hogy több ország tanügyminisztere készült meghozni a döntést a kézírás tanításának megszüntetéséről vagy fakultatívvá tételéről.

Én örülök, hogy egyelőre nem történt meg. Az írás szeretkezés – írta Jean Cocteau. Ha pedig nem az, akkor csupán iratgyártás. A mondat eredetiben így van leírva: „Écrire est un acte d’amour. S’il ne l’est pas, il n’est qu’écriture.”

6. (Ajánló szavak) Az írás története összetett folyamat. Az írás nyelvének, az írás technikájának, az alfabetizációnak, az alfabetizált társadalomnak, az írás tekintélyének, az írás használatának mind-mind története van. Amit kimeríteni nem, csupán felvillantani lehet. A jelen összeállítás ezt a szerény szándékot igyekszik megvalósítani.

■ JEGYZETEK

1. Certeau, Michel de: *L'Invention du quotidien*. 1. *Arts de faire*, 2. *Habiter, cuisiner*. Paris, Gallimard, 1980.
2. Az európai olvasáskultúra megújulásának története: Cavallo, Guglielmo – Chartier, Roger (dir.): *Histoire de la lecture dans le monde occidental*. Éd. Du Seuil, Paris, 1997.
3. A társadalmakat és magát a társadalmat megosztó alfabetizmus és analfabetizmus következményeit kvantitatív módszerrel vizsgáló kutatászelemlét kiemelkedő tanulmányainak gyűjteménye: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szöbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Áron Kiadó, Bp., 1998. A szemléletet váltó, az orálitást és az írást egyaránt, de eltérő kontextusokban használó kommunikációs gyakorlatok „túl Ongon” jelszót használó kutatása Freiburgba tevődik át. Reprezentatív tanulmányok gyűjteménye: Neumer Katalin (vál. és szerk.): *Kép, beszéd, írás*. Gondolat Kiadói Kör, Bp., 2003.
4. Fabre, Daniel (dir.): *Écritures ordinaires*. P.O.L Paris, 1993. 1–16.
5. Fabre, Daniel (dir.): *Par écrit, ethnologie des écritures quotidiennes*. Maison des sciences de l’homme Paris, 1997. [Ethnologie de la France]
6. Fabre, Daniel (dir.): *Domestiquer l’histoire. Ethnologie des monuments historiques*. Sous la direction de Daniel Fabre, textes réunis par Claudie Voisenat. Éd. Maison des Sciences de l’Homme, Paris, 2000 [Collection Ethnologie de la France]; Jakab Albert Zsolt: *Emlékkállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2012.; *Ez a kő letétezt. Az emlékezet helyei Kolozsváron (1440–2012)*. Adattár. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2012.
7. Bensa, Alban – Fabre, Daniel (dir.): *Une histoire à soi. Figurations du passé et localités*. Éd. Maison des Sciences de l’Homme, Paris, 2001 [Collection Ethnologie de la France]. Az erdélyi lokális történelem alakzatairól: Keszeg Vilmos (szerk.): *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2015. [Emberek és kontextusok 13.]
8. Keszeg Vilmos (válogatta, szerkesztette, az előszót írta): *Kicsiny dalaim. Népi költők antológiája*. Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely, 1999.
9. Keszeg Vilmos: *Az írás szerepe egy asszony életében*. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek*. I–II. Sciencia. Kvár, 2006. II. 583–664.
10. Ambrus Judit (sajtó alá rendezte): András Erzs Erdi: *Kedvemre való, hogy meséljek*. Mentor, Marosvásárhely, 2008. [Emberek és kontextusok 1.]; Vajda András (sajtó alá rendezte): Berekméri István Andrásé: *Minden poklon keresztül*. Mentor, Marosvásárhely, 2008. [Emberek és kontextusok 2.]; Bajkó Árpád (sajtó alá rendezte): Kiss Dániel: *Minden gyümölcs életmennek...* Mentor, Marosvásárhely. [Emberek és kontextusok 5.]; Oszváth Imola (sajtó alá rendezte): *Miért nem lehettem költő?* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2012. [Emberek és kontextusok 7.]; Újvári Anna: *„...én szeretem azt úgy átadni, hogy mások is olvassák.”* Tanulmány kíséretében közléseszi Tamásné Szabó Csilla. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2019. [Emberek és kontextusok 16.]
11. Lyons, Martin: *La culture littéraire des travailleurs. Autobiographies ouvrières dans l’Europe du XIXe siècle*. *Annales HSS*. 2001. 4–5. 927–946.
12. Mouaci, Aude: *Les poètes amateurs. Approche sociologique d’une conduite culturelle*. L’Harmattan, Paris, 2001.
13. Donnat, Olivier: *Les Amateurs. Enquête sur les activités artistiques des Français*. Ministère de la Culture, Département des études et de la prospective, Paris, 1996.
14. Mouaci 2001. 153–178.
15. Viala, Alain: *Naissance de l’écrivain*. Editions de Minuit, Paris, 1985.
16. Keszeg Vilmos: *Írott szövegek egy egynél életerében*. Ethnographia 109 (1998). 2. 589–628; *Uő: Nekrológok*. Székelyföld X (2006). 7. 105–113.

DIMÉNY-HASZMANN ORSOLYA

EGY MÚZEUMALAPÍTÓ NÉPTANÍTÓ ÉLETPÁLYÁJA ÉS AZ INTÉZMÉNYTEREMTÉS ÍROTT DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN

Jelen tanulmány szempontjából az archívumok, a levéltári és a privát dokumentumok jelentős szereppel bírnak. Michel Foucault gondolatát osztom, miszerint az archívum nem statikus tároló, hanem mozgásban van, egymásra rakódó rétegei párbeszédbe kerülnek, ugyanakkor az archívum épülését, használatát, működését az uralkodó hatalmi diskurzusok alakítják. Ez határozza meg, hogy éppen milyen fajta dokumentumok halmozódnak fel vagy kerülnek előtérbe az adott időben. A kommunizmus mintegy a semmiből írta meg önmagát, kitermelve azokat az iratokat, amelyek legitimálták létét. Számtalan dokumentum született az adott korban, amelyek jóváhagytak, igazoltak, kineveztek, felhatalmaztak, jutalmaztak. Haszmann Pál esetében ez hatványozottan érvényes, hiszen szakmai pályája és életútja szervesen egybefonódik, így az ezekre vonatkozó, a családi archívumban fennmaradt dokumentumok kétszeresen is befolyásolják, illetve meghatározzák a léttörténet és a hivatás beteljesítésének folyamatát. Mi több, a vonatkozó hatósági vagy intézményi döntések kényszerűen módosítják is státusát, munkahelyi tevékenységei elvégzését, ezért is tartottuk fontosnak bemutatni, elemezni az idevágó dokumentumokat, amelyek zömmel túlmutatnak az egyén sorsán, és a kor politikai-társadalmi berendezkedésének működésére is érzékenyen rávilágítanak.

Ha az intézményt mint önálló entitást tekintem, a létrejöttét megalósító egyénre, egyénekre is ráírányul a figyelmem. Ez indokolja a feltevésem, hogy az intézmény története megírható az alapító egyéniségének, élettörténetének, szakmai pályájának vizsgálatával.

Adalékok a csernátoni Haszmann Pál Múzeum történetéhez

■ A csernátoni múzeum tényleges megnyitásának több évtizedes előzményei voltak. Ezek közül a legfontosabb maga a gyűjtés volt. Haszmann Pál tanítói álmóshelyei hagyományokban, tárgyi emlékekben gazdag felső-háromszéki falvak voltak, és azok székely közösségei szívesen bocsátották rendelkezésére az évszázados okmányokat, a feljegyzésre méltó szellemi hagyatékot és az értékes tárgyi néprajzi anyagot. Gyűjteménye egyaránt felölelt őskori leleteket, numizmatikai anyagot, hagyományos mesterségekhez kapcsolódó tárgyakat, népi bútorokat, szőtteket, hímzéseket, népi és díszkerámiát, üvegholmit, ásvány- és kőzetgyűjteményt, okmányokat, könyveket, régi fényképeket, gyászjelentőket, bélyegeket, a gazdálkodás tárgyi emlékanyagát stb. Tudományos igényességgel dolgozta fel a folytonosan bővülő anyagot. Szakkönyvtára azokban az években ritkaságszámba ment. Levélben megkereste és Csernátonba invitálta a kor jelentős néprajzkutatóit, történészeit, régészeit, művészeit, múzeumi szakembereit és mindazokat, akiktől tanulhatott e téren. Mindig arra vágyott, hogy ezt a nagy „kincset” mindenki számára hozzáférhetővé tehesse. Kapcsolatai és ez a vágya vezettek el 1973-ig, amikor a megye akkori vezetőinek segítségével és támogatásával, a Székely Nemzeti Múzeum szakembereinek és sok más személy szakmai és anyagi támogatásával február 25-én, a Damokos Gyula-kúriában¹ és annak közel kéthektáros telkén, a Székely Nemzeti Múzeum egyik külső részlegeként megnyitotta kapuit az érdeklődők előtt az 1999-től nevét viselő múzeum.² Ugyancsak 1973-ban az ő bábáskodása mellett alakult meg a Csernátoni Népfőiskola, de alapító tagja volt a Bod Péter Közművelődési Egyesületnek is, amelynek égisze alatt napvilágot látott a Csernátoni Füzetek közművelődési kiadvány.

Haszmann Pál élettörténete, tanítói és tanári pályafutása, múzeumalapítói tevékenysége

■ Ha az intézményt mint önálló entitást tekintem, a létrejöttét megvalósító egyénre, egyénekre is ráirányul a figyelmem. Ez indokolja a feltevésem, hogy az intézmény története megírható az alapító egyéniségének, élettörténetének, szakmai pályájának vizsgálatával. Annál is inkább, mert az alapító munkásságát folytatták fiai, napjainkban már bekapcsolódtak ebbe unokái, köztük a jelen írás szerzője is. Haszmann Pál gyűjtőmunkája, múzeumalapító szándéka közössége életét is alakította. Életpályájának vizsgálata során a diktatúra működési mechanizmusai is kirajzolódnak, hiszen éppen a vonatkozó időszakban következett be a tényleges múzeumalapítás. Hipotézisem része az is, hogy az életút és a szakmai pálya áttekintése egyben kor- és társadalomtörténet, egy széles látókörű, változatos munkát végző, saját útját járó, de közösségben gondolkodó és közösséget cselekvő, 20. századi értelmiségi sorsának átfogó bemutatása, amely a néptanítók korabeli működéséhez is fontos adalékokat nyújt.

Haszmann Pál életútja a Kommandó melletti Gyulafalván kezdődött 1902. május 20-án. Édesapját, Haszmann Józsefet a vágterek akkori gazdája hívta a településre Budapestről; hogy ne kelljen oda elvinni a mozdonyokat generálózni, inkább műhelyt rendezett be Kommandón, és szakembereket hozatott. Haszmann József ott ismerte meg a székelytamásfalvi Papp Máriát, akit 1901. augusztus 20-án vett feleségül. Haszmann Pál gyermek- és ifjúkora, valamint szakmai felkészülésének időszaka 1902 és 1921 közé tehető. Tanítói pályafutásának

kezdeti időszaka 1921–1934, amikor Kézdkőváron, Zabolán és Páván tevékenykedett mint kántortanító. Szintén a korabeli okmányokból, visszaemlékezésekből tudjuk azt is, hogy zabolai állomáshelyén megalapította a római katolikus dalárdát, amely kiváló díjakat is elnyert a két világháború között, de írott dokumentumok, fényképek tanúsítják, hogy nagy szerepe volt a zabolai sportegylet, sportszövetség alapításában is.³

Jelen tanulmány a Csernátonba való letelepedését követő éveket mutatja be részletesebben. Két dosszié iratainak elemzésére vállalkozik, ezek címkéjét – *Haszmann Pál okmányai, bizonyítványai, kinevezései és Dosar cuprinzând actele învățătorului Haszmann Pál* („Haszmann Pál tanító iratait tartalmazó dosszié”) – maga Haszmann Pál jegyzi, és összesen 153 dokumentum található bennük.

Letelepedés Csernátonban: az utolsó életállomás (1934–1977)

Tanítói pályafutásának legtevékenyebb időszaka: 1934–1950

■ Miután 1933-ban feleségül vette az alsócsernátoni Cseh Idát, Cseh Lajos iskolai igazgató lányát, 1934-ben Csernátonba költözött. Az első dokumentum ebből az évből pályájának már ezt az új szakaszát jelzi. A *Revizoratul Școlar* pecséttel ellátott irat az alsócsernátoni állami elemi iskola igazgatóságához van címezve, 1934. október 15-i dátummal, és az iskola vezetőségét arról értesítik általa, hogy *Pavel Hosmant* a zabolai elemi iskolától áthelyezik Csernátonba Aurel Câmpeanu helyére, aki Zabolára kerül.

A család által nemzedékeken átörökített élettörténetéből ismert adat, hogy 1935-ben eltávolították a tanügyből, két év múlva alkalmazták újra, de csak segédtanítónak. Erre vonatkozó hivatalos irat 1936-ból (augusztus 17-i, sepsiszentgyörgyi keltezéssel) van a családi irattárban, *Revizoratul Școlar al jud. Treiscaune* pecséttel, és azt tartalmazza, hogy a miniszter 116 346/936-os rendelete értelmében továbbra is a tanügyből eltávolítva marad *Haszmann Pavel*. Ezt időben megelőzi egy félbevágott ívlapra gépelt cikk az 1936. augusztus 16-i *Székely Újság*ből, *Vizsgálat indult a szülők ellen, akik a vakációban magyarul tanították gyerekeiket – Cernatul de Jos, augusztus 15.* címmel:

A keltezésben említett község lakossága között nagy megütközést keltett a hír, hogy a csendőrségre érkezett feljelentés alapján vizsgálatot indítottak néhány szülő és Hászman Pál tanító ellen, aki az illető gazdák gyermekeit a nyári szünidő alatt magánúton tanította. A keltezésben említett falu iskolájában ugyanis egyes „Fajszékely” elemek kezdeményezésére nem tanítják a magyar nyelvet. Így aztán az iskolás gyermekek egyáltalán nem ismerik anyanyelvük szabályait. Ezért volt szükség arra, hogy néhány gazda Hászman Pál volt állami tanító oktatására bízta gyermekeit, hogy legalább a magyar betűvetést megtanulják a kultúrzónában nyakig úszó kis székelyek. Hogy mi lesz a vizsgálat eredménye, ezt még nem lehet tudni, mindenesetre ideje volna, hogy a hatóságokat így hamis vádakkal félrevezető feljelentőkkel leszámoljanak.*

Családi visszaemlékezés a forrása annak, hogy a helyi csendőrök bérelték fel a feljelentőket, két alsócsernátoni székely embert. Az ügy, kivizsgálás után, végül szóbeli elmarasztalással zárult, és lassan, de biztosan elült.

*Mindkét esetben névelírás történt, helyesen: Haszmann. Szerz. megj.

Az 1937-es évből nincs dokumentum. Egy *Certificat de naționalitate*, azaz nemzetiségi igazolvány nyitja az 1938-as év iratainak sorát, január 11-i keltezésel, amelyet *Cseh Ludovic*, azaz Cseh Lajos nyugdíjas tanítónak állítottak ki, aki Haszmann Pál apósa volt.

Az időrendben következő két irat összefügg, mindkettőt a Tanügyminisztérium Háromszék Megyei Iskolafelügyelősége (Ministerul Educațiunii Naționale – Revizoratul Școlar al Județului Treiscaune) adta ki, az alsócsernátoni elemi iskola vezetésének címezve, április 4-i és április 15-i keltezésel. Az élettörténetéből ismert tény az előbbiekből felsorolt iratok megerősítik: 1935-ben elbocsátották a tanúgyból. Csupán a következő két iratból tudunk következtetni arra, hogy mi is történhetett 1938-ban. Az első egy jóváhagyás, amellyel engedélyezik számára, hogy az 1937–38-as tanévben a miklósvári iskolában tanítson, Petrescu Traian helyén, akit áthelyeznek a csernátoni elemi iskolába, a 191 187/937-es számú minisztériumi rendelet alapján. A másik irat ehhez szorosan kapcsolódik, április 15-i keltezésű, és arról határoz, hogy Traian Petrescu véglegesített tanító továbbra is a miklósvári iskolában marad. Mindkét irat utolsó mondata: *Comunicați celor în drept*, azaz: Közöljék az illetékesekkel. Az április 7-i dokumentumot *Pavel Hasman* 1938. április 7-én láttamozta is, *Am luat la cunoștință* (Tudomásul vettem) bejegyzéssel. Az április 18-án kelteztet május 2-án írta alá. Ebből az időszakból, de már a következő évből, 1939-ből őrződött meg további két dokumentum, január 12-i és 14-i datálással. Ezek összefüggenek, arról szerzünk tudomást belőlük, hogy helyettes tanítóként Hilibbe kapott kinevezést a jelzett évben.

1940-ben a magyarok ugyanazzal a besorolással vették át a tanítókat, amellyel korábban működtek, ennek ellenére Haszmann Pál aktív szerepet vállalt az iskola újjászervezésében.

Az 1941-es évből 12 dokumentum van a dossziében. Az első egy *Születési anyakönyvi kivonat* 1941. január 8-án kiállított hitelesített másolata, amely igazolja, hogy Haszmann Pál 1902. május 20-án született, római katolikus vallású. Olvasható rajta a szülei neve, foglalkozása, a születését bejelentő személy, valamint az anyakönyvvezető neve. Az utólagos bejegyzések, kiigazítások rovatban az 1933-as házasságkötésének időpontját is bejegyzik: *Megházasodott Cseh Erzsébettel³, Alsócsernátonba 1933. augusztus 19-én, házassága 7 szám alatt* – ezt augusztus 29-i dátummal jegyezte be és írta alá az anyakönyvvezető és a jegyző.

Egy 1941. március 3-án az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet által kiállított bizonyítvány igazolja, hogy sikeresen elvégezte az EMGE téli gazdasági tanfolyamát. A következő irat egy Budapesten 1941. március 19-i dátummal keltezett értesítés a M. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől arra vonatkozóan, hogy személyi lapjának 7. pontját hiányosan töltötte ki, ezért a felesége utáni családi pótlékot nem *utalványozhatták*. Az értesítés jelzi annak módját is, hogy miképpen kell kérvényezni a családi pótlékot.

Az 1941-es év okmányainak sorába tartozik az Erdélyi Szépművéses Céh díszoklevele is, amelyet a család nem az irattartó dossziében, hanem kitüntetett helyen, a Cseh-kúria ebédlőjének falán őriz. Az oklevél tartalma szerint: *az erdélyi irodalom iránt tanúsított szeretetéért és áldozatkészségéért az Erdélyi Helikon barátai közé választották, és kéri, hogy ápolja továbbra is azt az elszakíthatatlan lelki kapcsolatot, amely a magyarországi és erdélyi irodalmat egymáshoz fűzi.*

A soron következő két okmány a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter-től származó, Haszmann Pált állami népiskolai rendes tanítóvá kinevező irat és annak hiteles másolata. A másolatot 1942. április 26-án készítették, Háromszék Vármegye Királyi Tanfelügyelőségének pecsétje van rajta.

Egy 1941 és 1944 közötti bejegyzéseket tartalmazó minősítési lap segítségével pontosan végigkövethetők Haszmann Pál addigi állomáshelyei, az általa elvégzett képzések, felkészítők. A minősítési lap első oldala a személyi adatait tartalmazza, utólagos kiegészítéssel szerepelnek rajta a gyermekei, akik 1936 és 1944 között születtek (Magdolna – 1936, Éva – 1937, József István és Pál Péter – 1942, Lajos – 1944). A középiskolai (középfokú) tanulmányait 1913 és 1921 között végezte, összesen négy különböző településen.⁵ Idegennyelvi ismereteiről a dokumentum azt jelzi, hogy ért románul, eléggé jól beszél és ír is ezen a nyelven, és képes tanítani a magyar nyelven kívül románul. Ugyanezen az első oldalon és a nyelvismeretéhez is kapcsolódóan felsorolják az 1941-ig általa elvégzett képzéseket, két román nyelvtanfolyamot, amelyekben Ploiești-en 1924-ben és Câmpulungon 1926-ban vett részt. Ugyanitt van feltüntetve egy gazdasági tanfolyam elvégzése is (1941). Személyi adatai jelzik azt is, hogy nem teljesített katonai szolgálatot.⁶ Az utolsó rovatban ez áll: *1935 november 1. állásomból a románok kidobtak 1938 február 1-én vissza helyeztek állásomba. Az egyes szám első személyű fogalmazásmód arra enged következtetni, hogy a minősítési lap bizonyos részeit maga az értékelt személy töltötte ki, ezt erősíti meg a kézírása is. A négyoldalas lap utolsó oldala, amely a tényleges minősítést tartalmazza, már más kézírással íródott. A lap második oldalán található a szolgálati adatok, amelyek közlik, hogy mikor tett hivatali fogadalmat és esküt, milyen fizetési kategóriába sorolható, van-e lakása, vannak-e két hónapot meghaladó betegeskedései, szabadságai, de még arra is kitérnek, hogy zajlott-e fegyelmi eljárás ellene. Mindezek előre meghatározott rubrikák, ahová szükség szerint írtak be adatokat. Haszmann Pál esetében a következőket: a hivatali fogadalom és eskü dátuma (1940. szeptember 21., 1941. április 26.), a fizetés szempontjából beszámítható szolgálati idő kezdete és a besoroló rendelet száma (1927. március hó 15., 900/1941 M.E, 2X300/1941 V.K.M., ez áthúzva és kiigazítva: 1924. szeptember 1.), az illetményhivatali törzssorszám – V. K. 106 127 –, van-e természetbeni lakása és az milyen helyiségekből áll. A harmadik oldalon a szolgálati táblázat szerepel, 1922 és 1941 közötti állomáshelyeinek pontos kimutatásával. Kiderül ebből, hogy húsz év alatt öt helységben tanított, ezek Kézdikővár, Zabola, Alsócsernáton, Hilib, Dálnok. Az első három oldal 1941. május 15-i keltezésű, az első oldalon szerepelnek kiegészítések, a gyermekek születésének feltüntetésével, 1944-ig. A negyedik oldalon, amint már jeleztük, a minősítés adatai olvashatók, ebből kiderül tanítási stílusával, tevékenységével kapcsolatosan, hogy tárgyi tudása alapos, tanításának tervszerűsége tájékozottságra vall, tanítási módszere közvetlen, tanításának eredménye jó, és az eredményt helyesen ítéli meg. A tanórákon végzett nevelői tevékenységéről megállapítják, hogy személyi ráhatással végzi, óráin kívül pedig népművészeti munkát végez. Hozzáteszik: hivatali buzgalma lankadatlan, egyéni és társadalmi magatartása pedig kifogástalan, alkalmas igazgatói állásra vagy más különleges megbízatásra. Ezt a részt kiegészítették azzal, hogy jelenleg, azaz 1942. június 1-jén, amikor a minősítést jegyzik, körzeti iskolafelügyelő.*

A családi levéltár dokumentumai között többször feltűnik származását igazoló irat, amelyekkel Haszmann Pálnak esetenként vagy azt kellett igazolnia, hogy

keresztény, vagy azt, 1945 után, hogy nem németajkú. A dossziében az első ilyen származási igazolvány 1943. január 25-i keltezésű, a Magyar Királyi 24. Székely Határvadász Zászlóalj Parancsnoksága bocsátotta ki. A származási iratokban két nemzedékre visszamenően igazolták a keresztény származást, azaz *nagyszülőig bezárólag tiszta keresztény származású*, jelzi az említett dokumentum. Az 1943-as évből még egyetlen irat maradt fenn, a Marosvásárhelyi Tankezelési Királyi Főigazgató Hivatalának 3762-2/1942/43 számú rendelete, amellyel Haszmann Pált kinevezik Háromszék Vármegye Dálnok iskolakörzetébe, a körzeti iskolafelügyelői teendők ellátására. Ugyanakkor tovább működik tanítóként.

1944-ből 4 iratot találunk. Egy március 19-i Bizonyítvány szerint 1943. december 12. és 1944. március 19. között Haszmann Pál elvégezte a m. kir. téli gazdasági tanfolyamot, ennek nyomán *ezüstkalászos gazda* címet kapott, valamint jogosultságot az ezüstkalász jelvény viselésére. Augusztus 17-én ideiglenes igazgatói kinevezést kap Tusa András áll. népiskolai igazgató tanító helyére, aki huzamosabb katonai szolgálaton van. A megbízólevélben, az új tanév megnyitására való tekintettel, feljogosítják a két alsócsernátoni állami népiskola (az alszegi vagy fűzfalvi elemi iskola és az alsócsernátoni állami elemi iskola) igazgatói teendőinek ellátására.

1945. június 27-i keltezéssel a dosszié kétnyelvű nyomtatványt őriz, *Foaié personală / Személyi lap* címmel, amely sűrített pályaképnek is tekinthető. Mivel ekkor igazgatóként dolgozik – tanúsítja ezt a lap aláírása is, ami szintén kétnyelvű: *Pavel Haszmann Pál* –, ő maga töltötte ki személyi lapját, aminek érdekessége az is, hogy utólag rájegyzett adatokat, többek között a nyugdíjpénztári alap befizetéséről. A korábban már itt bemutatott, 1941 és 1944 közötti bejegyzéseket tartalmazó minősítési lapját ez a személyi lap többletadatokkal egészíti ki. Különleges képesítéseiről jelzi, hogy kántor-, tűzoltó-, gazdasági és románnyelv-tanfolyamokat végzett, iskolán kívüli tevékenysége pedig magába foglalja a kántorkodást, a szövetkezeti és faiskola-vezetést, ugyanakkor ifjúsági vezető és tűzoltóparancsnok is. A személyi lap tartalmazza a szolgálati táblázatát és a megszakításokat is. Utóbbiba, az 1935. december 1. – 1938. február 1. időszakhoz bejegyezte, hogy a nyelvvizsga miatt kitétek a tanügyből. A szolgálati táblázat végére bejegyzett adatokat ő maga összesítette, ebből kiderül, hogy az 1921. szeptember 1. és 1944. november 15. közötti munkáéveit áttekintve, 5 év, 6 hónap, 13 nap időszakra nem fizetett nyugdíjalapot. 1945. július 31-i keltezéssel egy román nyelvű munkaigazolás található. Egy, 1945. augusztus 6-án Ganea Ioan és Boér János, a sepsiszentgyörgyi Vármegyei Besoroló Bizottság tagjai által kibocsátott rendelet felkéri Haszmann Pál igazgató-tanítót, hogy a Dálnokban, Kézdiálbisban, Alsócsernátonban és Felsőcsernátonban szerveződő magyar tanítói állások számának megállapítása érdekében keresse fel ezeket a településeket. A nyomtatványon helyet hagytak a román tanügyi megbízott nevének is, és a szövegbe belefoglalták, hogy az illetővel közösen kell megállapítani külön-külön a román és a magyar nemzetiségű, óvoda- és iskolaköteles tanulók számát. Mivel Csernáton magyarajkú település volt, nem volt indokolt a román megbízott kinevezése, így az a rovat üresen maradt. Egy 1945. augusztus 7-i értékelő lap szerint, amelyet román nyelven a megyei tanfelügyelőség állított ki, 1921. szeptember 1. és 1940. augusztus 31. között *Pavel Haszmann* iskolán belüli és azon kívüli tevékenysége jó minősítést érdemel.

1946-ból 9 hivatalos irat őrződött meg, ezek január és október közöttiek, így majdnem az egész évet átfogják. Ezek egyikéből azt tudjuk meg, hogy kinevez-

ték körzeti tanfelügyelőnek, és pontosan tartalmazza a körzeti felügyelő feladatait, elvégzendő munkáit:

[...] A tanév folyamán, április és május havában 1-1 művelődési köri gyűlés is tartassék, mely köri gyűléseknek helye, ideje és tárgytagozata 14 nappal a köri gyűlés ideje előtt bejelentendő a vármegyei magyar Tanfelügyelőségnek. A köri gyűléseken két gyakorlati tanítás tartandó és utána a szokásos részletes bírálat. [...] A múltban elrendelt, délutáni műsoros és a lakosság bevonásával tartott előadások a folyó tanévi köri gyűléseken mellőzhetők, de ahol megrendezésük nem ütközik akadályba, meg is tarthatók.

Egy 1946. április 6-i, Márton Áron püspök aláírásával és pecsétjével ellátott megbízólevélben kántori teendők ellátását bízák rá.

Az 1946-os iratok a magyar iskolák szövetkezeteinek szervezéséről, a szövetkezeti nevelőmunkáról szólnak. Azt tükrözik, hogy Haszmann Pál tevékenyen részt vett ebben.

1947-ből 5 irat maradt fenn. 1948-ból csupán 3 iratot tartalmaz a dosszié.

1949. március 14-i keltezéssel Vargha Béla körjegyző arra szólítja fel az iskola igazgatóságát, hogy a járási főbírói hivatal 493/1949 számú rendelete nyomán, folyó hó 15-e utolsó tanítási óráján az iskolában emlékezzenek meg 1848. május 15-ről és annak jelentőségéről. Nyilvánvalóan elírás a „május”, hiszen a szöveg folyó hó 15-ét említi, ami március. Egy Alsócsernátonban 1949. augusztus 10-én kelt nyilatkozat érintőlegesen kapcsolódik a tanítói pályához, de fontos része Haszmann Pál élettörténetének. A szövetkezeti elgondolás gyakorlatba ültetésével sok terve volt, amelyeket közösségében kívánt megvalósítani. Többek között a feketeribizli-termesztés vagy a vajkészítés, ami a gazdálkodó, állattartó embereknek jó lehetőség lett volna. A nyilatkozatból kiderül, hogy tejfeldolgozó gépet vásárolt. Azt már az áthagyományozódott családtörténet teszi hozzá a témához, hogy valóban belefogott a vajkészítésbe, de ez nem volt hosszú életű. A történelem is beleszólt ebbe, ugyanis az államosítással az emberek jószág és föld nélkül maradtak, a másik ok pedig a székely gondolkodásmódban keresendő, amely óvatosan fogad minden újítást.

A nyilatkozat első mondata szerint:

Alulírott Haszmann Pál jelen nyilatkozáttal megerősítem, hogy az 1943. március 1-én kelt szerződést a magam részéről érvényben lévőnek tekintem és a megvásárolt tejfeldolgozó eszközöket megtartom. Nevezett eszközök ellenértékét azért nem fizettem ki a mai napig se, mert a felsőcsernátoni lakos Veress József tanító az összegre igényt jelentett be, azon címen, hogy Bolla József tartozik egy darab vadászpuska, 100 drb. töltény és valami lószerszám árával.

Haszmann Pál jó pedagógusi munkájához kapcsolódóan feltétlenül meg kell említenünk, az iskolaszövetkezet intézményének megteremtése kapcsán, hogy az 1948–1954 időszakban beindítja az alsócsernátoni állami iskola mellett működtetett, szegény sorsú tanulók étkezdéjét, amely az egykori római katolikus iskola épületében kapott helyet. Ma közösségi házként működik, és Sylvester kanonokról neveztek el. Itt mindennap meleg ételt szolgáltak fel 35–40 gyermeknek, és a bentlakás is biztosítva volt 10 gyermek számára. Szabó Ilona főzött rájuk, és férje, Szabó János pék sütötte a kenyeret. Állami támogatással és a tehetősebb gazdák segítségével lehetett fenntartani ezt a szolgáltatást.

Tanítói-tanári pályafutásának utolsó másfél évtizede: 1950–1966

■ Az 1950-es évből egyetlen irat sincs. Az 1951-es év egy január 4-i keltezésű, román nyelvű irattal kezdődik, amely az előző évre utal vissza, vagyis azt tartalmazza, hogy *Haszman Pavel*, a község tanítója 1950-ben beszolgáltatotta az összes földjét a néptanácsnak, a felsőcernátoni kollektív megalapításához. Azt is igazolja, hogy felesége, Cseh Ida, aki iskolai titkárként dolgozik, nem rendelkezik semmilyen ingatlanvagyonnal.

A fent idézett irat fejléce jelzi, hogy ekkor már a rajoni rendszer működött, Csernáton Sztálin tartományhoz és Kézdi rajonhoz tartozott.

A következő, 1951. január 15-i keltezésű irat szintén az előző évre utal vissza, és tanúsítja, hogy Haszmann Pál, 1950. november 19-i vizsgája alapján, megszerzte véglegesítőjét. Kézdivásárhelyen bocsátották ki ezt az iratot, Fülöp Coloman, azaz Fülöp Kálmán aláírásával. (Ezekben az években egyre szembetűnőbb, az iratok tükrében is, a család- és keresztnevek elrománosítása.) 1951-ből, január és november hónapokból még négy igazolást tartalmaz a dosszié. A januári magyar nyelvű, a másik három, a novemberiek, már román nyelven íródtak. Ezek mind szorosban a tanítói pályájához kapcsolódnak. A január 16-án kelt igazolás arra tér ki, hogy Haszmann Pál ig. tanító, mint az alsőcernátoni népiskola fizika-kémia, természetrajz szakos oktatója, a 61152. számú munkakönyv tanúsága szerint, 30 éve dolgozik a tanügyben, a fizetési jegyzék VIII/1 kategóriájában szerepel, havi 9776 lej fizetéssel és 519 lej adóval. A november 18-án kelt igazolás megismétli a fizetésére vonatkozó információkat román nyelven. A következő két, román nyelvű igazolás november 10-i, abból az időből, amikor tanítóként dolgozott Alsőcernátonban, azaz 1934. október 17-től 1936. december 1-ig, valamint 1938. február 1-től 1939. január 1-ig.

1952-ből csupán 2 irat maradt fenn, az egyik július 30-án Kézdivásárhelyen kelt, augusztus 1-jén Csernátonban iktatott végzés, amellyel ismét felfüggesztik, azaz menesztik állásából, a másik pedig egy ceruzával általa írt, hatoldalas levél a néptanács végrehajtó bizottságához. Az elbocsátó határozat szerint a végrehajtó bizottság 6731/1952-es döntése alapján függesztik fel állásából, augusztus 1-től. Erre válaszként írta az említett levelet, amelynek pizkozata részben megőrződött a családi hagyatékbán. Egy vagy több oldal hiányzik belőle. A hat fennmaradt ív lapon életének rövid összefoglalása, története olvasható, ugyanakkor kéri, vizsgálják felül osztályellenségé nyilvánítását, és érvekkel indokolja, miért nem az. *Tekintettel, hogy az igazi okot, amiért ez történt, nem tudom, azért az esetleges pontokat, ami miatt azzá tehetnek valakit, sorra veszem – fogalmaz levelében.*

Tanítói munkája mellett Haszmann Pál a múzeumi gyűjtőmunkáját is következetesen folytatta. Ezt erősítik meg a Székely Nemzeti Múzeum vezetőségi jegyzőkönyvei is az 1945–1955 időszakból, amelyeket Boér Hunor dolgozott fel, megállapítva a jelzett periódusról:

„Az 1945–55-ös évtized eseményekben gazdag korszak, amikor a SzNM-ban⁷ és környezetében egy közösségéért felelős elitet a helyén talál a történelem. A világháború végi harci cselekményeket és a században már harmadik főhatalomváltást a kommunista rendszerváltás követi, államosítás, leplezetlen sztálini totalitarizmus, mindez a romániai kommunizmus nemzeti és moszkovita vonalának hatalmi harcával a háttérben. A romániai magyar baloldal mind jobban beszűkülő mozgástérrel, de betölti ekkori hivatását, a lehetőségekhez mérten igyekezik jobbjai közösségük érdekeit képviselni. Mire pedig a szektás szélsőbal a magyar balolda-

lon belül is diadalmaskodik, Sepsiszentgyörgyön az 1952-es területi közigazgatási reform nyújt újabb túlélési lehetőséget, az itteni, megerősödő magyar többségű rajonnal és a több tekintetben valóban magyar jellegű Magyar Autonóm Tartományhoz kerüléssel. Az időszak lezárása az 1956-os eseményeket megelőző oldódás. Az igazi sztálinizmus a magyarországi forradalom után következik el Romániában, de ez már egy megszilárdult, kiépített sündisznóállásban élő, lélegző intézményt talál. A múzeumot illetően az évtized legjelentősebb forrása az 1945–1955-ös igazgatóválasztmány és ügyvezető tanács, majd az azokat követő, szerepüket átvállalni-átmenteni próbáló ún. nagy- és kis munkakollektíva gyűléseinek a jegyzőkönyvsorozata, még későbből az ún. tudományos tanácsi gyűléseké.” (Boér 2004: 162–163.)

A következő irat, amelyet beemelünk az elemzésbe, már Haszmann Pál tanítói dossziéjából, 1955-ből származik. Február 21-i keltezéssel Marosvásárhelyen írták, Bugyi Pál elnök választlevele, a Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa Tanügyi Osztályának Pedagógiai Kabinetje részéről. Arra enged következtetni, hogy Haszmann Pál bizonyos javaslatot tehetett, a levélíró ezzel kapcsolatosan elnézését kéri, hogy késve válaszolnak, valamint elismeri, hogy Haszmann javaslata jó, de a Minisztertanács már gondoskodott „ilyen értelmű határozatról”. A következő mondat némileg utal a javaslatra, arra, hogy ez a kollektív gazdaságok, intézmények, üzemek melletti iskolákra vonatkozik. Az is kikövetkeztethető, hogy a javaslat országos, központi hatókörű, ezért a tanügyi osztály tanulmányozza, és a helyi viszonyoknak megfelelően az Oktatásügyi Minisztérium felé továbbítja.

1955-ből még 3 irat maradt fenn. Egyik egy román nyelvű végzés augusztus 15-i dátummal: Haszmann Pált a felsőcsernátoni hétosztályos iskolából áthelyezik az alsócsernátoni hétosztályos iskolába, arra hivatkozva, hogy Felsőcsernátonban megszűntek állások, ezért a pedagógusokat át kell csoportosítaniuk. A következő értesítés ehhez kapcsolódik, a kézdi rajoni néptanács tanügyi osztálya magyar nyelven bocsátotta ki, és az áll benne, hogy a Magyar Autonóm Tartományi Néptanács Tanügyi Osztálya 259. számú rendelete értelmében, folyó év szeptember 1-i hatállyal tanári minőségben áthelyezik az alsócsernátoni hétosztályos iskolába, havi 600 lej bruttó fizetéssel. 1955-ből még egy, tanári munkájáról szóló jellemzést őriz a dosszié. Ekkor természetrajzot tanított. A november 25-i keltezésű dokumentum szerint:

„[...] Tanítását a szemléletesség jellemzi. Sok szemléltető eszközt készít. Az önképzésre gondot fordít. Kartársainak minden alkalommal megadja a segítséget. Hibája, hogy nem látogatja meg az alsótagozat tanerőit, hogy meggyőződjön az adott segítség alkalmazásáról. A növendékeket kommunista szellemben neveli. A fegyelem terén engedékeny a növendékekkel. [...]”

1957-ből csupán 2 irat maradt fenn, egyik egy *Adeverință*, azaz igazolás, amely tanúsítja, hogy felesége, Haszmann Ida elvtársnő a felsőcsernátoni iskola titkárnője, havi 250 lejes bruttó fizetéssel. Az igazolást Csernátonban bocsátották ki november 21-én, munkahelyi célokra. A másik dokumentumot október 25-én, Kézdivásárhelyen a Rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottságának Rajoni Műemlékvédő Bizottsága bocsátotta ki, egy *Különleges Megbízólevél*, amelyben Haszmann Pál tanítót feljogosítják, hogy Kézdivásárhely városban és a rajon területén foglalkozzék a múzeumi tárgyak összegyűjtésével. *Üzemek és intézmények vezetői és rajonunk területén lakó állampolgárok kötelesek minden segítséget megadni az anyagok feltárássában és átadásában* – olvasható a dokumentum-

ban, amelyet Kövér Lajos végrehajtó bizottsági titkár és Gyergyai Ferenc, a műemlékvédő bizottság elnöke írtak alá. 1958-ból a Magyar Autonóm Tartomány Kézdi Rajoni Néptanácsa Tanügyi és Műemlékügyi Osztályának levelét őrizi a dosszié, ebben értesítik Haszmann Pál tanítót a kétéves tanárképző tanfolyam nyári látogatási időszakairól és arról, hogy a képzést magyar tannyelvű iskolákban tanítók számára Kolozsváron rendezik meg. 1958. november 25-i keltezésel munkaigazolás szerepel a dossziében, december 8-i, 9-i és 18-i datálással pedig diploma, születési és házassági anyakönyvi kivonat másolatai, összesen 8 irat. Ehhez az iratcsomóhoz kapcsolódik két, 1959. január 20-án kiadott munkaigazolás. Egy, 1959. január 22-én Ágoston József iskolaigazgató által aláírt elismervény jelzi azt is, hogy ezek az iratok a munkakönyv kiállításához szükségesek. Az elismervény összesen 16 dokumentumot sorol fel, igazolva, hogy Haszmann Pál azokat átadta, az igazgató pedig átvette. 1959. január 23-ról van még egy kinevezés, amelyet a Községi Néptanács Végrehajtó Bizottsága adott ki, és értesítik benne, hogy kinevezik a tűzeseteket megelőző alakulatok bizottságába. Egy 1959. augusztus 28-i végzés szerint átsorolják a II/4-es fizetési osztályba. Egy október 29-i igazolás tanúsítja, hogy 1957 és 1959 között elvégezte a kétéves tanárképzőt földrajz-kémia képesítéssel.

Ezekben az években megnő a jellemzések, véleményezések és munkaértékelők száma. Egy december 28-i véleményezés zárja az 1959-es évet. Ebben így fogalmaznak róla:

„Az elvtárs komolyan foglalkozik az önképzéssel. Ezt igazolja az, hogy 52 éves korában, 36 éves szolgálat után is képes volt a 2 éves tanárképzőn részt venni és eredményesen vizsgázni. [...] Nagy gondot fordít a szemléltetésre. Ennek érdekében felhasználja az iskola tulajdonát képező eszközöket és a saját készítményű eszközöket is. Sok szemléltető képet, albumot és preparátumot készít az oktatás színvonalának emelése érdekében. Ezeket az eszközöket a kollégáinak is szívesen a rendelkezésére bocsátja. Jó rajzoló tehetségét is az oktatás szolgálatába állítja. [...] A mezőgazdasági ismeretek tanítása során arra törekszik, hogy a tanulók a fejlett agrotechnikai módszereket elsajátítsák. Beszéde, előadása leköti a tanulók figyelmét.”

Azt is jelzik, hogy bekapcsolódik a kultúrotthon munkájába, a dalárdában szólamvezető, ugyanakkor része volt a dalárda megalapításában is. Vezeti a kultúrotthon agrotechnikai körét, ahol komoly eredményeket értek el. Az agitációs brigád felelőseként két alkalommal ő maga állította össze a műsort. Rajzoló készségét a színjátszás terén is kamatoztatja, legtöbbször ő készíti a díszletet a darabokhoz. 1958-ban betanította a *Fecskeszárnyú szemöldök* című színdarabot. A gépelt, egyoldalas véleményezés kitér hibáira is, eszerint kevés látogatást tett a tanulókkal a helyi kollektív és állami gazdaság egységeiben, ismereteik felmérésekor nem minden esetben ad jegyet, sok esetben nem eléggé kitartó.

A betűvetésen kívül Haszmann Pál például gyümölcsszemzésre, oltásra, szőlőmetszésre, méhészetre, fafaragásra, a fa művészi megmunkálására is oktatta diákjait. Szemléltetési céllal gyűjtötte az ásványokat, kőzeteket, és jelentős lepke-kollekcióval, bélyeggyűjteménnyel stb. is rendelkezett. A mezőgazdaságtól az egészségügyi problémáig minden kérdésben lehetett hozzá fordulni. Annak a néptanítónak a típusát képviselte, aki nemcsak a pedagógia európai szellemű művelője, hanem a techné embere is. 1966-os nyugdíjazása után rajzot, kézimunkát tanított az iskolában, már akkoriban kézműveskedett a gyerekekkel, a

csuhé- és fűzfafonástól, a seprűkötéstől kezdve a fafaragásig nagyon sok fogást sajátított el a tanítványaival.

Gyűjtés, múzeumalapító gondolatok

■ A gyűjtőszenvedély még kisgyermekként, Kommandón „megfertőzte”, ahol az egyik anyagraktárosnak kitömött állatai voltak, a főkönyvelő fiának pedig régi érem- és pénzgyűjteménye. Ezek az élmények arra ösztönözték, hogy összegyűjtse a régi, szép tárgyakat. Körülbelül 10 éves korában már egy „múzeuma” elégett Székelytamásfalván. Nagymama a sütő padlását adta neki oda a „kincsek” tárolására, és egy karácsony szombatján a „múzeum” a kalács sütés áldozatává vált. Régészeti érdeklődése révén már az 1940-es években⁸ kapcsolatba került dr. Székely Zoltánnal, a Kovászna Megyei Múzeum igazgatójával, és részt vett a jelentős csernátoni régészeti ásatásokban. A műemlékvédelem terén is jelentős tevékenységet folytatott. A pusztuló értékek megmentésére, megőrzésére nem spórolt sem időt, sem fáradságot, állandóan erre buzdítva környezetét is.

Fia, Haszmann Pál Péter elmondása szerint Haszmann Pál érdeklődése az ásatások és a régészet tudománya iránt az apa kisgyermekkoráig vezethető vissza. Nyitott szemmel járva, Székelytamásfalva, Szörccse települések belterületén és határában gyűjtögette a szántások után felszínre került cseréptöredékeket, bronz- és vastárgyakat, minden leletanyagot, amit réginek vélt. Zabolai állomáshelyén és annak környékén ugyanezt tette. Jánó Mihály művészettörténész említi visszaemlékezésében a következő összefüggést:

Egyébként nemrég került a kezembe Kelemen Lajos naplója, és érdekes, hogy Kelemen Lajos, a nagy erdélyi magyar történész, aki évtizedeken keresztül írt naplót, és naplójában szinte minden kortárs ember előfordul, aki a múzeumi gyűjtésben részt vett, irattárakat rendezett, vagy gyűjtött régi dokumentumokat, adott helyen, talán a harmincas évek végén, megemlíti Pali bácsi nevét, hogy Zabolán gyűjtött, hogy felhívta, talán levelet is írt neki, hogy gyűjt régi dokumentumokat, és Kelemen, aki tulajdonképpen az erdélyi magyar nagy történelmi levéltárat létrehozta, nyilván, biztatta a falusi tanítótársát, hogy gyűjtsön, és valószínűleg ezzel óriási lendületet adott Pali bácsinak ezen a téren.⁹

A gyűjtőmunkát az 1930-as évek elejétől folytatta Alsó- és Felsőcsernátonban és a környező településeken. Hamar híre ment az érdeklődésének, az emberek a földmunkálatok során (házalapásás, szántás) talált tárgyakat, cseréptöredékeket, kőbaltákat, háló- és orsónehezékeket stb. szívesen ajándékozták „a tanító úrnak”. Ilyen alkalmakkor felvilágosította az adományozót, hogy az edénytöredék őskori, két- vagy háromezer éves, az akkoriban a vidéken élt emberek használati tárgya, edénye, szerszáma vagy fegyvere volt. A községben fellelhető egykori településhelyeket papírra, térképre rögzítette, és amatőr régészként igyekezett felhívni a hivatásos régészek figyelmét arra, hogy érdemes lenne bizonyos helyeken kutatniuk. A Nánássy Róbert tagja nevű földterület ontotta magából a bronzkori cseréptöredékeket, a bronztárgyakat. Dr. Székely Zoltán biztatta, hogy továbbra is járjon nyitott szemmel, gyűjtögesse a régmúlt idők emlékeit, hiszen ezáltal nagy szolgálatot tesz a régészettudománynak. E tevékenysége fűzte szorosra baráti és szakmai kapcsolatát muzeológusokkal, szakemberekkel, így a székelykeresztúri dr. Molnár Istvánnal és dr. Székely Zoltánnal is. Ezek a kapcsolatai vezettek el oda, hogy 1973-ban, kedvező döntést követően, megnyílhatott a csernátoni múzeum, mondhatni, élete legnagyobb megvalósítása, amelyet feleségével, Haszmann Pálné Cseh Idával gazdag történelmi és néprajzi gyűjtemé-

nyükből hozott létre. Több mint 8000 tárgyból álló magángyűjteményüket azzal a kikötéssel ajánlották fel a megyei múzeum vezetőinek, hogy ezt a törzsanyagot semmilyen körülmények között ne lehessen Csernátonból elvinni és más gyűjteménybe beolvasztani. Fontos záradék a fentiek mellett az a kitétel és elvárás, hogy a múzeum anyagának gondozói elsősorban a család tagjai közül és annak leszármazottjaiból kerüljenek ki.¹⁰

Haszmann Pál tagja volt az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek, az Erdélyi Szépművészeti Céhnek, tanítói, tanári tevékenységét számtalan díjjal és kitüntetéssel ismerték el. Néprajzi és falutörténeti írásait a *Megyei Tükör*, az *Aluta*, az *Iffjúmunkás*, a *Falvak Dolgozó Népe*, a *Művelődés*, a *Hét*, a *Tanügyi Újság* és az *Előre* közölte. Csernáton község helyneveiről és neves családjairól készült munkáit, a községről írt monográfiáját kéziratban hagyta hátra. Csernátonban hunyt el 1977. szeptember 13-án.

■ JEGYZETEK

1. A Damokos Gyula-kúria a Felszegen található udvarházak közül a legmutatósbab. A telek középre építeték, valamikor szép park vette körül. 1970-ben a szentkatolnai állami gazdaság birtokolta a parkot, a kúriát, amely a végnapjait élte. Hányatott sorsa az 1949-es államosítással kezdődött. 1949 és 1971 között az épületet gabonarakárként, szülőotthonként, alkalmi munkások lakásaként hasznosították, volt ezenkívül a mezőgazdasági munkálatokban részt vevő katonák szállása, majd az 1960–1968-as években disznóhizlaldává zárlatolták, ekkor került végveszélybe. Az épület pusztulásnak indult, mígnem 1971–1972-ben Király Károly, a megye vezetője művelődési célokra, egy múzeum létrehozására átadta az épületet, és a már beleköltözött traktorállomás számára más helyet jelölt meg. D. Haszmann Orsolya: *A csernátoni Haszmann Pál Múzeum*. Székely Nemzeti Múzeum – T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2013. 17.
2. Kovászna Megye Tanácsának levéltára őrzi a névadó ünnepség teljes dokumentációját. Eszerint Kovászna Megye Tanácsának 1999. október 21-i ülésén hozott, 39/1999-es határozata hagyja jóvá azt, hogy a Székely Nemzeti Múzeum csernátoni külső egysége felveheti a „Haszmann Pál Múzeumrészleg” elnevezést. A döntést azzal is indokolják, hogy abban az évben van a múzeumalapítás 25. évfordulója. Orbán Árpád megyei tanácselnök jegyzi a dokumentumot, a határozat végrehajtásával Riti Olivér műépítéssz, a testület alelnökét bízza meg. A határozatot kísérő, előkészítő és megalapozó dokumentációban referátumot találunk (amely részletesen és érvekkel alátámasztva ismerteti a múzeumalapító id. Haszmann Pál életútját és munkásságát, amely nélkül, amint fogalmaznak, nem jöhetett volna létre az egyedi múzeumi gyűjtemény), valamint több szakbizottsági pozitív véleményezést. A dokumentációba belefoglalták az alapításkor megfogalmazott fontos záradékot, miszerint a gyűjtemény nem költöztethető el, és nem olvasható be más gyűjteménybe. Az iratcsomó érdekessége, hogy, a határozattól eltérően, mind a referátum, mind a véleményezések a „Haszmann Pál Múzeum” elnevezést javasolják – vélhetően a fölös ékezet gépelési hiba a teljes dokumentációban –, amely – helyes változatban: Haszmann Pál Múzeum – ma is az intézmény használatos, bevett elnevezése. MT levéltára: 4-es számú dosszié, amely magában foglalja a 1999. október 21-i gyűlés anyagát. Határozatok: 34–39. 112–119.
3. D. Haszmann 2013. 12.
4. Cseh Ida volt a felesége, névelírás történt, valószínű, hogy az Elidából fordíthaták vissza tévesen Erzsébetre.
5. 1913 és 1917 között a kézdívasárhelyi Állami Királyi Polgári Fiúiskolában, 1917 és 1919 között a székelykeresztúri Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézetben, 1919–1920-ban a sepsiszentgyörgyi Református Tanítóképző Intézetben, míg 1920–1921-ben a csíksomlyói Római Katolikus Tanítóképző Intézetben tanult. Tanítói oklevelét 1921. június 21-én, kántori oklevelét a csíkszeredai római katolikus tanítóképzőben 1923-ban szerezte meg.
6. A sokgyermekes családapákat a háború első éveiben nem vitték a frontra, de besorozták, nyilvántartásba vették.
7. Székely Nemzeti Múzeumban.
8. Egy 1944-es iratban Székely Zoltán régészeti tevékenységére és Haszmann Pálra történő utalást is találunk: [...] Csernátonba, Torjára száll ki, itt a katolikus temető mellett római kori sáncokat feltételez; aug. 1-jén a baróti castrum után nyomoz, az almási barlanghoz is eljut. Júl.: Haszmann Pál, a későbbi csernátoni múzeumalapító jelentkezik leletekkel. Boér Hunor: *A Székely Nemzeti Múzeum vezetőségi jegyzőkönyvei, 1945–1955*. Acta Siculica 2004. 3. 161–295.
9. Vö. D. Haszmann Orsolya: *Szelíd mosolyod immáron örök...* Dokumentumfilm Haszmann Pál (1902–1977) emlékére. Haszmann Pál Közművelődési Egyesület – Csernáton, 2012.
10. Vö. az 1973. február 20-án, Csernátonban kelt és az adományozók, id. és ifj. Haszmann Pál, Haszmann Ida, Haszmann Lajos, Haszmann József, valamint a Kovászna Megyei Kulturális és Szocialista Nevelési Bizottság elnöke, Oprea Iolanda és a Kovászna Megyei Múzeum igazgatója, dr. Székely Zoltán által aláírt adományozó levéllel.

SZÁSZ ISTVÁN SZILÁRD

HOGYAN FORMÁLJA ÁT A FACEBOOK A REPREZENTÁCIÓK TERJEDÉSÉNEK HÁLÓZATAIT?

■ Egy korábbi munkámban a reprezentációk révén terjedő kultúra *kettőshálózat-modelljét* készítettem el, ami magyarázattal szolgálhat az egyén és a társadalom szintjén végbemenő dinamikus folyamatra. Akkor esetelemzésben azt vizsgáltam, hogy a közösségi oldalak, azon belül pedig a Facebook hogyan formálja át a reprezentációterjedést. Jelen tanulmányban¹ röviden bemutatom az általam leírt modellt, illetve a közösségi oldalak reprezentációterjedésben betöltött két fejleményére világítok rá: egyrészt a „felhangosított” reprezentációkat, másrészt a kontextusát vesztett kommunikációt mutatom be.

Az általam kidolgozott modell Dan Sperbernek a reprezentációk epidemiológiáját leíró elgondolásaira épül,² azokat gondolja tovább. A kulturális dolgok Sperber meghatározása szerint „részben egyének testmozgásaiból állnak, és az ezekből a mozgásokból előálló környezeti változásokból”. Egy ház építésének vagy egy dob verésének az anyagi oldala világos, azonban kérdés, hogy a dobolás zenegyakorlás része, üzenetet továbbít, vagy egy rítus része, a készülő épület pedig ház-e vagy templom. A megértéshez figyelembe kell vennünk a viselkedésben érintett reprezentációkat. A kulturális jelenségek meghatározásában tehát jelentős szerepe van a reprezentációknak, amelyeknek *mentális* és *nyilvános* változatát különböztetik meg, előbbit *belső*, utóbbit *külső* reprezentációnak is nevezik az információfeldolgozó viszonylatában. A *mentális* reprezentációk közé tartoznak például a véle-

**A Facebook-
megosztások lehetővé
teszik ugyanazon
nyilvános reprezentáció
pontos replikációit,
mindazonáltal ezen
nyilvános reprezentációk
belsővé, mentális
reprezentációvá tétele
eltérő példányokat
alakít ki az egyes
személyekben saját
mentális hálójuk rend-
szerébe beépülve.**

kedések, preferenciák, emlékek, míg a képek, szövegek, megnyilatkozások, jelzések, zeneszámok, hírek, Facebook-bejegyzések *nyilvános reprezentációk*. A mentális reprezentációt Sperber funkcionális szempontból jellemzett agyi állapotként írja le.³ A mentális reprezentáció egy nyilvános reprezentáció értelmezése (például amikor elolvassunk egy Facebook-bejegyzést), míg utóbbi egy mentális reprezentáció kifejeződése (például amikor Facebook-bejegyzésben közzétesszünk egy számunkra éppen fontos gondolatot).

Epidemiológiai megközelítésében Sperber oksági láncolatról beszél, bár helyesen látja, hogy ez inkább hálónak, hálózatnak néz ki. Végül a szerző megmarad a „láncolat” szóhasználat mellett, ugyanis alapvetően mégiscsak két kapcsolattípusról van szó: a mentálistól a nyilvános reprezentáció felé vezető, valamint a nyilvánostól a mentális reprezentáció felé vezető útról. Kérdés, hogy a mentális állapotok a jelek produkálása által hogyan vezetnek a környezet megváltoztatásához, és hogy ez a változás miképpen idéz elő változást más emberek mentális állapotában. A feladat azonban Sperber szerint nem az, hogy a mentális átalakulás és a nyilvános átvitel minden lépését (tehát a lánc minden láncszemét) leírjuk, hanem hogy azokról az oksági tényező típusairól adjunk számot, amelyek az átvitelt és az átalakulást befolyásolták.⁴

Doktori dolgozatomban amellet érveltem, hogy a kultúra reprezentációk terjedéseként írható le, amit két egymásba ágyazott, egymásra ható hálózat szerkezete határoz meg, ezeket a hálózatokat pedig az egyes ember kapcsolja össze, aki ágensként cselekvő és közvetítő szerepet tölt be a hálózatok összekapcsolásában. Az egyén viszonylatában így egy belső, *mentális hálóról* (pontosabban *mentálisreprezentáció-hálózatról*), valamint egy külső, *társadalmi hálóról* beszélhetünk, amelyek kölcsönösen hatnak egymásra. Ezeket a hálózatokat formálják át a közösségi oldalak az okoseszközökkel együtt.

A két hálózatban két eltérő reprezentációtípus terjed: a *mentális reprezentáció* a mentális hálózatot alakítja, a *nyilvános reprezentáció* pedig a társadalmi hálózatban fejt ki hatását. A kultúra terjedése tulajdonképpen a mentális és nyilvános reprezentációk egyik formából a másikba történő átváltásának ismétlődése által valósul meg, így a mentális reprezentáció kommunikálása fizikai változást idéz elő a környezetben (hanghullámok, képek, egyéb jelek formájában), ezáltal nyilvános reprezentációt hozva létre, amikor pedig ezt a jelsorozatot észleli és érzékeli egy másik egyén, a nyilvános reprezentáció ismét mentális reprezentációvá alakul át.

A *mentális reprezentáció* értelmezésében a személy mindenkor jelen pillanatában az agyi aktivációs mintázata, amit ő gondolatok és érzések folyamaként, változásaként tapasztal meg, beleértve az észlelési, a kognitív és a motorikus neurális jelenségeket egyaránt. Ebben az értelemben az *átmeneti reprezentációk*kal mutat rokonságot.⁵ A kialakuló mentális reprezentáció kontextus- és mentálháló-függő, vagyis egyfelől a környezeti ingerek vannak rá hatással, másfelől a személy korábbi tapasztalatai, személyes élettörténete.

Az agy plaszticitása azt jelenti, hogy „az agy minden egyes tevékenysége során megváltoztatja önnön szerkezetét, és folyamatosan tökéletesítgeti áramköreit, hogy az adott feladatokat jobban tudja elvégezni”.⁶ A mentális reprezentációk mint funkcionális agyi állapotok az agy plaszticitásának köszönhetően változást idézhetnek elő az agy szerkezetében, ami révén eltárolódhatnak, és amiket így emléknymokként értelmezhetünk. Az agykutatás újabb eredményei alapján úgy tűnik, hogy sikerült beazonosítani olyan neuroncsoportosulásokat, amiket

*engram*nak neveznek, és az emlékezés idegi alapegységének tartanak. Megközelítem szerint a mentális reprezentációk az *engram*okban tárolódhatnak el.

Az idegtudomány egyik fontos kérdése, hogy egy önálló emlék hogyan tárolódik az agyban, a friss kutatások pedig azt mutatják, hogy az agy egy meghatározott neuronpopulációja megfelel egy meghatározott emléknymomnak vagy *engram*nak, ugyanis sejtszintű korrelációt sikerült kimutatni a memóriaengramokkal.⁷ Az *engram* fogalmát Richard Semon 1904-ben használta először az emlékezet tárolására szolgáló idegi szubsztrátum leírására, majd Karl Lashley próbálta lokalizálni patkányok agyában, mivel azonban nem járt sikerrel, sokáig felhagytak a téma kutatásával.⁸ A jelek szerint az emlékek a neuronok kapcsolataiban, a szinapsziszokban tárolódnak, így feltehetően egy neuron több emlékből is részt vehet.⁹

Egy tapasztalat emlékként való fennmaradása azt sugallja, hogy egy belső reprezentációja az adott tapasztalatnak eltárolódik az agyban, ami később rekonstruálható és felhasználható. Az *engram*ot a memória idegi alapegységékként határozzák meg, aminek az idegkutatók egyre pontosabb neurális leírását adják. Az *engram* olyan, tanulás által kiváltott tartós fizikai és/vagy kémiai változásokat jelent, amelyek az újonnan kialakult memória-társulások alapját képezik. Az *engram* még nem emlék, de biztosítja az emlék kialakulásához szükséges fizikai feltételeket. Emlékké akkor válik, ha a felidézés során újraaktiválódik. Az *engram*sejtek olyan sejtpopulációk, amelyek kritikus sejtkomponenseit képezik egy adott *engram*nak.¹⁰

Az *engram*ok egy tapasztalat emlékéhez kötődnek, de kérdés, hogy az *engram*ok hogyan reprezentálják a különböző tapasztalatok interakcióit. Azok a neuronok, amelyek egy tapasztalat során ingerlékenyebbek a szomszédjaiknál, valószínűbb, hogy részt vesznek a tapasztalatot megőrző *engram*ban. Ugyanakkor az új *engram*ban részt vevő *engram*sejtek fokozott ingerlékenysége órákon keresztül fennmarad, ezért ha egy kapcsolódó tapasztalat történik ebben az időablakban, akkor ezek vagy az átfedő *engram*sejtek jobban gerjeszthetők a szomszédjaiknál, és hozzákapcsolódnak a második tapasztalatot rögzítő *engram*hoz is. Mivel két élmény emléke egymással átfedő *engram*sejtekben van tárolva, ez a két emlék összekapcsolódik: így az egyik emlékre való gondolás a másikat is automatikusan előhívja. Az emberi memóriakísérletek is azt mutatják, hogy az időben közel álló vagy hasonló tartalmú események megtapasztalásának átfedései az emlékként való reprezentálás során lehetővé teszik a megosztott információk általánosítását és rugalmas felhasználását az integrálás vagy az összekapcsolás által.¹¹

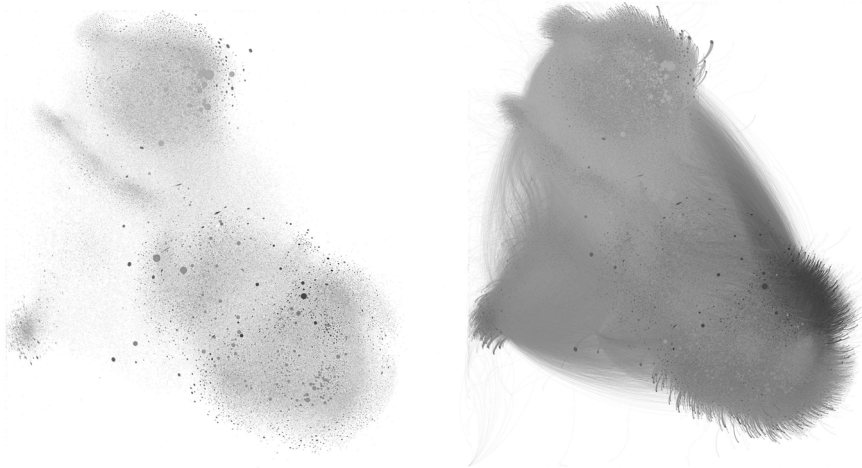
A *mentálisreprezentáció-nyomok* tehát egymással összekapcsolódnak, és egy hálózatot hoznak létre, ami a neurális hálózat szerkezetében is megjelenik. A *mentálisreprezentációk hálózata* vagy röviden a *mentális háló* értelmezésében az, amit általánosan az ember elméjének tartunk, ami neurális hálózat formájában az ember agyában és idegrendszerében tárolódik el. A hálózat egyes elemei a szakirodalom *állandó reprezentáció*ként megnevezett fogalmával mutatnak hasonlóságot,¹² de az „állandó” szóhasználat nem tűnik szerencsésnek, mert a plaszticitás alapján ezek időben változhatnak. Ez a hálózat tárolja az emlékeket, a korábbi tapasztalatok függvényében kihat az érzékelésre, de képes a meglévő reprezentációk alapján modellálni a jövőbeli történéseket, és ez felel a cselekvési akciótervek kidolgozásáért is.

Korábban azt írtam, hogy a nyilvános reprezentációk a *társadalmi háló*ban terjednek, a társadalmi háló ugyanakkor egy elvont konstrukció, ami a mentális

hálóként felfogott elmeértelmezésem alapján személyenként eltérő lehet a bonyolult szerkezete és a sok részrepresentációból álló volta okán. Magában foglalhatja a rokonszenvi választásokat, ahogyan a szociometria látta, követheti a telefonhívások hálózatát, amit a hálózat kutatás vizsgál, de az antropológiai rokonságikapszolat-vizsgálatok szintén felfoghatók a társadalmi hálózat különböző szempontú megközelítéseként.

Mivel én a reprezentációterjedés háttéréként szolgáló fogalomként közelítettem meg, így törekszem megindokolni, hogy a társadalmi hálótól miként jutottam el fokozatosan a *reprezentációs háló* megközelítéséig. A *reprezentációs csillagháló* alatt egy adott nyilvános reprezentációt befogadó személyek halmazát értem, akik az adott nyilvános reprezentációval kapcsolatba kerülve mentális reprezentációt alakítanak ki róla. A reprezentációs csillagháló középpontjában a nyilvános reprezentációt ábrázoló pont áll, hozzá kapcsolódnak a nyilvános reprezentációt befogadó személyeket jelölő csomópontok. A *reprezentációs háló* az egymásra vetített reprezentációs csillaghálókból áll, amelyben a hálózatot azok a személyek „teszik” összefüggővé, akik több nyilvános reprezentációval is kapcsolatba kerültek. A reprezentációs háló olyan bipartit hálózat,¹³ amelyben a csomópontok egyik csoportját a nyilvános reprezentációk, a másik csoportját a nyilvános reprezentációkkal kapcsolatba kerülő személyek alkotják. A reprezentációs háló tulajdonképpen azt mutatja meg, hogy ki milyen nyilvános reprezentációval került kapcsolatba, nem pedig azt, hogy ki kivel került kapcsolatba. A közösségi oldalak bejegyzései, a hozzájuk fűzött kommentek, lájkok, megosztások a digitális lábnyomok révén feltérképezhetővé és elemezhetővé teszik ezeket a reprezentációs hálókat. A doktori dolgozatom elemzési részében a Facebookon terjesztett hírek és álhírek reprezentációs hálózatát vizsgáltam hálózat-kutatási módszerekkel.

A társadalmi és a reprezentációs háló fogalmi elkülönítését a közösségi oldalak és azon belül kifejezetten a Facebook hírfolyamának működési elve tette indokolt-

Az öt legtöbb követővel rendelkező mainstream hírportál Facebook-oldalán tevékenykedő (lájkoló, kommentelő) személyek, illetve az öt legtöbb követővel rendelkező, álhíreket is forgalmazó Facebook-oldalon tevékeny felhasználók reprezentációs hálózata. A 2017 április-májusi adatok alapján készült bipartit hálózatban a csomópontok egyik halmazát a felhasználók alkotják, a másik halmazát az általuk lájkolt vagy kommentált Facebook-bejegyzések. A bal oldali ábra csak a csomópontokat tartalmazza, a jobb oldali az éleket, a kapcsolatokat is. A hálózat több mint egymillió csomópontból áll.

tá számomra. A közösségi oldalon megvalósuló szuperháló, a reprezentációterjedés gyenge kapcsolatokon való felgyorsulása a közösségi hálóban, az algoritmusok által válogatott nyilvános reprezentációk egyre inkább azt sugallják számomra, hogy miközben egyre zajosabban „kommunikálunk”, a kommunikáció alapvető funkciói (információátadás, kapcsolattartás...) kifolynak a háló rései között.

Az általam leírt, a reprezentációk terjedéseként értelmezett kultúra *kettőshálózat-modellje* szerint az egyes reprezentációk elterjedtségének mértékét a reprezentációk tartalmán túl a terjedésben érintett *mentális hálók* és *reprezentációs hálók* szerkezete határozza meg. Az elterjedtség jelentősen függ attól, hogy a nyilvános reprezentációk hány embert és milyen formában érnek el, így a reprezentációs hálózat részben a személyközi kapcsolatoktól függ, de a technikai eszközök közbeiktatásával gyakorta túlmutat azokon. Ugyanakkor az, hogy egy személy egy reprezentációt továbbad-e, függ attól, hogy az adott reprezentáció a mentális hálójába hogyan illeszkedik: van-e előzetes tapasztalata, ismerete róla, és az hogyan viszonyul az új reprezentációhoz. A *kettőshálózat-modell* ennek megfelelően két egymásba ágyazott, egymásra kölcsönösen ható hálózatot jelent.

Felhangosítás

■ „A hálózati kommunikáció felfoghatatlan méretűre növeli a rendelkezésre álló, hozzáférhető dokumentumok mennyiségét”, ami egyfelől áldás lehet a hozzáférhető információk miatt, de egyben átok a feldolgozhatatlan mennyiségű információ folytán. *Információtúterhelésnek (information overload)* nevezik a jelenséget.¹⁴ Ez a hatalmas mennyiségű és sokszínű adat nyomasztóan hathat.¹⁵

Daniel Miller felidézi, hogy a trinidadiak gyakran a Fasbook vagy a Macobook elnevezésekkel illetik a Facebookot. „A trinidadai dialektusban *fasnak* lenni annyit tesz, hogy az elfogadott etikett előírásaihoz képest jóval gyorsabban próbálunk megismerni egy másik embert. *Macónak* lenni pedig azt jelenti, hogy túl hangosak vagyunk, és folyamatosan beleütjük az orrunkat más emberek privát ügyeibe.”¹⁶ A trinidadiak elnevezéseikkel a Facebook két fontos jellemzőjét ragadták meg: a gyorsaságát és a „hangosságát”.

Míg korábban a szájhagyományon alapuló társadalmakban¹⁷ ha valaki létrehozott egy szóbeli reprezentációt, az csak azoknál az embereknél alakulhatott át mentális reprezentációvá, akik térben és időben a reprezentáció előállítója közvetlen közelében tartózkodtak, hallották a hangját, és rendelkeztek az adott nyelv, reprezentációs készlet ismeretével.

Ennek megfelelően az írott vagy nyomtatott szöveg, egy kép, szobor vagy kulturális artefaktum mint nyilvános reprezentáció azok számára volt hozzáférhető, akik érzékszerveikkel felfoghatták, láthatták, szagolhatták, tapinthatták az adott reprezentációt, hogy így létrejöjjön elméjükben annak mentális reprezentációja. Mindennek konkrét fizikai korlátai voltak, a reprezentációk terjedése térbelileg behatárolható volt, ami az egyes ember érzékelési mezejében, látó-, hallótávolságában volt mérhető.

A könyvnyomtatás, az újságok, a rádió majd a televízió egyre nagyobb számban tették elérhetővé a nyilvános reprezentációk többé-kevésbé identikus replikációját, így egyre több ember találkozhatott ezekkel a nyilvános reprezentációkkal, és egyre több embert lehetett elérni ezekkel a replikációkkal. A sajtótermékek, legyen szó akár újságról, folyóiratról, rádióról vagy televízióról, csak

egy bizonyos réteg számára elérhetőek nyilvános reprezentációk létrehozása és terjesztése céljából.

Hagyományosan a tulajdonos és az újságírók, szerkesztők rendelkeztek a legnagyobb befolyással azt illetően, hogy mi jelenjen meg ezeken a felületeken, de jelentős hatást gyakorolt a tartalomra, az előállított reprezentációkra a hatalom, a tőkés társadalom, az értelmiség is, ugyanakkor csekély befolyással bírtak a társadalmi osztályok alsóbb rétegeiből származók. Hogy egy ágens bármilyen formában is hatással lehessen a sajtóban megjelenő információkra, ahhoz pénzzel, hatalommal, kapcsolatokkal vagy egy közérdeklődésre számot tartó történettel, hírrel, információval kellett rendelkezzen. A rádió kapcsán Bertold Brecht az 1930-as években, majd a televízióval kapcsolatban Jean Baudrillard figyelte meg, hogy ezek a csatornák ugyan sok embert érnek, viszont a közlés, amit kibocsátanak, egyirányú.¹⁸ Ilyenképpen tehát ezek a médiumok tematizálnak, jelentős mértékben befolyásolják, hogy milyen nyilvános reprezentációk keringjenek a társadalomban, azonban csak kevesek kiváltsága, hogy a témaválasztást érdemben befolyásolják. Utóbbi mondatban pontosabb volna múlt időt használni: egyrészt a tisztán hierarchikus, fentről lefele történő kommunikációs modell egyre inkább háttérbe szorul, az újságok, rádiók és televíziós csatornák is egyre jobban próbálják bevonni a fogyasztóikat a tartalomelőállítás folyamatába, de legalábbis igyekeznek hozzászólásra, véleményformálásra sarkallni őket; másrészt a tematizáló erejük csökken a növekvő hírverseny miatt (hagyományos médiumok közötti hírversenyt értek itt ez alatt) és – amint a doktori kutatásomból kiderül – a kontrollálatlanul létrehozott és terjedő közösségi tartalmak térnyerése okán.

Ezekhez képest hozott jelentős változást a hálózati infrastruktúrájú internet, ami kétirányú kapcsolatokkal kötötte össze a felhasználókat, a közösségi médiafelületek pedig lehetővé tették a felhasználók számára, hogy egyszerre nagyon sok emberhez juttassák el nyilvános reprezentációikat, így számos identikus, digitális replikáció terjed ezeken a hálózatokon. Egy felhasználó egyetlen kattintással százas, ezres, de akár milliós nagyságrendű tömeghez juttathatja el a saját maga által létrehozott nyilvános reprezentációt, vagy terjesztőként vehet részt a mások által létrehozott reprezentációk népszerűsítésében. A dolgozat alapvetése szerint maga a szorosan összekapcsolt hálózati struktúra a felelős a közösségi médián terjedő információs és reprezentációs „zajért”.

A Facebook-megosztások lehetővé teszik ugyanazon nyilvános reprezentáció pontos replikációt¹⁹ (pl. egy hírportál cikkének megosztásai), mindazonáltal ezen nyilvános reprezentációk belsővé, mentális reprezentációvá tétele eltérő példányokat alakít ki az egyes személyekben saját mentális hálójuk rendszerébe beépülve. Az identikus reprezentációk mellett azonban az online felületeken megjelenhetnek az egyéni értelmezések is.²⁰

Ugyanazon nyilvános reprezentáció Facebookon terjedő replikációinak befogadása függ(het) az adott reprezentációt nyilvánossá tevő forrás megítélésétől (hírportálok, cégek, intézmények...), a megosztó személyétől (mit gondol róla a befogadó?), a befogadás körülményeitől (munkahelyen, otthon vagy éppen a buszon szembesül az adott reprezentációval?), a befogadó lelkiállapotától és mentális hálójától (amibe illeszkedik vagy sem az adott téma, információ, amiről a nyilvános reprezentáció szól). Sperber fontos pszichológiai tényezőnek tartja a reprezentáció megjegyezhetőségét, hogy milyen háttérinformációra nézve releváns, hogy mi motiválja annak kommunikálását.²¹

A közösségi média „felhangosította” a nyilvános reprezentációkat azáltal, hogy kattintásnyi távolságba került számos olyan reprezentáció is, ami a hagyományos csatornákon keresztül igencsak körülményesen juthatott volna el a befogadóhoz. A nyilvánosreprezentáció-terjedés korlátai minimálisra csökkentek:

1. A Facebook és a közösségi oldalak lehetővé teszik az *aszinkron* és *többte-rű kommunikációt*²² vagy másképpen az *időt áthidaló kommunikációt*, amikor az információ létrehozása és a befogadása között időbeli eltolódás van, illetve a *teret áthidaló kommunikációt*, amikor a kommunikáló felek térbelileg messze vannak egymástól, és ezt a távolságot kell áthidalni egy közvetítő eszközzel.²³

2. A nyilvános reprezentációk digitalizált jelek formájában közel a fény sebességével tudnak terjedni, miközben az információterjedés infrastrukturális hálózatokon valósul meg.

3. A közösségi oldalak baráti kapcsolathálózatai demokratizálták a reprezentációterjedést, nem csak egy szűk elit réteg rendelkezik a szélesebb körben való terjesztés privilégiumával.

4. Granovetter szerint a gyenge kapcsolat az ego és ismerősei között döntő fontosságú hidat képez a közeli barátok két sűrűn összekapcsolt hálózata között.²⁴ A közösségi oldalakon keverednek az erős és gyenge kapcsolatok, és ha már létrejött egy kapcsolat a közösségi hálózaton, akkor a fenntartása mondhatni költségmentes.²⁵ A közösségi oldalak felerősítik a társadalom gyenge kapcsolatait, így létrejön egy társadalmi szuperháló,²⁶ ami az információ és a reprezentációk gyors terjedését és keveredését teszi lehetővé.

5. A hordozható és folyamatosan kéznél levő okostelefonok és egyéb okoseszközök a wifivel és mobilinternettel együtt bárhol, bármikor hozzáférhetővé teszik az online térben terjedő nyilvános reprezentációkhoz való hozzáférést.

6. Az identikus nyilvános reprezentáció létrehozása egyetlen gombnyomással megvalósítható, ami azután az algoritmusoknak köszönhetően több száz másik személy hírfolyamában megjelenhet.

Minél több nyilvános reprezentáció alakul mentális reprezentációvá, annál valószínűbb, hogy egyre több új nyilvános reprezentáció formájában öltenek újra testet. A felhangosított nyilvános reprezentáció egy metafora, de azonnal érthetővé és átélhetővé válik, ha megpróbáljuk elképzelni, hogy milyen lenne az, ha az a sok nyilvános reprezentáció, amit befogadunk a közösségi oldalakon keresztül, nemcsak vizuális inger lenne, hanem egyben hang is társulna hozzá, mintha valaki beszélne hozzánk. Bár ritkán tudatosítjuk, de az agyunk számára hasonló megterhelést jelent a rengeteg nyilvános reprezentáció a valódi hangjelek nélkül is.

Kontextusát veszített kommunikáció

■ Az emberi kommunikáció a társadalmi gyakorlatba illeszkedve valósul meg, ezért a vizsgálata során a kulturális, történeti szempontokat is érvényesíteni kell, így a kommunikációs jelenségeket kontextusukkal együtt, a társadalmi praxisba ágyazva kell tanulmányozni.²⁷

Ugyanakkor viszont a közösségi oldalakon közös térbe kerültek korábban egymástól független hálózatok, például feloldódott a munka és az otthon szférája közötti megkülönböztetés.²⁸ Korunkra a médiumfajták keveredése jellemző, amelynek legfőbb csatornája az internet, ahol bárki szolgáltathat tartalmat.²⁹ Az egyéni és a nyilvános kommunikációt biztosító szolgáltatások összemosódnak a

kommunikációs infrastruktúrák átjárhatóvá válásával.³⁰ Mindez egyre problematikusabbá teszi a kontextus helyes reprezentálását és tudományos vizsgálatát egyaránt. A kommunikáció egyre inkább elveszíti kontextusát.³¹

Az emberi tapasztalat térben és időben tagolt, azt, akkor és ott tapasztaljuk meg, amikor és ahol éppen vagyunk. A térbeli, időbeli és társadalmi szituációs kontextusok segítik a mentális reprezentációk megszerezését. Ez teszi lehetővé például a különböző társadalmi szerepek viszonylag könnyű érvényesítését, mert a viselkedéseinket befolyásoló reprezentációinkat befolyásolja, hogy éppen kivel, hol és mikor vagyunk. Egyféleképpen viselkedünk és kommunikálunk a munkában, a színházban, egy osztályközösségben vagy otthon. Ez meglátásom szerint nem egyszerűen „jólneveltség” kérdése, hanem a sajátos kontextusok tagolják elménkben az egyes helyzetekben való viselkedésmintázatokat, amelyek egyfajta irányító mentális reprezentációként meghatározzák cselekedeteinket és azt a módot, ahogy nyilvános reprezentációkat hozunk létre az adott helyzetben.

A kontextuális keret meghatározta a kommunikáció formáját és tartalmát egyaránt. Este már nem telefonálunk, a templomban nem káromkodunk, a tanárral/diákkal nem flörtölünk: részben az ezek köré épült társadalmi normák, részben viszont a neuroplaszticitáson alapuló mentális reprezentációink teszik lehetővé ezek betartását, megélését. A tartalom igazságértéke szintén a világos kontextusokból derült ki: a regény, a mese a fikció műfaja, ahogyan a film vagy a színház is, de az újságcikk, a híradó, a bírói ítélet a valóságról szól, arra vonatkozik.

Ez azonban felbomlóban van a hordozható okostelefonoknak és részben a közösségi oldalaknak köszönhetően. A hordozható technikai eszköz, ami bárhol és bármikor megjeleníthet bármiről szóló nyilvános reprezentációt, teljesen feloldja a reprezentációk szituációs kontextusát, és legjobb esetben is csak szövegkontextusokra redukálódik. A közösségi oldal kommunikációs csatornaként való használata még megőrzi valamennyit a kontextuális keretektől, azonban a hírfolyam böngészése teljesen megszünteti a tagolható kontextusokat: egyfelől a tartalom kontextusát, másfelől a befogadó szituációs kontextusát is. Az okostelefon a szinte bárhol elérhető internettel és a közösségi oldalakkal lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy otthon, az ágyban, az asztalnál, a WC-n, a buszon, a munkában, iskolában, parlamentben, kocsmában, templomban, színházban, bárhol görgethessék a Facebook hírfolyamát, amit meg is tesznek. Ugyanígy a tartalom is bármiről szólhat, lehet egy barát fényképe, egy cég reklámja, egy hírportál cikke, egy kétes, álhíreket terjesztő Facebook-oldal megosztása, egy influencer videója, egy politikai üzenet.

A nyilvános reprezentáció mentális reprezentációvá alakítása során súlytalaná és esetlegessé vált a kontextus. Mivel a tartalmak és a környezeti kontextusok folyamatosan változnak egymáshoz viszonyítva, egyre nehezebbé válik akár csak annak a felidézése is, hogy egy információt, egy nyilvános reprezentációt mikor és hol, milyen körülmények között tettünk bensővé és alakítottunk át mentális reprezentációvá. „Hallottam, láttam, olvastam valahol, de már nem tudom hol”³² – ez egyre gyakoribb kijelentésévé és jelenségévé válik korunknak, ami a kommunikáció kontextusának feloldódására vezethető vissza.

Itt nem egyszerűen arról van szó, hogy a bevésődés kontextusát kellene felidézhetővé tennünk, hanem arról, hogy a mentálisan reprezentált világ egyre inkább elszakad annak empirikus megtapasztalásától, és mediatisált tapasztalattá válik, amelyben már csak a nyilvános reprezentációk utalnak valamiképpen a reprezentálni kívánt világra. De a nyilvános reprezentáció „nem tudja elmesél-

ni a világot”, azt csak az agyunk és elménk teheti meg, ami a korábbi mentális reprezentációk révén képes erre. Ha egyre nagyobb arányban olyan nyilvános reprezentációkból szerzett mentális reprezentációkból épül fel a világról való tudásunk, amelyekről semmiféle empirikus tapasztalatunk nincs, az annál torzabb lesz, mert a nyilvános reprezentációkból hiányzó részleteket, réseket a mentális reprezentációknak kell kitölteniük, de ha nem áll rendelkezésükre kellő mennyiségű megbízható empirikus tapasztalatból származó vagy azok révén megerősített mentális reprezentáció, az könnyedén labilis mentális reprezentációkat eredményez.

A közösségi oldalak hírfolyamának görgetése meglátásom szerint elképesztő próbának teszi ki az agyunkat. Szinte másodpercenként újabb és újabb nyilvános reprezentációval szembesül, amelyek újabb és újabb részeit aktiválják a mentális hálónknak, miközben az egyes tartalmak által kiváltott érzelmek is rohamtempóban próbálják követni a reprezentációkat: „megdöglött a szomszéd macskája”, „férjhez ment az unokatestvérem”, „kinyílt a pitypang”, „kigyulladt egy iskolabusz”, „szó dabikarbónával gyógyítható a koronavírus”, „cuki kutyás kép”, „Amerika megtámadta Irakot”, „megerőszkoltak egy színésznőt”, „a volt osztálytársnak gyereke született”... Mindezek mögött egy történet, egy tragédia, egy örömforrás, egy kitaláció áll a maga részleteiben, amikor azonban a hírfolyamot görgetve szembesülünk ezekkel a nyilvános reprezentációkkal, majd néhány másodperc múlva át is görgetünk rajtuk, akkor az agyunknak esélye sincs kiértékelni vagy egyáltalán feldolgozni ezeket. Nagyon esetlegessé válik, hogy ezekből mi és miképpen épül be a mentális hálónkba.

A Facebookon egy ideje megfigyelhető, hogy az algoritmus igyekszik valamilyen tematikus rendszerezést végezni a megjelenő tartalmak között, ez viszont akár még ronthatja is a helyzetet. Az engramok működésének leírásánál került bemutatásra, hogy egy frissen aktiválódott engramsejt esetében megnyílik egy időablak, amikor ingerlékenyebb marad, és ha hasonló inger érkezik ezalatt, akkor az új engramba is bekapcsolódik, és átfedés jön létre az engramok között, amelyek később az emlékezés során együtt aktiválódnak. Ha hasonló témájú, de egymástól teljesen független tartalmak időben egymáshoz közel váltanak ki mentális reprezentációt, főként, ha ezek feldolgozására néhány másodperc áll az agy rendelkezésére, akkor megtörténhet, hogy ezek a reprezentációk összekapcsolódnak egymással, és együttesen hoznak létre egy eltárolt mentális reprezentációt. Az amúgy is leredukálódott kontextusú tartalmak ennek hatására olyan kontextusokba kerülhetnek a mentális reprezentálás során, amelyeknek a valóságban nem volt közük egymáshoz, de az agy egységként kezelte, ezáltal fiktív, valótlán részletekkel kiegészítve vagy összesmosva a reprezentációkat.

Figyelembe véve, hogy a nyilvános reprezentációk kihatással vannak a mentális hálóra, korunk jellemző tünete, a hírek álhírekkel való összekeveredése egyre problematikusabbá és fárasztóbbá teszi ezek szétválasztását mind egyéni, mind társadalmi szinten. A felhangosított reprezentációs zajban egyre nehezebbé válik hiteles és valóban releváns nyilvános reprezentációkkal találkozni, azokat hitelre méltóan megjegyezni, illetve azokra alapozni az életünket és a társadalom működését befolyásoló döntéseinket. De az is megtörténhet, hogy amikor rendelkezésünkre áll a valódi hír, azt gondoljuk róla, hogy álhír.

■ JEGYZETEK

1. Jelen tanulmányt a 2020. szeptember 24-én nyilvánosan megvédett doktori dolgozatom írott változatának részleteiből állítottam össze.

2. Dan Sperber: *A kultúra magyarázata. Naturalista megközelítés.* (Ford. Pléh Csaba) Osiris, Bp., 2001. 3. i. m. 41–44, 51, 88.
3. i. m. 43–45, 54.
4. Rui da Silva Neves: *Emlékek, képek, gondolatok.* (Ford. Király Ildikó) Osiris, Bp., 2000. 65.
5. Norman Doidge: *A változó agy.* (Ford. Sóskuthy György) Park Könyvkiadó, Bp., 2017. 11.
6. Xu Liu – Steve Ramirez – Petti T. Pang – Corey B. Puryear – Arvind Govindarajan – Karl Deisseroth – Susumu Tonegawa: *Optogenetic stimulation of a hippocampal engram activates fear memory recall.* Nature 2012. 484. sz. 381–385.
7. Sheena A. Josselyn: *Continuing the search for the engram: examining the mechanism of fear memories.* Journal of Psychiatry & Neuroscience 2010. 4 sz. 221–228. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2895151/pdf/0350221.pdf>; Uő – Susumu Tonegawa: *Memory engrams: Recalling the past and imagining the future.* Science 2020. 367. sz. 1–14. <https://science.sciencemag.org/content/sci/367/6473/eaaw4325.full.pdf>
8. Dick Swaab: *A kreatív agy. Hogyan hat egymásra az ember és a világ.* (Ford. Wekerle Szabolcs) Libri Kiadó, h. n., 2017. 27; Alcino J. Silva – Yu Zhou – Thomas Rogerson – Justin Shobe – J. Balaji: *Molecular and Cellular Approaches to Memory Allocation in Neural Circuits.* Science 2009. 326. sz. 391–395. <https://science.sciencemag.org/content/sci/326/5951/391.full.pdf>
9. Josselyn–Tonegawa 2020. 1–2.
10. Uo. 9.
11. Da Silva Neves 2000. 65.
12. Vő. Barabási Albert-László: *A hálózatok tudománya.* Libri Kiadó, h. n., 2016. 70.
13. Szakadát István: *Egyben az egész – egytől egyig.* Typotex Kiadó, Bp., 2007. 8. http://syyi.hu/pdf/121_main.pdf
14. Christine Hine: *Az internetkutatás mint emergens gyakorlat.* Replika 2018. 3–4. sz. 137–156. http://replika.hu/system/files/archivum/replika_108-109-09_hine.pdf
15. A trinidadiaknál jellegzetes kulturális viselkedés a fas és maco típusú magatartás. Daniel Miller: *Közösségi oldalak.* Replika 2018. 3–4 sz. 157–172. http://replika.hu/system/files/archivum/replika_108-109-10_miller.pdf
16. Sperber (i. m. 105.) szerint a szájhagyományon alapuló társadalmakban ahhoz, hogy egy reprezentáció kulturális reprezentációvá válhasson, könnyen megjegyezhetőnek kell lennie, különben elfeledik vagy könnyebben megjegyezhetővé alakítják át, hogy kulturálisan elterjedhessen.
17. Szilágyi-Gál Mihály: *Az internet mint anarchia. Szólásszabadság és internetetika.* Médiautató 2015. 2. sz. 7–13. http://www.mediakutato.hu/cikk/2015_02_nyar/01_szolasszabadsag_internetetika.pdf
18. Egyébként ebben nincs újdonság, a könyvek, újságok, tévéműsorok is ugyanúgy többé-kevésbé ugyanazon nyilvános reprezentáció reprodukciói, azonban egyfelől a befogadás kontextusa, másfelől a befogadó mentális hálója is egyedivé teszi ezen nyilvános reprezentációk feldolgozását, egyénivé tételét. Ugyanakkor az internetes folklor (pl. mémek) és az egymást túllícitáló, burjánzó hírforrásoknak köszönhetően gyakori ugyanazon téma számos változatban való keringése is.
19. Tófalvy Tamás: *A kultúra és a kommunikáció járványtani modellje.* Dan Sperber: *A kultúra magyarázata. Naturalista megközelítés.* Információs Társadalom 2002. 2. sz. 97–101. http://epa.oszk.hu/01900/01963/00003/pdf/infotars_2002_02_02_097-101.pdf
20. Sperber: i. m. 118.
21. Vő. Forgó Sándor: *A kommunikációelmélet alapjai.* Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2011. 33.
22. Vő. Szakadát: i. m. 21.
23. Mark Granovetter: *The strength of weak ties: A network theory revisited.* Sociological Theory 1983. 1. sz. 201–233.
24. Vő. Lengyel Balázs – Varga Attila – Ságvári Bence – Jakobi Ákos – Kertész János: *Az iWiW földrajza.* Területi Statisztika 2016. 1 sz. 30–45. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2016/01/tss60103.pdf>
25. Vő. Judith Donath: *Signals in Social Supernets.* Journal of Computer-Mediated Communication 2007. 13. sz. 231–251. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1083-6101.2007.00394.x>
26. Vő. Szakadát: i. m. 14, 26.
27. Miller: i. m. 159.
28. Forgó Sándor: *Az új média és az elektronikus tanulás.* Új Pedagógiai Szemle 2009. 8–9. sz. 91–96. https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/upsz_2009_8-9_06.pdf
29. Forgó 2011. 93.
30. Itt elsősorban nem azokra a korábbi gyakorlatokra gondolok, amelyekben egy tartalom vagy cselekvés új kontextusokba kerül, ami során megtörténik a rekontextualizálása (pl. éppen azért, hogy egy új médium közegebe kerül). Nem is az új média remixelhetőségére, a mémek új kontextusaira utalok (vő. Glózer Rita: *Internetes paródiavideók és ifjúsági médiahasználat.* Replika 2015. 1–2 sz. 117–139.), ezekben ugyanis a kontextus vagy annak megváltozása még mindig funkcióval bír. Amiről én beszélek, az egy sokkal kevésbé tudatos folyamat, a hordozható eszközök és a másodpercenként friss információval, nyilvános reprezentációkkal bombázó közösségi oldalak járulékos hozadéka, ami feloldja a nyilvános reprezentációk kontextusait.
31. Ez ugyanakkor megnehezíti a téves információk korrigálását is, mert még ha tudomást is szerzünk róla, hogy például egy adott oldal állítmányait terjeszt, ha nem tudjuk, hogy melyik mentális reprezentációink származnak onnan, nem is tudjuk korrigálni azokat. (Vő. Csibra Gergely: *Miért emlékezünk?* Magyar Filozófiai Szemle 2019. 3 sz. 46–62.)

SZIKSZAI MÁRIA

AZ ÍRÁS MINT A KULTURÁLIS IDŐUTAZÁS ESZKÖZE

■ Mi lenne, kérdezte egyszer valaki, ha létezne egy olyan technológia, amely az elménk tartalmát átrepítené az időn és téren keresztül, és egyenesen valaki más elméjébe teleportálná? Ha létezne egy olyan technológia, amely nagy távolságokon keresztül is működne, és amely el tudná küldeni a gondolatainkat a jövőbe, ám mégis olyan egyszerű lenne, hogy egy gyerek is használhatná? Sci-finek tűnik az elképzelés? Pedig nem az. Ez a technológia már létezik: nem az internet vagy a mobiltelefon az, hanem az írás.¹ Ebben a megközelítésben az írás egy eszköz, amely lehetővé teszi a gondolatok időutazását. És ha elég tudatosan használjuk, akkor az önnön emlékezetünk megépítésének eszközévé válhat. Erről szól az alábbi történet.

Az írás általános elterjedését a szakirodalom az írás demokratizálódásának nevezi, amely folyamat kezdeteit az európai kultúrában egyes kutatók ezt az ókori görögökig vezetik vissza.² A fonetikus ábécé használatának ugyan vannak korábbi nyomai is, de a görögök voltak az elsők, akik egy olyan általánosan alkalmazott írásrendszert és ennek megfelelő íráskultúrát vezettek be, amely nem csupán egy kisebb társadalmi csoporthoz (például papsághoz vagy állami adminisztrációhoz) kötötte az írást. Ők ugyanis úgy vélték, hogy az íráshoz nincs szükség különleges felhatalmazásra,³ hiszen az írás mindenkié. Josephus Flavius a hellén írásbeliség kapcsán panaszkodik is erre az új stratégiára, arra, hogy a helléneknél mindenki jogosult írni,

Amikor a népi kultúrában szocializálódó egyén kilép a rurális, földműves-állattenyésztő kultúrából, és az értelmiségi pályát választja, maga mögött hagyja a népi kultúrára jellemző oralitás világát is, és ettől kezdve a kommunikációjának nem a szóbeliség lesz a fő eszköze, hanem az írás.

majd arra is, hogy ebből következően az írásaik tele vannak ellentmondásokkal.⁴ A görögök tehát sokat írtak, sokan írtak, és sokfélét írtak. Az írás különleges helyzete náluk az írás szociopolitikai alkalmazásában is rejlik, mondja Jan Assmann, amikor azt elemzi, hogy hogyan van jelen az írás és az emlékezés a korai magaskultúrákban. Ő mutat rá arra is, hogy a görög írásrendszer és írásos kultúra megszilárdulásával történik meg az a fordulat, amely nyomán az írást nem az uralkodó osztály vagy az istenség kommunikációs eszközeként értelmezik, hanem egy ezektől távol álló hatalmi légüres térben, amely kedvezett a görög szóbeliségnek az írásbeliségbe való beáradásának.⁵

Az írás demokratizálódása tehát nagyrészt a régi görögöktől eredeztethető. Bár nagyon sok idő telt el azóta, mégis az, hogy nemcsak joga van mindenkinek az íráshoz/olvasáshoz, hanem a népesség túlnyomó többsége tud is írni és olvasni, csak lassan teljesedett ki.⁶ És bár még ma sem tartunk ott, hogy a világon mindenkinek lehetősége legyen megtanulni írni és olvasni, elég egy pillantást vetni a folyamat történetére, és azonnal látjuk, hogy nem az Assmann által részletesen tárgyalt ókori egyiptomi, mezopotámiai vagy izráeli mintát követtük, amely arról szólt, hogy csak bizonyos társadalmi vagy foglalkozási csoport (állami adminisztráció, kereskedők, papok) használhatták az írást, hanem a görög modellt követjük, amely szerint az írást mindenki használhatja, és mindenki jogosult szövegeket írni. És innen már csak egy lépésre van az, hogy az írás elterjedésével egyszerre növekedett azok száma is, akik az írást az önkifejezés eszközeinek is tekintették. Ez a folyamat mára már ott tart, hogy a 21. században egyes országokban lassan több lesz az író, mint az olvasó, legalábbis néhol már erről kezdtek el cikkezni.⁷ Azt valóban mindannyian tapasztaljuk, hogy az utóbbi évtizedekben olyannyira elszabadult a tartalomgyártás, hogy már az egyes szakterületeken megjelent kiadványokat is alig lehet számon tartani, és mivel a szociális média felületei is a mások által gyártott tartalmakból élnek meg, nyilván ezek a felületek is arra biztatják a felhasználókat, hogy írjanak, tartalmakat gyártsanak, és nem arra, hogy olvassanak. Ezért aztán néha úgy tűnik, hogy mára már mindenki szerző szeretne lenni, és csak kevesen olvasók.

A jelen történetünk főszereplője 1916-ban született, és az ő idejében ez még nem volt ennyire így.⁸ Mihály szatmári földműves paraszti családból származott, szülei a 19. század második felében születtek – az édesapja 1876-ban, édesanyja 1881-ben. Az elmagyarosodott, sváb származású szülők iskolázottságáról nincsenek adatok. Azt biztosan tudjuk, hogy a családban a magyar nyelvet használták. Azt is tudjuk, hogy bár az édesanyja tudott írni-olvasni, az életükben az írásnak nem volt túl nagy szerepe. Az édesanya számára az írás alkalmait a távol került gyerekeikkel való kapcsolattartás igénye teremtette meg. A levelezésből jól érzékelhető az, hogy a családi munkamegosztásban a levelek írása a női munkák közé tartozott. Az édesanya kézírása szép dőlt betűs, egyenletes, jól olvasható, kissé szálkás, helyesírása viszont bizonytalan, mint azé, aki nem gyakorolta eleget az írást.

A szülőknek kilenc gyereke született 1904 és 1927 között. Gyerekeiket iskolába járatták. Egyesek közülük eljutottak a tanító- és tanárképzőig, illetve teológiáig, mások kevesebb osztályt végeztek, de azok is, akik később a szülők földműves életmódjának követése mellett döntöttek, részt vettek legalább az elemi iskolai oktatásban.

Amikor a népi kultúrában szocializálódó egyén kilép a rurális, földműves-állattenyésztő kultúrából és az értelmiségi pályát választja, maga mögött hagyja a

népi kultúrára jellemző oralitás világát is, és ettől kezdve a kommunikációjának nem a szóbeliség lesz a fő eszköze, hanem az írás. Ezekre az esetekre mondhatjuk azt, hogy a mesélő ember (homo narrans) attitűdjét felváltja az író ember (homo scribens) attitűdje.

Amikor Mihály a harmincas-egyvenes években elkezdett írni,⁹ az ő világában még kevesen írtak rendszeresen ezzel a szándékkal. Az írás mint társadalmi gesztus és attitűd az általa frekvenciált társadalmi csoportokban nem volt mindennapos tevékenység. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy nem állt előtte egy világos értelmiségi vagy írói viselkedési minta, amely az írást fontosnak tartotta volna, és amelyet ő követhetett volna: láttuk, hogy szülei földművesek voltak, és bár a negyvenes években édesanyja írt neki pár levelet, Mihály nem említi, hogy a családjukban előtte bárki feljegyzéseket készített volna, vagy hozzá hasonlóan rendszeresen levelezett volna. A tágabb közösségében, a szülőfalujában a tanító, a kántor és a ferencesek számítottak értelmiséginek, ám velük nem tartott fenn közelebbi kapcsolatot, hanem csak annyira, amennyire szükséges volt. Idősebb kori szövegeiben említi, elvárta volna, hogy a körülötte élő felnőttek, tanítók, tanárok, papok segítsék őt gyerekként az útja egyengetésében, a tehetsége ápolásában, ám erre nem került sor. Feljegyzéseiben elítélően szól általánosságban is azokról a felnőttekről, akik gyerekkorában körülvették őt, akik elmondása szerint nem ismerték fel a tehetségét, és nem fordítottak kellő figyelmet a taníttatására. Későbbi években sem szólt arról, hogy bármiféle minta, modell állt volna előtte, amely írásra készítette volna őt. Azt feltételezem, hogy Mihály minden előkép és minta nélkül, belső készletéből kezdett el feljegyzéseket készíteni, levelezni és következetesen kiépíteni egy levelezői kört. És ennek jó oka volt.

Az antropológiai mélyelemzések alkalmával a kutatónak érdemes arra reflektálnia, hogy hogyan választható el az adatközlő személyiségi jegyei által meghatározott viselkedés a kulturálisan örökölt, szocializálódás alkalmával megtanult viselkedésétől. Az antropológiai kutatások alkalmával érdemes ezt a két területet különválasztani, és mindkettőt a helyén alkalmazni. A mi történetünkben a hátrahagyott iratokból jól kirajzolódik az, hogy Mihály nagy valószínűséggel introvertált volt, és vannak helyzetek, amikor a döntéseit inkább ezzel lehet magyarázni, mintsem egy tanult kulturális viselkedésmóddal. A 21. században gyakran hallani az introvertáltakról és az extrovertáltakról. Manapság bárki, aki kíváncsi ezekre a fogalmakra, könnyedén talál szakirodalmat a témához. Az internet előtti időben azonban az átlagemberek számára nem voltak ismertek az ezekhez hasonló pszichológiai fogalmak, ritkák voltak azok a helyzetek, amikor valaki tudatosan viszonyult volna a lélektanhoz. Még akkor sem történt ez meg, amikor egy faluközösség jelentős része szenvedett poszttraumás stressztől, például amikor a szatmári falvak deportáltjai hazatértek Szibériából. Szó esik a levelezésben arról, hogy mindenki érzékelte a hazatértek traumatizált lelkiállapotát, ám mivel nem állt rendelkezésükre szakszerű segítség, a közösségben megbélyegezték őket – például azt írták, hogy valaki „megviselt idegzetű”, hiszen Oroszországban volt, mondják, „és azokon ez meglátszik”. Mihály nővére a negyvenes években egyik levelében szangvinikus vérmérsékletűnek nevezte az öccsét, és ez a megjegyzése, ha fenntartásokkal is kezelendő, azt bizonyítja, hogy Mihály nővérének volt valamiféle érdeklődése a pszichológia és ezen belül a személyiségtípusok iránt. Ezen túlmenően azonban az iratokban nem esik több szó a témáról.

Bár nem nevezik nevén, Mihály introvertáltságának sok jele van az iratokban, ám ez sosem azt jelentette, hogy antiszociális volt, hiszen végig azt olvas-

suk, hogy állandóan hívja látogatóba a levelezőtársait, próbálja meggyőzni őket arról, hogy vállalkozzanak erre az útra, ecseteli nekik, hogy milyen kellemes a környezet, sőt pontosítja az útvonalat is, amelyen megközelíthető a település. Adott esetekben kimondottan nagy társaságokat látott vendégül, máskor pedig szomorkodott, amikor kakast vágott, nagy ebéddel készült, ám a vendégek elmaradtak.

Mihály tehát nem azért írt, mert magányosnak érezte volna magát. A szövegekben sosem panaszkodik a magányra, hanem inkább azt hangsúlyozta, hogy jól érzi magát egyedül. És ez nincs ellentmondásban azzal, hogy a társaságot nagyon szerette, a vendégeknek nagyon örült, állandóan visszatér a leveleiben az a kijelentés, hogy várja, hogy a címzett őt meglátogassa. Ez ugyanis mindig szelektív volt: csak azoknak a szűk körére vonatkozott, akik hozzá közel álltak, vagy akikre ő kíváncsi volt.

Valószínűleg az introvertáltságával van szoros kapcsolatban az írás felé fordulása is, hiszen általában elmondható, hogy az introvertáltak többsége jobban teljesít írásban, és gyakrabban választja ezt a megnyilvánulási formát. És ezzel Mihály is így volt, olyannyira, hogy ő még a konfliktusok kezelésére is inkább választotta a levelezést, mintsem a személyes találkozást. Folyamatosan látni azt, hogy bármikor, bárkivel konfliktusba keveredett, azonnal levél írásával próbálta megoldani a helyzetet.

Valószínűleg az introvertáltságával van kapcsolatban az is, hogy Mihály igencsak érzékenyen viszonyult az idő fogalmához. Nemegetszer ír a múlt időről és arról az észrevételéről, hogy idővel felidézhetetlenné válnak a történések, és ír ennek kapcsán a sajnálatáról, hogy ezek a történések örökre elvesznek. A szakmai működésének első éveiben mind erősebb lett az a késztetése, hogy valamiféle nyomot hagyjon maga után. Észrevette, hogy a hétköznapokat, az eseményeket lassan magunk mögött hagyjuk, és nem marad nyomuk – még mi, a résztvevők is elfeledjük őket. És ami még rosszabb: mindazok a személyek, akik nem voltak részesei az eseménynek, nagy eséllyel soha nem is szereznek tudomást ezekről az eseményekről, az utókor pedig végképp nem fogja tudni, hogy 1946-ban Mindenszentek estéjén mi járt egy fiatal pap fejében, ha nem ül le a gépe elé, és a halottakról való megemlékezésről nem írja le a következő sorokat:

Szépséges est! Valamikor nem fog e sorok gépelője csendes mélabúival a lelkében megemlékezést tartani. Ő lesz – ha egyáltalán lesz – a megemlékezés tárgya.

Hol lesz az a sír? Hol lesz az a temető?

Amikor a fenti sorokat leírja, alig 30 éves, és arról elmélkedik, hogy egyszer majd nem ő fog megemlékezést tartani, hanem róla kellene valakiknek megemlékezniük – de vajon megteszik-e?¹⁰ Az ehhez hasonló megjegyzéseiből arra lehet következtetni, hogy foglalkoztatta őt az, hogy vajon hogyan fognak órála megemlékezni. Miközben róttá a sorokat, és a lakását betöltötte az írógép billentyűinek hangja, időnként kétségek gyötörték: vajon megmaradnak-e az írásai? Vajon elolvassa-e majd valaki mindazt, amit ő leírt? Vajon fognak-e rá emlékezni? Mi mást tehetett volna, mint erre a kérdésre válaszul mindig tovább írni, mert tudta, hogy ez az egyetlen esélye annak, hogy a gondolatai túléljék őt.

Az írás ugyanis számára elsősorban ezt a célt szolgálta: azt, hogy rögzítse a gondolatait és mindazt, ami vele történt. A rögzítést pedig nyilvánvalóan az utókorra is szánta. Előbb az irodalmi műfajok felé fordult, de elég hamar felha-

gyott ezzel az ambíciójával, lassan megtalálta ugyanis az írásnak azon műfajait, amelyek jobban találtak hozzá: a levelek és a feljegyzések írását.

Az írás felé fordulása a fentiek alapján talán megérthető, de hol lép a történetbe az írógép? Hiszen sem gyerekkorában, sem fiatal felnőttként nem volt a közvetlen környezetében, családjában olyan személy, aki rendszeresen írógépet használt volna, amikor ő kitalálta azt, hogy ezeket a leveleket írógépen, indigóval írja, és a levelek másolatait megtartja magának, és valószínűleg akkor sem volt előtte követendő minta, amikor elkezdett saját maga számára feljegyzéseket készíteni. Honnan származott hát ez az ötlete és tudása? Valószínűleg teológusként vagy friss végzettként látta, hogy a szatmári püspökségen, esetleg a középiskolában, ahol tanított, használtak írógépet. Itt azonban még mindig az intézményes írógéphasználatról volt szó, nem a személyes célokra való használatáról. Tudjuk azonban azt is, hogy 1942–44 között a budapesti tanulmányi éveim alatt találkozott olyan személyekkel, akik rendszeresen, magáncélokra írógépet használtak. Sőt baráti viszonyba is került egy szerzetesnővel, Kornéliával, akiről maga meséli el, hogy legépelte számára az egyetemi dolgozatait és a kisdoktori dolgozatát is. Miután Mihály elvégezte az egyetemet, és ők levelezni kezdtek, látni lehet, hogy Kornélia írógépen írta a leveleit, csak a saját nevét írta alá kézzel. Kézenfekvő, hogy ha látott is írógépet a püspöki aulában vagy az iskolai adminisztrációban, Mihály valójában Budapesten tanulta meg azt, hogy az írógép személyes, privát célokra is használható, nem csak az adminisztrációban. És ezt követően egyszer aztán ő is beszerezte magának az első gépet.

A saját és a mások szövegéhez való viszonya figyelemre méltó. Nemcsak a saját szövegeit gyűjtötte össze a főszereplőnk, hanem a családtagok iratait, leveleit is, amikor tehette. A legkisebb öccsük a frontról írt pár levelezőlapot a szüleiéknek, ezeket Mihály később magához vette. Magához vette a 19. század közepéig visszamenőleg a felmenők anyakönyvi kivonatainak másolatait is, amelyeket a megfelelő plébániáktól a hatóságok kérésére kért ki a nővére a negyvenes években. Számos esetben kerültek hozzá olyan levelek, amelyeknek nem ő volt a címzettje vagy a feladója. Nem magyarázza el, így csak találgatni lehet azt, hogy esetleg egy-egy érintett adhatta át neki ezeket a leveleket, például egy konfliktusban igazolandó a saját szerepét. Ezeket az iratokat is betette a saját iratai közé, ugyanúgy csak találmásra és rendszerezés nélkül, mint a sajátjaival tette.

A továbbiakban azt vesszük számba, hogy az egyes szövegeinek milyen szerepet szánt, mely alkalomkor írt, mi készítette őt írásra, és mi volt a célja akkor, amikor írni kezdett. Az anyag színes és szerteágazó volta segítségünkre van ebben: több mint kétezer-négyszáz iratot hagyott maga után, ezeknek csak egy része levél és feljegyzés, és ezen kívül félretett mindent, ami papíralapon létezett körülötte, hivatalos iratoktól kezdve villanyszámláig, anyakönyvi kivonatoktól autóvezetői engedélyig. A motivációk tárgyalása során szükség esetén külön kezeljük az általa írt leveleket és külön a feljegyzéseket.

Elmondása szerint gyerekkorában nem számíthatott környezetének támogatására, biztatására. Idősebb korában nemegyszer panaszkodik arról, hogy gyerekkorában nem ismerték fel a tehetségét. Visszatekintve erre az időszakra úgy látta, hogy míg máshol a tehetséges diákokat felkarolták a tanáraik vagy a helyi plébános, az ő esetében ez nem így volt. Keserűen meséli egy feljegyzésében, hogy a helyi tanítói, tanárai ezt elmulasztották, sőt, a helyi kántor egyszer arra fogadott a többi diákkal, hogy ő, Mihály nem is tud leérettségizni. Panaszkodik

arról is, hogy a helyi plébános támogatását sem élvezhette. Ugyancsak idős korában panaszkodik arról, hogy nem volt a szülőfalujában könyvtár – úgy vélte, hogy sokat segíthetett volna a saját fejlődésében az, ha lett volna lehetőség a faluban könyvkölcsönzésre, és így ő is többet olvashatott volna fiatalkorában. Összességében tehát az időskorából visszatekintve úgy látta, hogy a környezete nem támogatta az értelmiségi pálya iránti érdeklődését, ezért ez a környezet nem tekinthető közvetlen motivációs hatásnak.

Amikor a motivációiról beszélünk, meg kell említeni a kommunikációs igényét, amely igencsak erős volt: jól tudta, hogy aktívan kell tennie azért, hogy fenntartsa a társadalmi kapcsolatait, és ugyanilyen figyelmet fordított új ismeretségek megerősítésére. Nemezszer találkozunk olyan esettel, amikor alkalmi utastársaitól elkéri a postacímüket, és hazaérkezés után vagy karácsonykor ír nekik. Ezek az ismeretségek mindig megálltak 1-2 levél váltásánál, de azon igyekezete, hogy bővítse a levelezői körét, így is észrevehető. Még 1996 szeptemberében is, immár 80 évesen azzal biztatja magát, hogy neki kell mozgatnia az eseményeket, amikor ezt írja egy levelében: „Itt a szobámban várom, hogy történjen valami körülöttem. Pedig ha nem mozgatunk semmit, semmi sem mozdul.”

A távol élő baráti kör is motivációt jelentett. Mihály baráti körébe főleg hozzá hasonló lelkészek tartoztak, akik más településeken szolgáltak. Az egymás meglátogatása ezért előzetes szervezést igényelt: csak akkor kerülhetett erre sor, ha az illető előbb gondoskodott arról, hogy valaki helyettesítse, míg ő elutazik. És ezt követte az utazás megszervezése: akinek autója volt, az a benzinhiánnyal küszködött, akinek nem volt autója, az több átszállással a vonatot, majd autóbustt vette igénybe. A nyolcvanas éveket megelőzően a telefon sem volt annyira elterjedt, illetve többnyire rövid beszélgetésekre használták, semmiképp nem rendszeres beszámolókra. Ezért is volt kedvelt a levélírás, hiszen itt hosszabban lehetett írni, beszámolni a történetekről.

Lássuk, melyek azok a legfontosabb alkalmak, amelyek ezen szövegek gyártásához vezettek. Az egyes alkalmak értelemszerűen meghatározták a szövegek műfaját is, hiszen a magánlevél, a feljegyzés, a gazdasági napló, a hivatalos levél, az irodalmi próbálkozások, a prédikációk szövegének vázlata mind más-más alkalmakhoz kötődött.

Az események rögzítése az egyik leggyakoribb motiváció, amely a feljegyzések készítése mögött állt. Mihály első és mindvégig egyik legfontosabb célja az volt, hogy rögzítse a tovatűnő napok történéseit – a maga számára, de nyilván az utókor számára is. Számtalanszor megfogalmazza azt, hogy telnek-múlnak a napok, és amikor hosszabb ideig nincs ideje beszámolót készíteni, mentegetőzik a jövőbeli, virtuális olvasója előtt, akinek elmondja, hogy mi volt, ami akadályozta.

Kapcsolattartás a családdal. A különböző városokban élő családtagok mindvégig elég szoros kapcsolatot tartottak fent, hiszen egyesek közülük időnként átvállalták a testvéreik gyerekeinek nevelését, más testvérek pedig, mint Mihály is, havi rendszerességgel küldött pénzüsszegekkel támogatták ezt a projektet. A nyolcvanas években, amikor még a kenyérhez és más alapvető élelmiszercikkekhez is csak nehezen lehetett hozzáférni, a testvérek egymás számára is megpróbálták beszerezni a hiánycikkeket, erről is állandóan leveleztek. A nagyobb befektetések, például ház vásárlása, felújítása, de akár egy varrógép vásárlása alkalmával is egyeztettek egymással, szükség esetén összefogtak, és közösen próbálták megteremteni a szükséges pénzalapokat. De a kisebb projektek is ott vannak, mint az őszi eltevések, egy-egy költözés, technikai eszközök, ruhane-

műk beszerzése vagy javítása, a társadalmi érintkezések, a hírek a rokonokról, ismerősökről stb. A hétköznapi egyeztetések tehát állandó témát jelentettek a családi levelezésben: egyes családtagoknak gyakrabban, másoknak ritkábban, de beszámoltak egymásnak a történekről, és ismertették egymással a nagyobb terveiket, illetve tanácsot vagy segítséget kértek egymástól.

Kapcsolattartás barátokkal, közeli ismerősökkel. Mivel a barátai kizárólag más településeken éltek, a személyes látogatásokon kívül, amelyek aránylag ritkák voltak, a levelezés volt az egyetlen módja a velük való kapcsolattartásra. A barátoknak írt levelekben Mihály beszámol az elmúlt időszakban történekről – annak függvényében, hogy az adott személyt az élete mely része érdekelhette. Jól lehet követni azt, hogy az egyes személyek az életének mely szeletére látnak rá, hiszen mindeniknek csak az órá is tartozó eseményekről számol be.

Levelezés révén tartotta a kapcsolatot azokkal a személyekkel is, akik számára fontosak voltak. Ezekről a személyektől néha egy országhatár választotta el, máskor csak más városba kerültek. Megtörténik, hogy a közelebbi ismerősökkel váltott levelekben elrugaszkodnak a hétköznapi eseményeitől, és mélyebb kérdéseket is felvetnek, mint ahogy Kornélia, a budapesti apáca ismerőse teszi, miután párnapos szabadságából hazatérve 1956. szeptember 22-én a következőket írja: „Most aztán visszakerültem az emberáradatba. Az jut eszembe, hogy milyen haszontalanul töltjük az életünket. Minek ez sok lázas izgalom? Kinek van ránk szüksége? És miért kell mindenért annyira megküzdeni? Tudod, az évek elmúlnak felettünk és körülöttünk, egyre inkább rádöbben az ember, gyerekes játék az egész élet. Mennyivel egyszerűbb és egészségesebb volna, ha át lehetne aludni az éveket. De mindegy. Olyan ragyogóan szép őszi nap van ma. És szombat délután, jön a másfél napi magánélet.” (Helyesírás az eredeti szerint.)

Konfliktusokról szóló feljegyzések. A konfliktusok egy újabb alkalmat jelentettek arra, hogy Mihály az írógépe elé üljön. Ilyenkor feljegyzéseket készített a konfliktusokról a maga számára, és ezek a tisztázó, rendszerező feljegyzések segítettek neki rendezni a gondolatmenetét és az érveit. De nem csak a maga számára tisztázandó készítette ezeket a feljegyzéseket. Megtörtént, hogy kifejezetten az utókor számára foglalta össze a sérelmeit, mert ezzel akarta felmutatni, hogy milyen igazságtalanságok érték őt. Ilyenkor úgy tekintett a saját szövegeire, mint egy időzített felmentésre. Úgy gondolta, hogy ily módon legalább a jövőben tudni fogják, hogy őt igazságtalanságok érték, és azt is, hogy hogyan próbálta meg érvényesíteni az igazát. Abban bízott, hogy ezek a szövegek legalább a jövőben tisztázzák őt, és egyben rámutatnak az ellenfelei által elkövetett igazságtalanságokra. A történetek leírása tehát itt a saját szerepének tisztázását, az utókor számára a saját image építését célozza.

Megtörtént, hogy az írás célja az volt, hogy rögzítse egy konfliktus elképzelt megoldását a saját maga számára. Nem sok ilyen próbálkozása van, de egyik ilyen alkalommal feljegyzést készített magának, amelyben dramatizált formában mutatta be a saját elképzelt látogatását az előljárójánál, amikor egy konfliktusos ügyet tárgyalnak meg, ám ez a jelenet valószínűleg fiktív volt. A történet valós háttere az volt, hogy ő úgy vélte, az előljárója nem jogosult arra, hogy betöltse a funkcióját. Meggyőződése volt az, hogy egyházjogilag nem volt megalapozott az előljárója részéről az ordináriusi pozíció elfoglalása, és azt is feltételezte, hogy nem rendelkezik felsőbb, vatikáni jóváhagyással sem. Kis dramatizált jelenetet írt arról, hogy hogyan történne a kettőjük találkozása, amikor ő számon kéri ezt az előljárótól. A jelenet az ő kopogtatásával kezdődik, egy pármondatos elképzelt párbeszédet ír

le, amelynek a vége az, hogy az eljáró közli, hogy valóban nincs jóváhagyása. Bár nem írja mellé, hogy ez fikció, ilyen találkozásra az iratok szerint nem került sor, azaz nagy valószínűséggel ez egy elképzelt helyzet volt.

Konfliktusok megoldása. A levelezést mint eszközt a konfliktusok megoldásában is alkalmazták. Mihály szinte minden alkalommal levelet írt, amikor konfliktusba keveredett. Levelet írt a feletteseinek, falubelijének, kollégájának, a paptársa házvezetőjének, a kórusvezetőnek, a szomszéd falu kántorának, egy szóval mindenkinek, akikkel konfliktusa támadt. De nemcsak a vele szemben álló félnek írt ilyenkor, hanem azoknak is, akikhez segítségért fordult: egy-egy konfliktus megoldása érdekében a barátai és ismerősei közbenjárását is levélben kérte. Még a szomszédjának is levelet írt, amikor a közös kerítésük miatt alakult ki nézeteltérés közöttük. Ebben a kis történetben az érdekes fordulat akkor következett be, amikor a szomszéd is levélben válaszolt. Ez az eljárás mélységesen felháborította Mihályt. A szomszéd levelére küldött válaszlevelében Mihály kioktatta a szomszédot arról, hogy nem volt szép tőle, hogy az ő levelére levélben válaszolt. Kifejtette, hogy neki igenis illett a szomszédnak levelet írni, de a szomszédnak nem illett levélben válaszolni, hanem az lett volna a helyes megoldás, hogy a szomszéd személyesen átmegy hozzá, hogy megbeszéljék a kerítés ügyét. Azaz miközben saját részéről rendben találta azt, hogy levélben keresi fel a szomszédját, a szomszéd részéről nem tudta elfogadni ugyanazt a gesztust.

A levelezést vette igénybe akkor is, amikor másokat kívánt tájékoztatni egyes konfliktusokról. Megtörtént, hogy nagy horderejű, őt közvetlenül nem érintő konfliktus kipattanása alkalmával tájékoztató leveleket írt olyan kulcsfontosságú embereknek, akik esetében tudta, hogy előbb-utóbb tudomást szereznek a történetekről, de azt szerette volna, hogy előbb tőle halljanak róla. Így volt ez akkor is, amikor egyik tanártársát menesztették a főiskoláról. A történet feltehetőleg egy tanár-diák konfliktussal kezdődött, bár a konkrét eseményről senki nem számol be. Csak annyit tudunk, hogy valami történt a főiskolán, ami után a konfliktusba keveredett két diáktól az állami hatóságok megvonták a tartózkodási engedélyüket, ezért a diákoknak el kellett hagyniuk a várost és értelemszerűen az iskolát is. A tanári kar csak találgatni tudta, hogy hogyan függ össze a két fejlemény: egy intézményen belüli, még kivizsgálásra váró konfliktus és a hatóságok közbelépése, akik értelemszerűen nem tudhattak volna a konfliktusról, hacsak valaki a belső körből nem tájékoztatta őket. Közben kiderült, hogy az a tanár, akivel a diákoknak konfliktusuk volt, az egyik tanítási órája alatt magára hagyta az osztályát, és egy taxival kiment a városba. Amikor megkérdezték tőle, hogy hol járt, azt válaszolta, hogy cipőt vásárolt. A magyarázat annyira hihetetlenül hangzott, hogy a felettesei összekapcsolták a tanár városi látogatását és a diákok kitiltását, ezért úgy vélték, hogy bár a tanár tagadta, mégis kézenfekvő, hogy a hatóságok tőle tudták meg a történeteket. A történet elég gyanús volt ahhoz, hogy Márton Áron püspök a tanár azonnali eltávolítása mellett döntött – még a személyes dolgai összecsomagolására sem engedtek neki időt, hanem ezeket később küldték utána. Mindez 1965-ben történt, amikor joggal merült fel az oktatási intézményben és a püspök környezetében is az, hogy az intézményből egyes személyek esetleg együttműködhetnek a hatóságokkal. A történetről azért értesülünk ennyire részletesen, mert Mihálynak közeli kollégája volt az elküldött tanár, és a tanár eltávozása után is még számos levelet váltottak. Ezekből a levelekből kiderül, hogy az elküldött tanár nagyon remélte, hogy Mihályon keresztül kapcsolatban tud maradni a püspökkel, hiszen tőle várta

a helyzete és megélhetése rendezését, és nem utolsósorban meg akarta győzni Mihályt az igazáról. Az ebből az időszakból származó további levelekből kiderül, hogy Mihály pár személyt célzottan értesített a történekről. Nem véletlen az, hogy hogyan választotta ki ezeket a személyeket: olyanoknak írt, akiket megbízhatónak talált, akiről tudta, hogy elfogadják tőle azt, amit ír és kér, és akiről tudta, hogy a saját környezetükre is hatással vannak. Tudta, hogy a történet híre mindenképp eljut hozzájuk is, és azt szerette volna, hogy ha már megtudják, akkor az ő változatát ismerjék meg először.¹¹ Ezekben a levelekben azonban nem részletezi a történetet, sőt feltűnően szűkszavúan és általánosan írja le, mintha azt üzenné nekik, hogy fogadják el, hogy csak ennyit kell tudniuk az ügyről.

Gazdasági célú szövegek. Ebben a kategóriában külön kell választani a saját maga számára készített szövegeket azoktól, amelyeket másoknak írt. A saját maga számára készített szövegek között ott van a néhány évig vezetett gazdasági naplója, valamint a nem rendszeres gyakoriságú egyéb feljegyzés. Gazdasági naplót két időszakban írt. A pályája elején, a negyvenes években egy rövid ideig szöveges formában számolt be a beindított gazdálkodásáról, majd pár év múlva egy újabb füzetben táblázat formájában nagyjából két évig vezette a bevételeit és a kiadásait. Ennek segítségével pontosan követhető az, hogy mit vásárolt, milyen gyakorisággal vásárolt, kiknek és mennyit adott kölcsön stb. A következő években már nem rendszeresen, hanem csak alkalmi feljegyzések keretében, a maga számára tisztázza a pénzügyi helyzetét: például év végén leírja, hogy mennyi a rendelkezésére álló készpénze, mennyi a raktározott bora, búzája, és felsorolja a kintlévőségeit is, azt, hogy kinél mennyi pénze van kölcsönben.

Ugyancsak feljegyzést készített olyankor, amikor a szőlő műveléséhez napszamosokat fogadott. Itt feljegyezte azt, hogy milyen munkákra fogadja fel az embereket, az egyes munkák hány napot tartanak, és a szezon végén mennyi napszámot kell fizetnie nekik. Azt is megjegyzi, hogy amennyiben a munkásoknak is megfelel, a jussuk felét borban fizetné, a másik felét készpénzben.

Hasonló feljegyzéseket készített akkor is, amikor a frissen átvett plébánián meg akarta reformálni a takarító, sekrestyés és harangozó juttatásának rendszerét. Többoldalas feljegyzésben fejti ki azt, hogy ezek a személyek milyen munkát végeznek, mely napokon, mennyi órában dolgoznak, és ezért mennyi a bérük. Külön kiemeli például, hogy a járdát lekövezték, így már nincs olyan nagy sár az utcán, ezért kevesebbet kell takarítani, így ő kevesebbet szán erre a feladatra. A harangozónak is kevesebbet szánt, miután megreformálta a harangozást is, és csökkentette a feladatait. Gazdasági témákról a családtagokkal váltott levelekben is gyakran írtak. Miután a családban a testvérek átvállalták a rászoruló, sokgyermekes testvéreik terheit, rendszeresen olvasni arról, hogy Mihály havonta küldi a pénzt két apáca nővérének, akik a testvéreik gyerekeit magukhoz vették, és nevelésüket vállalták.

Irodalmi próbálkozások. Fiatal teológus korában fordult az irodalom felé, ám ez többnyire az érdeklődés szintjén maradt. Lefordított néhány verset, párat ő maga is írt. Későbbi iratok között található egy-két elbeszélésvázlat, valamint egy színdarabrésztlet is. Ez utóbbi pároldalmi szöveg cselekménye Szent László király idején zajlik, a fiatal király és a mentoraként megjelenő bölcs pap dialógusait olvassuk. A király felnéz a papra, a pap tanácsokkal látja el a fiatal királyt. Főszereplőnek a bölcs pap alakja látszik, aki a fiatal és tapasztalatlan királyon keresztül irányítja az eseményeket. A szöveg befejezetlen.

Nosztalgia, emlékezés a régmúlt időkre. Amikor a kilencvenes évek közepén a legkedvesebb testvére, az egyik nővére meghalt, elveszítette azt a családtagot, akivel a legtöbbet levelezett, és aki intellektuálisan is, lelkileg is a legközelebb volt hozzá. Halálhírét sokaknak megírta, majd egyszer azt is elárulta valakinek, hogy annyira hiányzik neki a nővére, hogy azt tervezte, a leveleit összefűzi és majd egyben olvasgatja azokat. Erre végül nem került sor, ez az iratanyag vizsgálatából látszik: a nővére levelei elszórva voltak a teljes anyagban, de a megjegyzése arra utal, hogy a régi leveleket néha visszaolvasta, és nosztalgiázott ennek kapcsán.

A fentiekben csak a legfontosabb alkalmakat soroltam fel, a felsorolás nyilván nem teljes, és tegyük hozzá, hogy szinte lehetetlen lenne pontosan rámutatni ezekre. Ráadásul legtöbb esetben nem csak egy indokot lehet azonosítani, amely miatt a gép elé ült. Példának okáért néha nagyon nehéz lenne eldönteni, hogy vajon azért ír-e, mert belső igénye, vagy azért, hogy örömet szerezzen a címzettnek, esetleg azért, hogy iskolai feladataiban segítse, vagy azért, hogy felidézze a címzett számára az otthoni hangulatot, és ezzel megvigasztalja őt – és mindez akár egyazon levél esetében is felmerülhetett. Végül, a sor végén ott vannak azok a pillanatok, amikor új írószalagot sikerült vásárolnia az írógépebe, és csak azért ír szöveget, hogy bejárassa a szalagot, vagy hogy gyönyörködni tudjon a gépelt szöveg minőségében.

Az mindenképp elmondható, hogy Mihály számára az írás a hétköznapi részét képezte. Ez nem azt jelentette, hogy mindig és minden körülmények között írt, hiszen néha magyarázat nélkül kihagyott heteket, olykor egy-két hónapot is, de azt igen, hogy néha kifejezetten hiányzott neki az írás. Megtörtént, hogy nem volt ideje a gépe elé ülni, bár szeretett volna írni, és ez el is mondja, amikor végre – várva várt pillanatként – az írógép elé kerül.

Emléket hagyni maga után – mint legfontosabb motiváció. Mihály tisztában volt az övéhez hasonló papíralapú gyűjtemények sérülékenységevel, és ez alatt fizikai és eszmei sérülékenységet is lehet érteni. Tudta, hogy fizikailag a személtre kerülhetnek ezek a gyűjtemények, és eszmeileg is sérülékenyek, hiszen a környezetében ezek nem számítanak feltétlenül értéknek. 1995-ben ő maga is nagyon beteg volt, amikor a szeretett nővére meghalt, így a nővére temetésére nem tudott elmenni. Amikor pár hét múlva a környéken járt, és benézett a zárdába, hogy magához vegye a nővére hátrahagyott iratait, azok már nem voltak meg. Szomorúan ír erről a húgának: „Jegyzeteit szerettem volna megkapni. Mindent szétszórtak. Sajnálom. (Ü)zentem Agricia fő-nek, hogy nézzenek még egyszer utána. Még megpróbálom valamikor találni valamit.” (Helyesírás az eredeti szerint.) Ám az iratanyag alapján úgy tűnik, hogy nem járt sikerrel a próbálkozása. Ez az élmény tudatosította benne azt, hogy az ilyen típusú iratok, mint a nővéréé és az övé is, mennyire sérülékenyek, hogy mennyire nem jelentenek értéket a közösség számára, és ez a gondolat többször visszatér a későbbi leveleiben. 1996 hamvazószerdáján írja egy levelében, hogy még mindig őrzi azt a kis levelet, amellyel 1950-ben Kőrösbányára küldte őt az a paptársa, akinek akkoriban, a kilencvenes évek közepén jelentek meg sorozatban visszaemlékező újságcikk-ei a saját múltbeli szerepéről. Ez az 1950-es kis levél azért volt fontos a Mihály számára, mert ezzel látta bizonyítottnak azt, hogy őt hátsó szándékkal küldték el, hogy felkeresse a kőrösbányai kényszerlakhelyen tartózkodó püspököt. Évtizedekkel az események után Mihály már úgy vélte, hogy akik elküldték őt, tudták, hogy útközben le fogják őt tartóztatni, és börtönbe fog kerülni, ahogy

az meg is történt.¹² 1996-ban tehát azt írja, hogy őrzi még ezt a kis levélkét, és arra céloz, hogy az iratait majd kidobják, ezzel a kis levéllel együtt: „Majd megsemmisül. Majd, amikor holmijaimat a szemétdombra hányják.” 1996 decembereiben újra visszatér egy levelében a témára: „Az utókor a gépelt dolgokat szemétként kezeli, és hagyja pusztulni. Sokan vittek nagy értékeket sírba.” Ezek a lemondó mondatok tulajdonképpen ítéleznek a kortársai fölött, akik nem látnak értéket az övéhez hasonló iratgyűjteményekben.

Azzal is tisztában volt Mihály, hogy nemcsak az iratok lehetnek az emlékezés eszközei, hanem a tárgyak is. Ezért kéri egyik végrendeletében azt, hogy az ő házat ne alakítsák át, hanem szolgáljon visszavonulásra használható helyként egy-egy megfáradt pap számára, akinek magányra és csendre van szüksége. 1980 augusztusában keltezett végrendeletében ezt írta: „A házam maradjon így, ahogy most van. Nincs a nevemen. De hivatalos papír van róla, hogy Holló Jánostól megvettem. [...] Szándékom volt ezzel az, hogy legyen öregségemre menhelyem – mint ahogyan lett is – és majd adjon otthont esetleg más valakinek is, aki a remeték magányára vágódva ebben a kis Mária-templomban szolgálja Istent, vagy pár napra csendet keres lelki megújódásra. Így kívánta 1943-ben János püspök. Kérem a híveket, ne tegyenek bele lakót.” Külön kéri azt is, hogy a könyvei is maradjanak a helyükön, hogy aki betéved oda, olvashassa azokat. Mintha azt szeretne volna, ha egyfajta múzeumként is fennmaradt volna a háza. Nemcsak az iratai, hanem maga a ház és a berendezése is az ő emlékezetét lettek volna hivatottak megőrizni.

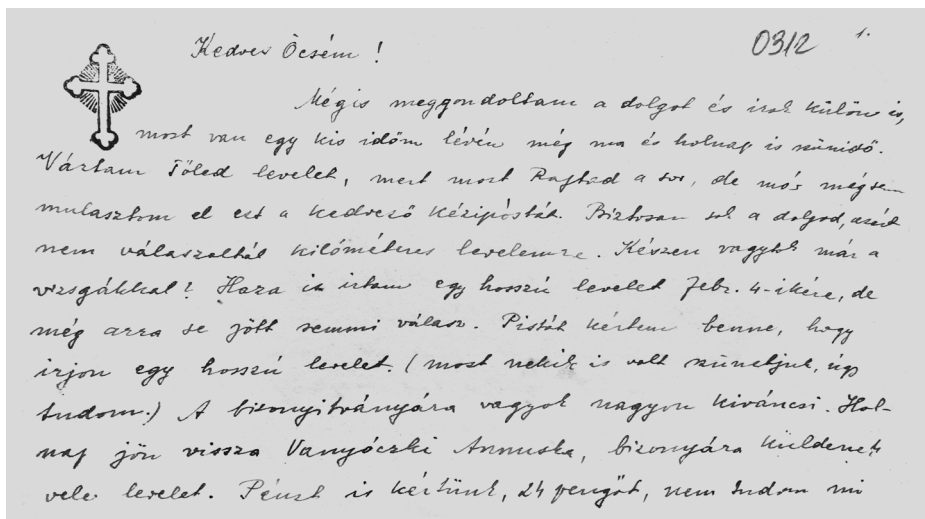
Összefoglalásként elmondhatjuk azt, hogy a vizsgált írásos anyag különleges a maga nemében, mivel a főszereplőnk nemcsak a kapott leveleket tartotta meg, hanem az elküldött levelekről is készített egy indigós másolatot magának, és ezzel abba a ritka helyzetbe hozta a kutatót, hogy nem kell szembenéznie az egy személy által szétküldött levelek összegyűjtésének reménytelen feladatával. Ezen levelek révén jól lehet követni a főszereplő tevékenységét a huszadik század harmincas éveitől a kilencvenes évekig, pár visszaemlékezése révén pedig még korábbi, a tízes évek végéig is visszanyúlhatunk. Ezenkívül jelentős számban maradtak fenn feljegyzései is, illetve félretett minden olyan iratot, amely papíralapú volt.

Az iratanyaga dokumentál: feltárja a főszereplő társadalmi kapcsolatrendszerét, hiszen a kapcsolatrendszerének erezte mentén alakult ki az anyag jelentős része, a levelezés. A szorosabb kapcsolatok mentén több a levél, a lazább kapcsolatok mentén kevesebb. A főszereplő írásszokásait részben a foglalkozása határozta meg, hiszen a szakmai köre értelemszerűen más településeken élt, és ebből a körből kerültek ki a barátai is, ami azt jelentette, hogy velük elsősorban levelezéssel tartotta a kapcsolatot. És levelezett a családjával, illetve közeli és távoli ismerőseivel is. Az anyag egy jelentős részét a feljegyzések jelentik, amelyeket első látásra saját magának készített – ám egyes megjegyzéseiből kiderül, hogy mint a leveleknél, itt sem csupán magának írt: azt szeretne volna, ha valamikor valakik olvasnák majd mindazt, amit ő leírt. Ilyen értelemben a feljegyzések készítésének is egyik legfontosabb célja az volt, hogy dokumentálja a hétköznapijait, a gondolatait, a konfliktusait, a kapcsolatait, a gazdasági és pénzügyi helyzetét, a szakmai eredményeit, az örömeit és a kudarcait, és igazolja magát a jövőbeli olvasók előtt.

A főszereplőt tehát alapvetően a dokumentálás szándéka vezérelte. Ez azonban nem egészen azonos azzal, hogy azt szerette volna, ha emlékeznének majd rá – és ez utóbbi kívánsága is jól követhető. Nemegyszer fogalmazza meg azt a kérdést, hogy vajon ki és milyen formában fog rá emlékezni, és ezt azzal szeretne volna biztosítani, hogy hátrahagyta nekünk a gondolatait. Az írással történő dokumentálás tehát az önnön emlékezetének a megalapozását is jelentette számára. Tudatosságában nem lehet kételkedni: az írásra a dokumentálás és az emlékezet építésének eszközeként tekintett, és ekképpen is használta.

■ JEGYZETEK

1. A kérdés felvetését lásd *The Secret History of Writing. From Pictures to Words*. BBC, 2020. <https://www.bbc.co.uk/programmes/m000mtmj> (2020. 02. 20.)
2. Ld. Goody, J.: *The Logic of Writing and the Organization of Society*. Cambridge, 1986, hivatkozik rá Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezet és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Kiadó, Bp., 2004. 253.
3. Assmann 2004. 261.
4. Assmann 2004. 263–264.
5. Assmann 2004. 262.
6. Ld. Tóth István György: *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe*. CEU Press, Budapest, 2000.
7. A jelenség további taglalására és a következmények körvonalazására itt nincs lehetőség. A sajtó időnként felveti ezeket a kérdéseket, lásd https://www.huffpost.com/entry/how-to-keep-books-alive_b_5953820 (2020. 02. 20.) A cikk az Egyesült Államokra utal, de a jelenségről nemcsak ott beszélnek, hanem Európában és máshol is, lásd pl. Finnországban: <https://blog.homeforfiction.com/2018/01/22/writers-readers-downside-publishing-freedom/>, (2020. 02. 20.), Indiában: <https://timesofindia.indiatimes.com/life-style/books/features/india-could-soon-have-more-writers-than-readers-ruskin-bond/articleshow/69197293.cms> (2020. 02. 20.). A könyvkiadás iparága növekedni látszik – leszámítva nyilván a 2020-ban kezdődött pandémia időszakának átmeneti visszaesését.
8. A történetéről részletesen itt írtam: Szikszai Mária: *Letűnt világok antropológiája és a megismerhetetlen különös szépsége*. Szociális kapcsolatháló és kulturális gyakorlat az írógép korszakában. EME Kiadó, Kvár, 2020, a mindennapok papíralapú dokumentálásáról pedig itt: *Uő: Levelek egy letűnt világból*. A mindennapok dokumentálása a 20. század papíralapú kultúrájában. I–II. kötet. EME Kiadó, Kvár, 2021.
9. Az írás alatt itt nem elsősorban az irodalmi alkotói folyamatot értem, hanem általánosabb értelemben szövegek, feljegyzések, levelek írását, ide sorolva a főszereplő néhány irodalmi próbálkozását is: néhány vers, egy színdarab, pár versfordítás román nyelvből magyar nyelvre.
10. Születésének századik évfordulóján, 2016. július 1-jén a jelen kutatás már folyamatban volt, mintegy igenlő válaszként az ehhez hasonló kérdéseire.
11. A részletes esetelemzést erről a történetről lásd: Szikszai 2020. 232–243.
12. Erről a kis levélről részletesen ld. Szikszai 2020. 116–118.

Egy 20. századi lelkész hagyatékából. Fényképezte: Szikszai Mária

FERENCZ MELINDA

EGY 20. SZÁZADI LEVÉLHAGYATÉK ELEMZÉSE

1. A levelek kutatásának hagyományai

■ Kutatásom során 20. századi levélgyűjteményeket és a bennük foglalt, főként a század második feléből származó magánleveleket elemezve a levelezésre mint a hagyomány által is meghatározott szociokulturális tevékenységre, a levelezést folytató egyén intencióira, levelezési/levélírási szokásaira kérdezek rá.¹ Az elemzés során azokat a habitusokat és körülményeket vizsgálom, amelyek a levél írását, továbbítását, recepcióját és használatát körvonalazzák az adott személy életében. A levelek tartalmi és kontextuális elemzésében a fókuszpont a levelezés egyéni aspektusára, a levelet író egyénre és annak mikrovilágára összpontosít.

A forrásként szolgáló 20. századi levélgyűjtemények, főként a század második feléből származó magánlevelek mikroszintű elemzése annak a folyamatnak a vizsgálatát is lehetővé teszi, amely az autográf levelek fokozatos perifériára szorulását eredményezte az adott korszakban. Az írásos kommunikáció az adott korszak nyújtotta újabb és újabb technikai lehetőségekhez és ideológiai elvárásokhoz igazodva sajátos megvilágításban követhető nyomon a személyes levélkorpuszokban fellelhető reflexiók alapján, amelyek tartalmukban egyéni szintű értelmezésekben világítják meg ezt a jelenséget.

A levél és a levélírás kontextusa és műfaja az alkotó egyén megnyilvánulásainak olyan közege, amely meghatározott módját biztosítja az önkifejezésnek. A nyilvánosság szerkezete és

**Az elemzésre
kiválasztott írott
mikro-tárgy univerzum
szerzői, tulajdonosai
és használói eltérő
szándékkal és
funkcióval sajátítják ki
és reprezentálják az
iratokat, az általuk
bevont történeteket
újabb és újabb
kontextusba helyezve.**

szabályai (a bürokrácia kiépülése, az oktatás terjedése, a szabadidő megjelenése, migráció fokozódása), a társadalmi kommunikáció médiumai és technikái, a mentalitások átstrukturálódása és konfrontációja (a személyesség megjelenése) koronként alapvetően átszervezték a kapcsolattartási habitusokat, a kommunikáció műfajstruktúráját. A műfajok alkalmazása kapcsolatban áll az érvényben lévő hatalmi diskurzussal, viselkedési normákkal, divatokkal. A műfaji normák betartása szabatos önkifejezést tesz lehetővé, garantálja a kommunikáció eredményességét.²

A levél kötött műfaji és meghatározott retorikai hagyománnyal rendelkezik, a nyelvészeti, néprajzi, szociológiai, irodalmi diszciplinák leveleket érintő kutatásaiban hangsúlyos szerepet kapott ennek nyomkövetése is. A levél egyrészt műfajismereti korlátot állít és mennyiségi keretet szab az egyének közötti kommunikációnak, ugyanakkor biztosítja a személyek közötti kommunikáció adekvát módját is.

Hazai területen a szöveg-, egyén- és kontextusközpontú kutatások Keszeg Vilmos irányítása alatt folytak, a kutatással kapcsolatos elméleti és módszertani megközelítéseket az *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*³ és *A történetmondás antropológiája*⁴ kötetekben összegezte. „Az írás médium, kommunikációs technológia, kommunikációs csatorna, kommunikációs mód” – írja a szerző⁵ –, amely hatással van a kommunikált jelentésekre, a jelentés megjelenítésének módjaira, a kommunikáló egyének viszonyára. Keszeg Vilmos az írást mint beszédeseményt elemezve a szövegek központú analízis mellett tágabb társadalmi és kulturális kontextusban elemzi a népi írásbeliség különböző műfajait.

Cécile Dauphin, az Annales iskola kutatója 19. századi francia levelek és az ehhez rendelődő habitusok vizsgálata kapcsán a levél autoreflexív tulajdonságára fekteti a hangsúlyt. A levél olyan műfaj, amelyben lényeges helyet kap a levélíróknak a megalkotás körülményeire való reflektálása: a levél írásának helye, időpontja, továbbításának körülményei, tárolása, megfogalmazása, forgalmazása, olvasási módja, tárolási gesztusa, a levélváltás helye/körülménye.⁶ Ezáltal a források tartalmi elemzése lehetővé teszi azoknak a helyzeteknek és (primer/releváns) kontextusoknak a vizsgálatát, melyek a levélírás körülményeiben szerepet játszanak. Ebben az esetben releváns Bernard Lepetit megállapítása, mely szerint egyrészt a szöveg láttatja meg a kontextust, másrészt a kontextus ad értelmet a szövegnek. A szöveg által rögzítettek mellett az interpretációs folyamatot mint társadalmi gyakorlatot is figyelembe kell venni.⁷

Az Annales iskola követői a levélírást a mindennapokba beépülő írásgyakorlatként értelmezve, a levelek individuális jellegét tekintve identitást teremtő műfajként definiálják.⁸ A levélírás az egyénnek a saját életvilágáról, környezetéről, önmagáról való beszélés lehetőségét nyújtja. A levelek az egyén különböző szintű reprezentációjához nyújtanak lehetőséget, az önreprezentáción túl betekintést nyújtanak az adott mikrotársadalomba és a mindennapokba. A levél a személyes identitás textuális reprezentációja, ami az egyén gondolatainak exponálására, a körülötte zajló események közvetítésére ad lehetőséget.⁹

A személyes dokumentumok önéletrajzi módszerként való alkalmazása és tudományos feldolgozása a szociológiában William Thomas és Florian Znaniecki kutatásával kezdődött.¹⁰ Az általuk használt módszer új korszakot nyitott az empirikus kutatások kibontakozásában.¹¹ Ez a szociológiai irányzat azt vallja, hogy az egyéni magatartások és értékek teljes megértését a személyes dokumentumok kutatása teszi lehetővé.

2. 1. Becze Balázs levélhagyatékának szerkezete

■ Becze Balázs falusi, kulák családból származott. A második világháborút követően Magyarországon kényszerült letelepedni.

Levélgyűjteménye kapcsán a levélhagyaték terminust vélem használhatónak bizonyos kontextusokban. A levelek címzettjeként feltüntetett személy és az aktuális tulajdonos nem ugyanaz a személy, a levelek összegyűjtése/megőrzése, az elsődleges szelektálás gesztusa a címzethez rendelhető, a későbbiekben (halála után) a család tagjai hagyatékként, „örökségként” viszonyulnak hozzá, ennek függvényében értelmezik.

Becze Balázs levélhagyatéka 70 levelet és 35 postakártyát tartalmaz. Az adathozható levelek az 1939 és 1978 közötti időszakból származnak.¹² A levelek több mint felének időbeni behatárolására nem volt lehetőség, mivel a levelekhez tartozó borítékot nem őrizték meg, csupán húsz levél esetében. A levelek 75%-a, 53 darab levél Becze Sándortól, illetve családjától származik. A maradék 20% különböző személyekhez rendelődik hozzá (Fülöp, Gyárfás, Sanyi, Bálint, Annuska), 18 levél esetében, két levél azonosítatlan. Lényegesnek vélem a feladók nevének felsorolását, mert láttatják azt is, hogy a nőnemű rokonokat leszámítva Becze Balázs levelezőköre férfiakból tevődött össze. A Becze Sándortól (és családjától) származó 53 levél esetében a feladási hely és a meghatározott földrajzi terület kizárólag Pókaszpetk, Baja és Arad változatokat tartalmazza. A többi levél feladási helyeként Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Gyergyószentmiklós és Szalacs jelenik meg, ami Becze Balázs levelezőkörének zárt földrajzi terére enged következtetni.

A levelek adatolása csak részben teszi körülhatárolhatóvá azt az időintervallumot, amelyen belül Becze Sándor és Becze Balázs leveleztek. Az 1955 és 1978 közötti időszak biztosan adatolható, továbbá azok a tartalmi elemek segítik a rekonstrukciós törekvést, amelyek kiemelkedő családi események időpontját határozzák meg. Egyik ilyen referenciapont Becze Sándor halála, amely a családtagok közötti levelezés további működésére is hatással van. Az utolsó, tőle származó adatolható levél keltezése 1959 márciusa.¹³ A felesége által (későbbi években) feladott levél több alkalommal utal a férj halálára, a levél tartalmi egységeinek meghatározó elemeként építve be ezt a referenciát. Idő mérésére szolgáló referenciapontnak tekinthetők a gyerekekkel kapcsolatos események: a gyerekek kisiskolásként vannak megemlítve, amely korábbi időpontra enged következtetni, a későbbi levelekben már a gyerekek érettségi vizsgájáról számolnak be a szülők. Becze Sándor halála után Edit (felesége) és Mária (lánya) folytatja a levelezés hagyományát, megszólítva a család lemenő ágú tagjait is (Balázs rokonai, unokahúgai), ezáltal a két család közötti levelezés folytonosságát biztosítva.

2. 2. A családi levelek és levélírási gyakorlatok

■ A levelek kvantitatív megközelítése rámutat arra, hogy az összmennyiség több mint háromnegyed részét (a 70 levélből 53 levelet) a Becze Sándor, illetve szűk családi köre által feladott levelek képezik.

Becze Sándor a második világháború után menekültként telepedett le Magyarországra. A lányával készített interjúból kiderült, hogy számára ez kényszermegoldás volt. Egy 12 év távollét utáni nosztalgikus pillanatában megfogalmazott levélben így vall az otthonról, az otthonmaradtakról:

„1956 II-20.

Édes öcsém Balázs!

Ebben a pillanatban jöttem haza a hegyről, egy kicsit boros vagyok, ilyenkor úgy eszembe jut az édes otthon. És a sok jó barát, de leginkább ti, vólnál Te itt édes Öcsém ugy sincs már senkim. Énekelni se szeretek, a zenét is gyűlölöm, szóval minden ami szórakoztató csak keserű fájdalmat idéz elő, és csak simi tudok. Vannak barátaim akik szeretnek, de én nem járok sehová, kerülöm a társaságot. Ezek az emberek nem azok, akik mi vagyunk székelyek. Ha a jó Isten megsegít, és a nyáron haza mehetünk, sok, sok mindent el fogok mondani 12 év után. Az utlevélhez minden iratot leadtunk. Óriási hidegek voltak itt, mihez az itteni nép hasonló időjárás-hoz nem emlékszik, annyi hó hullott, hogy azt hittük már eltemet.

A hegyen a pincében a borok mind megfagytak, miénk is a dugot kivágta az egyik hordó és sok kifolyt. Hála Istennek tüzelőnk van bőven, így hideget nem éreztünk, mindég jó meleg a lakásunk.

Nagyon szépen kérek nézz utána egy fehér abaposztó harisnya anyagnak, lehete kapni ird meg. Addig még van idő bőven, és ird meg mire volna szükségetek amit innét, átlehetne részetekre vinni.

Veres Pista meggyógyult? Itt a nagy hideg miatt, febr. 15- márc 5éig szünet van az iskolában.

Az udvaron csináltak egy hó rakást és azon rodliznak a Gyermekek. Nem csak itt nálunk, hanem az egész Ország területén szünetel a tanítás, március 5 én mennek iskolába. A 27–29. fok hideg ellenére hála Istennek megusztuk hűlés nélkül, egyikünk sem volt beteg. Levelet nem kaptam csak Rózsától, válaszoltam is rá. Ezt a levelet ezelőtt 2. héttel megírtam, most már befejezem, és holnap küldöm, Mária mindennap kérdezi, elküldteme már Balázs bácsinak a levelet. Üdvözlétemet add át a jó Barátainknak. Ölelünk csókolunk mindnyájatokat, Katiékkal, Sándorékkal, Béliékkal, Jóska bácsiékkal együtt.

III. 7 én adom postára

Sándor bátyádék.

Kádárék hol merre vannak?"

A magány, a közös emlékek megosztásának vágya olyan motivációs tényezőként szerepel, amely a levélírás előfeltétele lehet. A levélíró körülírja azt a helyzetet, amelyben ír, utalva a levélíráshoz készítő körülményekre is, lelki és fizikai állapotára vonatkozó információkkal szolgálva. A magánszférán túlmenően, az ország általános állapotára vonatkozó információkkal is kiegészíti a tudósítást. A címzettet közvetítő, illetve információszerző feladatkörrel látja el, továbbá közvetve bevonja a családtagokat is ebbe az interakcióba. Becze Sándor levelezése során olyan kommunikációs aktust működtet, melynek formai szabályait ismeri.

A különböző levélírási gyakorlatokhoz viszonyítva Becze Sándor levélírási gyakorlata mutatja a leghosszabb időintervallumot felölelő egységet egyetlen levél megírására és elküldésére vonatkozóan. Február 20-án keltezett leveléhez két hét múlva hozzátoldja az újabb aktuális információkat, majd március 7-én, a levél postázásának napján újabb tartalmi egységgel egészíti ki levelét. Leveleiben a Becze Balázssra vonatkozó megszólítás levélírási szokáslemként értelmezhető, minden alkalommal a jelző, rokon viszony és név struktúráját használva. Az aláírásban is jelzi a rokonsági fokot (Sándorbátyád / Sándorbátyádék), leveleinek szerkezetét ugyanilyen módon meghatározza az elköszönés és az aláírás. Az elköszönésben számos falubeli társát, barátját felsorolja, legkevesebb őt, legtöbb

tizennyolc személyt nevezve meg. A lányával készített interjúban utalás történik arra, hogy a levelek záró részeként felsorolt nevek nem pusztán levélzáró kellékként szerepelnek, hanem Becze Sándor a nevek felsorolásán túl mélyebb kötődést is tanúsított egykori társai iránt.¹⁴ A levélzáradék azt a médiumot biztosította számára, amely által közvetett módon kontaktusba léphetett velük. A címzettet ez esetben a mediátor szerepébe helyezve elvárásként jelenik meg az üdvözlés átadásának teljesítése, a levélírás tényét, a levél tartalmát meghatározott személyek irányába, a nyilvánosság felé irányítva. A térben egymástól távol tartózkodó, de a szociális háló tag értelmezésének függvényében mégis összetartozó egyedek kontaktust célzó és megvalósító közegeként, a levél ezen szövegegyesége a fatikus funkciót látja el. Az utóiratban szereplő személyek a levélíró számára jelentőséggel bírnak, a levelek jelenlegi őrzői viszont pusztán nevek egymásutánosságát észlelik. Becze Sándor lánya viszont az apja életébe pontosan elhelyezi ezeket a személyeket, viszonyaikat értelmezi, és magyarázza azokat a motivációkat, amelyek többletjelentést tulajdonítanak a felsorolt személyek pusztán klisészerű értelmezésén túl.

A levelek írásának, címzésének és olvasásának kollektív vetülete hangsúlyos módon jelenik meg a Becze Sándor által írt levelekben. A levélírás azon vonatkozása, amely a levél különböző megszólítottakat tartalmazó aspektusára irányul, ezeknek a leveleknek is meghatározó jelleget kölcsönöz. Az általa írt levelek közvetett és közvetlen módját is biztosítják azon személyek megszólításának, akik a címzett környezetében élnek, és kommunikációs viszonyban állnak vele.

A különböző időpontokban írt levélrészek a levél folyamatos jellegét esztétikai vonatkozásban törik meg. Az idézett levél Becze Sándor levelezési gyakorlatának különböző vonatkozásaira utal. A táviratot rövid információs tartalmú sürgős hír közvetítésére használják, a névnapra kötelező jellegű, válaszevélben illik megköszönni azt, a levélíráshoz megfelelő lelki és fizikai állapot szükséges. A levél Becze Sándor életében az elhagyott közösségről való információszerezés eszközeként is szolgál a szolidaritás megerősítése mellett, amely látható módon jeleníti meg a levélben szereplő információértékek felhasználását is.¹⁵ A levélíró utal a levél írásának kontextusára és továbbításának módjára, mindemellett más levelezőtársakkal való levelezésre is.

A levélben utalások vannak arra vonatkozóan, hogy egyes események megbeszéléséhez a közvetlen verbális kommunikáció alkalmasabb. A levél nem alkalmas erre, ugyanakkor a verbális kommunikáció során másként szerveződik nemcsak a tartalom, hanem a közlésre szánt esemény körülírása, árnyalása tekintetében is.¹⁶

A levelek tartalmát vizsgálva körvonalazódik az is, hogyan szocializálódik, avatódik be a levélírás gyakorlatába, illetve hogyan lesz folytatója ennek a hagyománynak a fiatalabb generáció. Becze (Slezák) Mária első levele az apja által írt levél mellékletében szerepel, mintegy annak folytatásaként, tagoltan. Névnapra jókívánságát fogalmazza meg, amely a gyermek levélírásának alkalmi voltát tükrözi:¹⁷ „Névnapja alkalmából kívánok sok szerencsét és boldogságot. A Jó Isten sokáig éltesse [...]” A teljes levél hátoldalán egy mondat szerepel: „A gyerekek összecsépegtették”, jelezve a gyerekek hozzá nem értését, ügytelenségét, ugyanakkor a levélpapír minőségére, tisztaságára vonatkozó kritériumokat is. A második levél (L34) szintén mellékelten szerepel, az egy évvel később íródó apai levél mellett. Ekkor már külön lapra írva meséli el a számára fontos törté-

néseket: időjárás-jelentés, a család egészségi állapota, a felnőttek beszélgetésének reprodukálása, ez utóbbi által önmagát is átminősítő – pontosabban: új státust körvonalazó – kategóriában láttatva: „*A vonatok itt nagyon sokat késnek. Van mikor egy óra hosszat. Rózsika néninek írtam találós kérdéseket [...]. A legközelebbi levélben legyen szíves az Annuska meg a Jolánka címét elküldeni.*” A harmadik levelet már önálló levélszöveggként írja egy húsvéti ünnep alkalmával. A levél struktúrája az apa által közvetített sémát követi, így mondanivalójának szegmentálásában az alapvető levélformulákat – például az „*Én most levélírásban búcsúzom, de viszontlátásban nem*” – alkalmazza. A negyedik levél szintén ünnepnap alkalmával íródott. Az apa levélírási sémájának követése ebben is tetten érhető, ám határozottan individualizált formát mutat azáltal, hogy a levélíró szándékoltnak saját levelezői körére vonatkozó kapcsolatépítő és -fenntartó igényeket fogalmaz meg benne. Ezen igényekre utal például az, hogy: levélcímeket kér, név szerint felsorolja az üdvözölteket listáját – egyelőre csak a szűk családi körhöz tartozókat nevezve meg –, általános egészségi állapotra kérdez rá, valamint időjárásra vonatkozó információkat kér. A következő két levelet apja halála után írja, amelyek a meghatározó eseményre és az apára való emlékezőként értelmezhetők. Tartalmukat erőteljesen meghatározza a veszteségre való reflektálás, amely egyben legitimálja azt a magatartást, illetve szerepet, amelyet ebben a helyzetben a felnőtté váló gyerek megél. Ebben a szerepben saját újrarendező családi viszonyainak kereteit építi ki a levelek által. A címzett már nem csupán a nagybácsi, hanem a fiatalabb generáció néhány tagja is.

Az elemzett családi levelek rámutatnak arra a folyamatra, amely során a családon belül a levélírói szerep kialakul. Jelen esetben is meghatározó a család levélírási gyakorlata az egyéni levélírói habitus kialakulásában. Becze Sándor lánya a személyes preferenciák mellett az apja által használt sajátos szövegliskék (pl. üdvözléküldés) beépítését gyakorolja saját leveleinek szerkesztésében. A levél szerkezeti elemeinek használata mellett a levelezői körrel való interakcióban is bizonyos hagyományozódás figyelhető meg. Apja halála után ő vállalja a családi kapcsolatokat ápoló levélíró szerepet, a család levelezési hagyományát folytatva a levélírás funkcióját más célokhoz rendeli. Becze Sándor levelezési gyakorlatában a családi levelek olyan pragmatikus funkcióval is rendelkeztek, amelyek a család gazdasági és jogi életének rendezését szolgálták, másrészt olyan koherenciát teremtő médiumként használta a levelet, amely jelenlétet és szolidarizálást biztosított azzal a mikrotársadalommal, amelyből ő kiszakadt. Halálát követően a családi levelezést lánya tartja fenn. Az általa írt levelekben a fentebb tárgyalt pragmatikus funkciók ritka esetben jelennek meg, erőteljesebb az apa által kiépített és hagyományozott szokáshoz való ragaszkodás, a rokoni kapcsolatok megerősítése és elmélyítése.

Az elemzett levélhagyaték arra mutat rá, hogy a leveleket őrző Becze Balázs a rokonokkal (főként nagybátyjával és annak családjával) intenzívebben levelezett. Amennyiben az adatolható levélmennyiség nem tükrözi a hozzá érkező levélmennyiséget, a megőrzésre vonatkoztatva is releváns az a feltevés, hogy a családtagokkal való levelezés kiemelkedő helyet foglal el életében. A levelezés intenzitását bizonyos paraméterek határozzák meg a családon belül is: korban közel álló személyek és egyazon nemi regiszter tagjai között állandóbb tendencia valósul meg. A konstans tényezők mellett változó, többnyire pragmatikai aspektusok is meghatározzák a két személy közötti levélváltás intenzitását. Jelen

esetben a rendelkezésre álló szabadidő¹⁸ és a személyes találkozás mennyisége¹⁹ említhető ilyen szituatív tényezőnek.

2. 3. A levelek és levélírók – a szekunder kontextus összefüggései

■ A levelek (re)kontextualizálási folyamatában a Becze család három generációjának különböző tagjaival készített interjúk szolgáltak kontrollforrásként,²⁰ amelyek a levélírókra és a levelekre összpontosítottak. A beszélgetések árnyalták és szegmentálták a család különböző generációs tagjainak viszonyulását a levélhagyatékban megjelenő levélírókhoz, a levelekhez és a levelek által konzervált történetekhez. Beszélgetőtárustól és rokonsági viszonytól függően a levél másodlagos kontextusai mellett a levél tárgyi mivoltától a szemantikai vonatkozásig más-más funkció került a figyelem középpontjába.²¹

A Becze család esetében az aktivizálható emlékezet a legközelebbi felmenő ágig, a nagyszülőig, illetve – horizontálisan – az egy generációs szintig, a szülők első unokatestvéréig terjed. „Azt csak úgy tudjuk, ha *elévennénk a doszárt, s akkor abban megvan mindegyiknek a születése. Abba megvan mindenik, hogy született, s mikor.*” [B.O.]²² A távolabbi rokonságra vonatkozó tudást bizonytalanság övezi, mivel azokról a személyekről vannak pontosabb emlékeik, akikkel intenzívebb kapcsolatot tartottak fenn és működtettek. Azok a személyek, akik nem vettek részt aktívan a család életében (korai halál), illetve a rokoni kapcsolatok ápolásában, nem épülnek be oly szervesen a közös tudásba, mint ahogyan az aktív családtagok a személyközi tapasztalatok során szerzett információk által szerzteágazó viszonyokba integrálódnak. Éppen ezért az emlékezés kulturális gyakorlatának folyamatában a reprodukálásuk polarizált: vagy esetleges, vagy meghatározottan kontextusfüggő.

A levélírókra vonatkozó kérdéskör a genealógiai struktúra meghatározott irányú felépítését aktiválta. Azokhoz a személyekhez, akik nem voltak alakítói a családról szóló elbeszéléseknek, a család történetének, hiszen lehetőségük sem volt azt alakítani, nem rendeltek hozzá hangsúlyos szerepet sem, kizárták őket ebből a struktúrából. „*Azok a gyermekek nem kellenek [a felsoroláshoz], akik meghaltak. Mert volt itt egy ikerpár, aki meghalt. Csaba és Béla, ők meghaltak.*” [B.M.] A család egyes tagjai számára a sorsfordulónak számító elhalálozás a közös emlékezésbe azért épül be sajátágosan, mert éppen korai haláluk, tehát hiányuk az egyetlen tény, amely emlékezéskatalizátorként működik. Az aktív részvétel paraméterei hiányában a (kis)közösségi emlékezet csupán a korai halált tarthatja emlékezetesnek róluk. Ahhoz, hogy a valakire való emlékezés releváns legyen, a személlyel közösen alakított tér, időpont és cselekvés szükséges. A levelek felszíni struktúráján (címezés, aláírás, helység, időpont) megjelenő adatok azonosítják és lokalizálják a levelezőpartnereket, a genealógiai struktúrában való elhelyezést segítik. Ezt igazolja az a tény is, hogy a térben és/vagy időben távoli családtagokra vonatkozó konkrét tudást mennyiségileg és minőségileg másként árnyalják:

„– *Van Aradon egy gyógyszerésznő, az írt leveleket.*

– *Az anyja lehet, Editnek az anyja.*” [B.M.]

Egy távol(abb)i, a műrokonsághoz tartozó személyről lévén szó, beszélgetőtársam nem tudta őt pontosan beazonosítani, de a hívószóként alkalmazott városnév szűkítette a kört, és az írott szövegkontextus mentén azonosíthatóvá tette. A mennyiségileg és információértékét tekintve szűk körű, tehát kevésbé eseményorientált beszámoló arra enged következtetni, hogy az emlékezetében

kutató beszélő számára nem volt releváns ez a közvetett viszony. A Becze Balázs levelezőkörét feltáró interjúhelyzet a genealógiai struktúrába való elhelyezést valósította meg, a strukturált interjúkat a közös emlékezés irányába terelve. Annak a levélnek a szerzőjét, akinek csupán a neve jelenik meg a levélben (*Annuska*), azt a ma élő családtagok potenciális családi levélíróként tartják számon, és a családi regiszterben keresik helyét is:

„*Nem, az apáca Annára gondolsz. Nem, nem, az Ferencz Anna volt, az más. Jaj, tudod az, hogy van, Becze Sándornak az első házasságából való Ferencz Anna, akinek a testvére az apáca. Jaj, hát így van.*” [B.M.] A fenti szövegrészletben nevesített személyekre vonatkozó tudást bizonytalanság előfeltételezi. Az egy név – két családtag helyzet miatt fellépő bizonytalanság ugyanis valamilyen alternatívának a létezését feltételezi, s így a disztinktív emlékezet egyszerre mindkét alternatíva mentén újrarendezi a kapcsolathálót. „*Már akkor elég, hány éves is lehetett [Becze Sándor], hát már eléggé harmincon felül volt, amikor feleségül vette Edit nénit, mert az első felesége ez volt, Czimbalmos Anna.*” [B.O.] A valamikori jelen kontextusában relevanciával nem bíró eseményeknek a gyűjtés helyzetében való rekonstruálásakor a hangsúly gyakran áttevődik olyan szereplőkre, akik mellékesek voltak. Ezáltal az idősíkok olykor összerosódnak, a különböző térhez hozzárendelt események összekapcsolódnak, s mivel a kohéziót az egyének egykori kapcsolatát szervező szociális háló biztosítja, felidézésükkor egy időpontba helyeződnek a velük korreláló különböző történések.

Becze Sándor generációjából a leszármazott családtagok (a felmenő ág harmadik generációja) azt a személyt ismerik, akivel közvetlen és gyakori kommunikációs viszonyt tartottak fenn: „*Becze Bálintnak született, ha nem tévedek, négy gyermeke. Ebből a négyből, én egyet tudok elmondani, Becze Józsefet [...] Mária néniel unokatestvér: Na neked Mária néni tud beszélni Balázsról.*” [B.M.] A tudás birtokosainak megnevezése, illetve háritása az interjú során gyakori mechanizmusnak bizonyult, amely során a valakiről való tudáshoz a rokoni kapcsolat fokát és a közvetlen interakciók sorozatát rendelték hozzá kritériumként.

„*Ennek a négynek az apja, apjáról tudod-e mit tudok, azt tudom, hogy az első világháborúban háborús hősként temették el, és itt a Hősök Sírja van Szárhegyen, hátul az akasztottak sírja mellett, s ott van a neve.* [B.M.]

B.(S.)M. – [...] amikor otthagya az iskolát és elment katonának. Hát Becze Albertnek ott van a hősi emlékművön a neve.

B.K. – De akkor ki volt az, aki elment lovagolni s levetette a ló, Jóskaéknak az apjuk volt, apósomnak az apja? Máminak az ura?”

A nagyapáról szóló tudás kimerül egy családon belül és kívül forgalmazott narratív szinten. A kihelyezett emlékezet tartalma interiorizálódik, egy közösségi emlékezési alakzat biztosítja megmaradását. A síremlék olyan instrumentum, amely biztosítja a társadalmi emlékezetben való továbbélés lehetőségét, összeköttetést kínál az utókorral.²³ A részletesebb tudás nem állhatott rendelkezésükre, mivel ezzel a személlyel közös élmények megtapasztalásához nem volt alkalom.

A generációkon keresztül öröklődő imakönyv is olyan tárgy, amely hozzásegíti a következő generációkat ahhoz, hogy a család számára fontos fordulópontokat datálni tudják, illetve az imakönyv által implikált személyeket elhelyezzék a családi környezetbe. Az imakönyvben Szász Berta, tehát a családanya bejegyzései szerepelnek, születési és elhalálzási eseményeket örökítenek meg.

„Ebbe az édesanyja Berta, Szász Berta. Hát mik a bejegyzések? Bejegyzések azok olyan, hogy: házasságot kötöttem 1908. november 8-án, akkor mikor születtek a gyerekei, akkor még mit láttam itt, valami érdekeset még láttam, meghalt az apja ennek, Szász Bertának, 83 éves korában, akkor gondolom, hogy az kellett szülessen 1825-ben.” [B.M.]

„– Nem. Jaj, nem, menj el. Hát ő elköltözött, s onnan ő, Becze Balázs onnan az ősből, az ősből egyenesen oda költözött le. Hát ott, ő mindenre úgy ügyelt, láttad az imakönyvbe, hogy van írva, láttad-e az imakönyvbe, hogy van írva.

– *Igen, megnéztük.*

– Amikor mi elolvastuk, akkor kacagtunk, hogy Balázs fiamot szültem, s Béla született. Na, ennyi volt a különbség a gyermekek közt.” [B.O.]

A levélíró családtagokra vonatkozó szövegrész Becze Balázs családon belüli kiemelkedő szerepét emeli ki, amely a későbbiekben a jó kapcsolattartó személy attribútumoknál is jelentőséggel bír. Beszélgetőtársam mind a családtagokat, mind azok nevét felidézi, olyan alapvető tényeket, időpontokat és helyszíneket közölve, amelyek az önazonosításhoz elengedhetetlenek. A szűk család tagjainak kiemelkedő biografikus eseményeit fogalmazza meg. Az imakönyv az említett személyek sorsfordulóinak feljegyzéséül, illetve megörökítéséül szolgál. Szakrális tárgyként őrzik, amely biztosítja a biografikus események továbbörökítését. Ez a tudás a család jelenlegi identitásának meghatározásában is fontos szerepet játszik.

A Becze Balázs levelezői körét feltáró kérdéssorozat, a megőrzött levelek feladóira vonatkozó válaszok a számára ismeretlen személyek kategóriáját körvonalazták:

„– Nem, Becze Sándort én már nem ismertem, Editet ismertem. Edit járogott haza.

– *Becze Annát?*

– Nem ismertem.

– *Ferencz Anna?*

– Az egy olyan első házasság volt, nincs értelme foglalkozni.” [B.M.]

Annak ellenére, hogy B.M. nem ismerte ezeket a személyeket, rendelkezik a velük kapcsolatos események rögzített és közvetetten forgalmazott tudással. Ezt a tudást alkalomadtán ő forgalmazza, mivel a családtagok számára reprezentációs értékkel bír.²⁴ B.O. emlékezetében a személyek és a történések annak függvényében fogalmazódnak újra, hogy gyermekkorában személyesen is ismerte-e az interjú során szóba kerülő embereket. Az emlék pontos felelevenítése érdekében elsősorban helyhez kötötte az emlékképet, életútjának területi pontjaiba helyezte el, és ennek kapcsán azonosította. Az időben való elhelyezés nem volt pontos, de a Becze (Slezák) Máriával készített interjú a későbbiekben árnyalta azt.

Az egy személyre való emlékezést nem csupán a személyes interakció határozza meg nagymértékben, hanem a róla való információszerzés módja is. Minél gyakrabban beszélnek egy adott személyről egy adott csoportban, a rá való emlékezés, illetve a róla forgalmazott szövegek, képek, emlékezi alakzatok annál kiforrottabbak, azonosítása könnyebben történik. Az egy személyre való emlékezés – jelen esetben Becze Balázusra –, a család bűnbakjáról szóló sztereotípiák kerülnek előtérbe. A névhez asszociált tulajdonságok mindenki számára ismere-

tesek, sőt mindenki által előbb-utóbb ugyanazok az élettörténeti szegmensek elevenednek fel az adott személlyel kapcsolatban.²⁵

Az interjúk alkalmával Becze Sándor életútjának bizonyos mozzanatait a család különböző tagjai más-más perspektívából elevenítették fel. A róla közölt történetek mennyiségileg és tartalmilag differenciáltak: lánya az események előzményét, következményét és továbbításának kontextusait is feltárja, az unokahúgok viszont azokat a biografikus epizódokat tudják feleleveníteni, amelyek verbális szinten voltak forgalomban a családban. A levelek relevanciája számukra kizárólag a szerző személyéhez (és nem a levelek által mediált történetekhez) köthető.

A két levelezőpartner viszonyára, a levelek aktuális környezetére való rákérdezés a családon belüli levelezés és levelezőpartnerek alakulásának pragmatikai aspektusát teszi láthatóvá:

„Hát az úgy volt, hogy Becze Sándor elment, amikor katona volt, s hazajött a katonaságtól, mert ugye a háborúból, akkor feleségül vette Edit nénit és ők elmentek, kiszöktek Magyarországra. S akkor a mi családukban, tehát a testvére gyermekei közül, ő hogy kisebb volt, pedig Becze Balázs a legnagyobbik, ők úgy korban úgy nagyjából tartották a család szeretetét, inkább ők, mint a többiekkel. Balázs és Sándor igen. [...] Jobban talált a szó, jobban tudtak kártyázni, jobban tudtak sakkozni. Édesapámnak ott volt a három gyermek, dolgozni kellett, s kereszt-tatának több ideje volt foglalkozni a rokonnal, mint édesapámmal, gondolom én. Mert látod-e, hogy azután is, miután jöttek, hogy valahogy, ez ilyen, mindenkivel nem egyformák. A rokonok egyiket jobban szeretik, vagy jobban talál a szó, jobban el tudnak beszélgetni, jobban érzik egymás társaságába magukat.” [B.O.]

„Na, látod-e, ezt nem tudom, mert amikor jöttünk haza, akkor mindig a régi ház, tehát ahol Becze Albert lakott, a Szász Berta felesége, akkor elől volt Balázs bácsi, hátul voltak Erzsike néniék, és Balázs bácsinál voltunk mi, a középső szoba, ami tulajdonképpen a két testvérnek a közös szobája volt, s mindig ott aludtunk. Na most mi zömmel Balázs bácsiéknál ettünk, mert Béla bácsi is dolgozott, s Erzsike néni is állandóan a mezőn volt, ment, csinált minden munkát és állandóan szedte a krumplit, a ptyókát, ment, mindig dolgozott.” [B.(S.)M.]

A szövegrészletben a rokonok közötti kapcsolattartás intenzívvé válásához hozzájáruló, olykor szükséges tényezők fogalmazódnak meg. A két rokon férfi intenzív kapcsolattartásának alakulását meghatározta az a tény is, hogy mindketten egy nem képviselői, és a korkülönbség kettejük között volt a legcsekélyebb. Becze Balázusra mint a legidősebb testvérre a család képviselőjének szerepe hárult. A levélváltás előfeltételeként körvonalazódik, hogy magára vállalja a házigazda szerepének körét is. Ennek következményeként kezelhető, hogy kettejük közt a levélváltás is gyakoribb.

„– Hát Becze Sándor, hát ezt Mária meg tudja mondani, de [...] Hát negyvennégybe, a háború után kimentek, s attól arrafelé aztán, amire én emlékszem, úgy volt, amikor hazajártak. De elég nehézségbe voltak, mert ugye semmi nélkül kimentek, s nem volt meg mindenük. S akkor minden nyáron hazajöttek, mert azért na, mégis. S elég sokat időztek itthon. S akkor Sándor bácsi, hát őt nem is tudom. [...] Persze, ismertem, igen. Kicsi leányka voltam, emlékszem, amikor jöttek haza. Odafent.” [B.O.]

A levél tartalmára vonatkozó rákérdezés a hitelesség és referencialitás kérdéskörét feszegeti: „*Becze Balázs ezt írta, de ez nem így történt, mert odavesztek a háborúba, azt sem tudom, bár a holttesteket hazahozták-e, hát ő egyáltalán, Bálint bácsi nem olyan rég halt meg, hát ő nem temettethette egyáltalán, hanem ők voltak, akik pereltek, édesapám ellen.*” [B.O.]

Becze Balázs unokahúga megkérdőjelezi, sőt cáfolja a levél tartalmának igazságértékét. Egy családban presztízsértékű az, hogy a halott családtagnak tisztességes temetést biztosítsanak. Ez nem kizárólag a kívülállással szemben fogalmazódik meg, hanem releváns a család tagjainak egymás közti viszonylatában is. Az interjúhelyzet arra is fényt vetett többek közt, hogyan legitimálták saját pozíciójukat a levélírók. Az egyes tagok családon belül kiépített és érvényre juttatott hierarchiájában való elhelyezésének fontos kritériuma, hogy milyen mértékben vesznek részt a családtagok sorsfordulóin, ezek az események az egyén csoporton belüli elhelyezését határozzák meg, és olyan normákat vázolnak fel, melyek a működési elvnek szerves részeit képezik. A reprezentáció kontextusát és helyét a levél biztosította, amely pozitív irányú (ön)értékelésre adott lehetőséget.

A levelek feladóiként szereplő személyek a család tagjainak emlékezetében sajátos módon elevenednek fel:

„[B.O.] – *Úgy él az emlékeimbe [ti. B. S.], hogy édesanyám, az én emlékembe, s amire még emlékszek, hogy például édesanyám örökké úgy szégyellte a szegénységet, meg akart felelni az elvárásoknak. Olyan volt, hogy amikor hazajöttek Magyarországról Sándor bácsiék, hogy édesanyám ugye hogy teríteni tudjon, s elé tudjon állni, éjjel felkelt s elment málnát szedni Güdücre, hat óraker bédta, és jövet vásárolt, hogy legyen reggelre az asztalra mit tenni, mert Sándorék jönnek. Vagy Edit néni kívánta a málnát, vagy nem tudom mi, s édesanyám elment újra éjjel, hogy hozzon friss málnát. Edit néni olyan úri nő volt, tanítónő olt, s olyan elkényeztetett, hogy aztán hogy éltek, vagy hogy nem Magyarországon, tényleg soha semmit nem mondtak.*

[B.M.] – *De most kiderült, hogy hogy éltek.*

[B.O.] – *Hát igen. Már azt mondjuk én neked nem tudom mondani, azt Máriának az elmesélése alapján, de amikor hazajöttek, akkor mind próbálták, hát...*

[B.M.] – *Letagadni az ők ottani szegénységüket.*

[B.O.] – *Az itteniek az itteni szegénységet. Mindenki szegénységbe volt. Egy háború tönkretett mindent, amikor valahogy helyreálltak volna az emberek, hogy meginduljanak, a sok férfi odaveszett, a sok gyermek, akkor nem úgy volt, hogy egy gyermeket csináltak, hanem ahányat a Jóisten ad, s ha tízet adott, tízet neveltek fel, s ami meghalt, eltemették, s a többi nőtt magától. S amikor egy kicsit összeszedték magukat, akkor jött a kollektíva, s maradtak semmi nélkül. Az úgy pontra tette, hogy ne félj, mert mindenki szegény volt.*

[B.O.] – *Én emlékszek.*

[B.M.] – *Én a hisztérikus Edit néniére emlékszem.*

[B.O.] – *Igen mert ők még aztán később is még ide is hazajöttek, itt is olyan volt, hogy veszekedett mindenkivel. Olyan volt a természete. Sándor bácsira mi már halványan emlékszünk, ez az igaz, mondom hát.*”

Az információszerzés módja,²⁶ illetve a ritka, személyes kommunikáció és interakció olyan helyzeteket teremtett, amelyek során a levélírók magukról pozitív képet nyújtottak. A reprezentált kép felülírására a konkrét valóság megta-

paszталásával nem nyílt lehetőség, mert a látogatások egyoldalú módon valósultak meg. A kommunikáció esetükben hosszú ideig a levél általi reprezentáció során valósult meg, amelynek minősége és mennyisége megszabta azt is, hogy egymásról milyen információkat szerezhetnek az egyes családtagok. A levélírókkal való közvetlen kontaktus hiánya az utólagos felelevenítés során olyan általános és családban forgalmazott történetek elbeszélését eredményezte, amelyek nem felelnek meg teljes mértékben a valóságnak. Az idegenbe került családtagok azokat az eseményeket szövegezik meg, amelyek igazodnak az őket érintő elképzeléshez, másrészt a levélben megfogalmazott élethelyzeteket büszkén elevenítik fel az orális kommunikáció során is.

A levelek öröklésének módját és folyamatát vázolja a levélőrzők a pragmatikus megközelítést vélik magyarázatnak:

„Hát az több mint valószínű, hogy jöttek haza, s biztos azért, hogy, vagy az is lehet, hogy *amikor meghalt, itten a levelezés megmaradt* Sándor bácsinál. Sándor bácsi, amikor nősült meg, akkor nálunk a családban, hogy a *legnagyobb Becze Balázs volt, az anyjának is a halálesete, minden családi irat nála maradt*, gondolom, hogy az első házasság levelezéseit, hogy a feleségem levelet írt vagy kapott, az már na²⁷ [...] Annuska, a nevelt leánya, nem a mostoha. És biztosan, hogy meghalt az anyjuk, ő az irattárat, hát Annuska néni elég, nem volt olyan nagy lány, mert ő nem volt férjhez menve, ő azután ment férjhez. Ide Szárhegyre ment férjhez, az ő ura egy erdész volt. S az ő levelezése, amit az anyjának hazaküldött, vagy hazajött, hát csak így került hozzá, s az Becze Sándorhoz, *Becze Sándornak a dolgai, mikor elment, elszöktek, akkor vették a legszükségesebbet, s minden családi irat ami olyan volt, az tényleg Becze Balázsnál volt. Ő volt a legnagyobbik, s nála volt.*” [B.O.]²⁸

Annuska leveléről kérdezve, a család egyetlen tagja sem tudta pontosan beazonosítani az illető személyt. Az aláírt levél a feladó nevét, a helyszínt és foglalkozását tette beazonosíthatóvá. Ezek az információk jelen esetben nem minősülnek elegendőnek ahhoz, hogy a családtagok azonosítani tudják a feladó személyt és/vagy a címzettet. Az irattömbben a levélen kívül egyetlen tárgy utal a két személy viszonyára, egy szentkép, amely ajándékként váltott tulajdonost. Az, hogy létezik még e két személyre vonatkozó tárgy, arról árulkodik, hogy e levél nem véletlenül került az irattárba, illetve a két személy viszonya a család történetének szerves része lehet.

„*Elmondom, hogy kerültek ide. A levelek úgy kerültek ide, hogy ugye volt a három gyermek, a három testvér, és hármuk közül csak édesapámnak volt gyereke. Se Károlynak, se Balázsnak nem volt. És akkor, amikor egyszer, édesapám halt meg leghamarabb, de akkor már itt laktunk, már ki voltunk ide költözve, utána halt meg Károly, s legutoljára halt meg Balázs. De a felesége lebénuult, s akkor nem volt ki rendezze, gyermek nem volt. Hanem édesanyám, ő rendezte, még mi mentünk meszelni, súrolni. [...] Balázs, mert aztán közbe Károly is meghalt, mondtam édesapám leghamarabb, utána Károly, s Balázs maradt. S meghalt a felesége, s egyedül maradt, s kellett rendezni valakinek ezt. S édesanyámnak is sok volt, [...] édesanyám mosott, s édesanyám csinálta. Na s úgy került hozzánk ezek a levelezések, hogy pont azért, mert meghalt Becze Balázs is, de mondjuk ezt a vásárt, ő nem ment bele, de végül is mi örököltük, mivel más gyermek nem volt, testvér nem volt, mi örököltük. S amikor édesanyám a dolgokat szedte össze, aztán a felesége részéről.[...]*” [B.O.]

A Becze család jelenleg élő azon tagjai, akik az említett iratok birtokában vannak, olyan személyek leveleit őrzik, akiket nem vagy alig ismertek. Az iratok fennmaradásának módja az örökösödési jogformáláshoz kapcsolódó szándékokat is jelzi, a legközelebbi leszármazottak egyértelműen sajátjuknak tekintik, de nem az eredeti tulajdonoshoz kapcsolható emléktárgyként, hanem a szülők iránti tiszteletéből. Az idő múlásával a megőrzött levelekben szereplő személyekhez fűződő emlék, feleleveníthető esemény csökkenő tendenciát mutat. A család legfiatalabb generációja számára a címzett vezetékneve utal a rokoni viszonyra, a levélírókról viszont minimális információval rendelkeznek.

Becze Balázs unokahúgai a szülők szándékát tisztelik és ezt nyilvánítják ki a levelek őrzésében. A levelek kapcsán elsőként az anya biográfiája elevenedik fel, az általa mesélt történetek perspektívája határozza meg a Becze Balázsról szóló tudásukat is:

„Erről nem szívem, én erről [t.i. a levelekről] nem tudtam, mert Becze Balázsnak volt egy mittudomén, azt tudom, olyan kazettája, s édesanyám, mert az úgy volt, hogy amikor meghaltak, osztán Karolina néniék is amit, hogy az volt a szakmája, szabó volt, a varrógépet, a szabóasztalt, amit akartak, azt vittek el, mert édesanyám semmihez nem ragaszkodott egyáltalán. Biztos itt hagyták, s azt megfogta, s hazahozta. Na de nekünk sok levelezés és sok minden elveszett a költözködéssel. Mert, azért, amikor hát Sarolta meghalt, neki a levelei, több mint valószínű, hogy mi intéztük el ott a hídba, mert édesanyám nagyon vigyázott rá.” [B.O.]

A tulajdonosváltás folyamatában látható módon a levelek újabb és újabb funkcióknak rendelődnek alá. Becze Balázs halálát követően a rokonok különböző tárgyakat sajátítottak ki, főként azokat, amelyek pragmatikus célokra is megfeleltek (pl. varrógép). A levéltömböt a „megmaradt” kategóriaként emlegetik, amelyre egyetlen családtag sem tartott igényt. A levéltömb a halotthoz kapcsolható emléktárgyként került a leszármazottakhoz az anya (Becze Balázs egykori sógornője) által. Az aktuális tulajdonosoknak a birtokukban levő tárgyakról már nem volt tudomásuk, így a levelek tartalmának ismerete fel sem merült. A leszármazottak nem az eredeti tulajdonos személyes tárgyaiként, hanem a másodlagos tulajdonos emléktárgyaiként őrzik.

A levelek tulajdonosváltásainak oka egy-egy sorsfordulónak minősülő esemény lehet. Az előző életforma részét képező iratcsomó szelekciós, illetve tömbösítő szándékoknak rendelődik alá. Ebben az esetben a családtagok számára ezek az iratok nem azzal a funkcióval bírnak, mint eredeti kontextusukban, generációként, illetve minden egyes tulajdonos birtokában funkcióváltáson mennek keresztül. Kontextusukból kiragadva megszűnik, átértékelődik az őket körülíró magyarázat is, újabb jelentéseket akumulálnak.

A leveleket író Becze Sándor lányát kérdezve a levélíróról és a levelekről egy a korábitól eltérő kontextualizálási folyamat körvonalazódott. Becze (Slezák) Mária aktív levelezőszemélyként jelenik meg az elemzett levéltömbben. A levelezőkör tagjaként, a levelek tartalmának és az általuk bevont személyek ismerőjeként viszonya és interpretációja más értelmezési és emlékezési attitűdöt feltételez számára.

„– Ez az édesapám írása. Édes Istenem. Ugye milyen gyönyörű, szép írás, ugye? Olvashatóan ír.

– Otthon hol tartják az iratokat?

– Hát igen, ezt most jó volna összeszedni. Édes Istenem, összeszedni mindent, amit a Balázs bácsi írt nekünk, mert még van, a Béla bácsitól is van egy levél. Tudom, mikor megmútták a lábát, és akkor írta azt. Mária, csak kitartás, igen. Ó, Jézusom, hát ezek aztán, ezek aztán kincsek. Becze Csaba, ez az én öcsém, szerintem tőlem is kell legyen.

– Itt vannak.

– Ezt az anyu írta. Ez az anyu írása. Igen, ni, Sándor, ni Pókaszeptek. Uramisten, micsoda értékek, ni anyukámé, amit szegény írt, amikor beteg volt az édesanyám. Ezt is a Csaba, igen a Csaba írása, az öcsémé.”

Becze Sándor lánya olyan kompetenciával rendelkezik (a levelek elsődleges kontextusának ismerőjeként), amely lehetővé teszi számára a levelek keletkezésére való emlékezést, elhelyezésüket saját, illetve apja élettörténetébe. Mivel legközelebbi családtagok írásairól van szó, pusztán az íráskép alapján azonosítani tudja őket. Tartalmukat tekintve olyan emlékekkel rendelkezik, amelyek körülírják, és személyes élményekkel, apjáról, családról szóló történetekkel egészíti ki őket. Hozzájuk fűződő viszonya annyira személyes, hogy a levelek keletkezési körülményeit is körül tudja írni esetenként. Az általa képviselt helyzetben olyan mediátorként említhető, aki a megtörtént események, a levélben reprezentált történetek és a jelenlegi tulajdonosok között egy bizonyos tudást közvetít. A levelek rekontextualizálása Becze (Slezák) Mária számára olyan körülményt teremtett, amelynek során apja biográfiáját eleveníthette fel, a hangsúlyt a családtól való elszakadás előzményeire fektette.

„[...] a határt lezárták, s ő olyan listán volt, hogyha visszajönnek, akkor megölik, mert tulajdonképpen ők ott az állomáson, Bálint bácsival olyan dolgokat tudtak el az akkori rendszer elől, hogy ha megtalálják, akkor őket kinyírják. Igenám, de Bálint bácsi mondta, hogy ő semmiről nem tud, mert csak fizikai munkát végző volt, apu volt az állomásfőnök helyettes és ő rákent mindent apura. Jól tette, jól tette [...]”

Becze Sándor – lánya elmondása szerint – nem maga választotta sorsának ilyenszerű alakulását, hanem egy hatalmi rendszer nyomása alatt hozta meg döntését.

Becze Mária esetében a genealógiai tudás másként szerveződik, amelynek oka lehet az is, hogy a család felmenő generációs tagjaként más kontaktusban volt a fent említett személyekkel és a róluk szóló eseményekkel, konkrét fizikai jelenléte a gyergyószárhegyi rokonok közt évi egy alkalomra tehető. A családon belüli információk forgalmazása a levelezés útján valósulhatott meg, amely a reprezentációs aktusoknak volt alávetve. A levelezés esetükben egy kompenzációs stratégia része volt, az információk továbbítása mellett a jelenléte, a szolidaritást jelentette. A levelek egyes szegmensei (pl. záró rész, nevek felsorolása) nem pusztán szövegformulaként képezik a levelek szerves részét, hanem mély érzelmi értékük van.

Becze Mária reflexiói nem merülnek ki a levélírókhoz kapcsolódó emlékek, a róluk szóló történetek felelevenítésében, hanem a vizsgált levelek keletkezésének egykori körülményeire, a családi levelezés folyamataira is rávilágítanak, ezáltal különböző családtagok levelezési szokásaira is reflektálnak.

„– Itt feltétlen kell lentis borítéknak lenni, Pókaszeptek az már ötvenháromtól volt, és mi negyvennyolctól ötvenháromig Lentibe laktunk.

– Lehet, hogy Balázs külön gyűjtötte.

– Az lehet, lehet, hogy külön gyűjtötte.

– Itt van aradi is. Hát ezt az édesanyám, mert ő is járt ide, Becze Balázs, ő, bocsánat, nem, hanem Aradon lett feladva. Simion, ott laktunk, jöttünk Szárhegyre és akkor ott volt anyukám testvére, a két húga. Ott volt a gyógyszerész Mária, Kádár Irén, Inci van és Kádár Mária [...]. Igen. Ez itt van, Lazarea, ezt édesapám küldi Aradról. Kedves Rózsika néni, jaj, de gyönyörű, na [...] Ötvenhat, drága Jézusom. Édes öcsém, ezt kinek írta? Mindig így írta, hogy »öcsém«. Ez a Csabáé, Mária, Csaba. Igen. Együtt írtuk volna [...] Ötvenötbe. Ötvenhat. Uramisten. Tudod, mert Jolánka néninek mindig kellett, mert ő nem írt ám. »Legyen szíves legközelebb Annuska meg Jolánka címét elküldeni.« Annuska ő van Vásárhelyen, Jolánka meg ő volt, aki, mindenki a kegyeit kereste, mert hogy ő volt az, aki Beczék közül először diplomát szerzett. A testvére Zoltán pedig ott volt Kézdivásárhelyen, ők úgy lenézték a rokonságot. [...] Igen, mert apukám levelezett, ő bonyolította a levelezést, de vajon ő, mert Lentibe kapta meg a két levelet, a testvéréről, hogy meghalt Bálint bácsi, meg Anna néni. Vajon az hol lehet? Mert egyetlen lentis borítékot sem találsz, igaz-e? [...] Szerintem ezek is a mi írásaink. Igen, igen, ezek itt a Rózsika nénié, na látod, Rózsika néni, Erzsike is, Istenem, milyen sokat, milyen sokat irogattam én. De én nagyon szerettem a szárhegyi rokonokat, én nagyon szerettem. Láttad, ezekből is kitűnik, igen nagyon szerettem. Ez az édesanyámé. Jolánkának, Annuskának kéri, aki Vásárhelyen van, ez Rózsika néni és Balázs bácsi. De gondolom, minden levélbe megemlíti Béla bácsiékat is. [...] De van levél, amelyben én a Béla bácsiékat is, írok a Béla bácsinak is. Hát hogyne lenne olyan levél. Hát a Béla bácsinak én nem is egy levelet írtam, biztos, há hogyne, biztos, hogy írtam levelet nekik. Béla bácsinak, Erzsike nénié is, lapokat is írtam. Igen. Ez a levél, azt mondja, hogy ez a Mancsi néni lesz, anyu testvére, ez az.» [B.(S.)M.]

A levelek küldésének gyakorisága Becze Mária számára a ragaszkodás megnyilvánulásaként értelmezhető, a beszélgetés során pedig pontosan a ragaszkodás bizonyítékaként reflektál a saját leveleire. A beszélgetés során az is egyértelművé válik, hogy az adatolt levéltömb nem tartalmazza a levelezés teljes mennyiségét. A szóbeli közlés felülírja, kiegészíti és pontosítja a levelek által reprezentált viszonyrendszert, illetve tartalmakat.

„– Hol tartjátok ezeket a leveleket, amiket Balázs bácsi írt?

[B.(S.)M.] – A legszentebb helyen. Nem csak a Balázs bácsiét, a Jóskaéét is.

– Jóska bácsival is gyakran levelezett?

[B.(S.)M.] Jóska bácsival nehezen. De ha írt, akkor egyszerre nyolc, számozta: »[...] folytatam Mária, akkor két napra rá folytatta, ma ilyen az idő, esik az eső, ki nem tudunk menni [...]«, és folytatta onnan. Egy levelet írt négy nap alatt, és most már fejezem be, mert teszi fel valaki a postára. Ugyanígy leveleztem Bözsi néniével, Jolánka néniével és ugyanúgy Becze Balázssal. Na, most Balázssal nem sok levelem van meg, és van néhány darab, csak össze kell szedni, mert nem tudom, hol van elszórva. Béla bácsitól pedig három levelem van, úgy hiszem. Mert aztán utána, mikor jártunk úgy, hogy náluk is aludtunk, akkor aztán mindig, hogy írjal Béla bácsiéknak is, s mindig írtam, s válaszolt is, mindig azt írta, hogy amíg válasz nem jön, addig nem írok, mert nem akarok. Ő csak akkor ír, hogyha válasz jön.»

A személyes találkozás esetenként levelezőpartneri viszony előfeltétele lehet, olyan implikátúra, amely progresszív hatással van a levelezésre. Becze Sándor életében a levél olvasására és írására rituális kontextust teremtett. Hangsúlyossá válik a levél olvasásának és írásának intim feltétele is, ugyanakkor az iratokkal, papírokkal való bánásmód kritériuma és a tulajdonjog tiszteletben tartása.

[B.(S.)M.] – Az én apukám, ő nagyon szeretett levelezni, ő *bánatát a levélbe írta be.*

– *Jóska bácsiéknak is, vagy csak Balázssal levelezett?*

[B.(S.)M.] – *Jóska nem volt itthon, ő mind másfele volt.* Annuska volt itthon, az egyik testvére Jóska bácsinak, Annuska, a Magyarai felesége, Vásárhelyen, Rózi, a másik testvére, aki Kolozsváron volt, de meghalt.

– *Sándor bácsi felolvasta-e ezeket a leveleket?*

[B.(S.)M.] – Igen. Felolvasta, sőt többször is felolvasta. Sőt tudod, mi történt? Hogy amikor kapta a leveleket, a leveleket, akkor *elvonult*, s megkereste azt a *pillanatot*, amikor felolvassa. *Nem rögtön olvasta fel a levelet, hanem akkor ő azt a pillanatot, amikor ő először elolvasta, akkor kiment és utána folytatta, az adott neki erőt. És utána pedig olvasott részleteket. Soha az ő leveléhez hozzá nem nyúltunk, mer a szülő levelei, az megint egy olyan dolog.* És egy gyereknek nem is lehet a szülő felett, én mindig azt mondom, nemcsak a gyereknek, hanem általában az életben, hogy egyik-másik olyan tiszta, hogy ő a másik felett ítéletet mond. De mire föl. Semmit nem mondok Jolánkára, de mire föl, senkit ne bántunk, az ember a másik életébe ne szóljon bele. Na, neki ezek voltak hitet és erőt adó valamik, ezek a levelek. Úgyhogy amiket még kapott leveleket az édesapám, ezek sajnos, *így mondom, hogy sajnos, azok mind Csabánál vannak.* Amit én írogattam aztán Balázs bácsiéknak, azok java része megvan, nagyon sok régi levele az anyunak a testvére, a Mária, az Anna meg a Ferenczy Zoltán is ugye. Csabánál vannak [...] Az édesanyám testvéreinek a levele a Mancsi néniel, nálam is van levél, csak azok java része, mikor költözködtünk, ugye, anyukámnál volt, és ugye, a levelek Csabánál maradtak, sőt olyan levél is van, ugye, amit még én kaptam fiúktól, és az is Csabánál van.”²⁹

A levelek legfőképp az apa, illetve a szülők tárgyaiként nyerik el hangsúlyos szerepüket. A családon belül, ahol szervezett módon nyílik lehetőség a tárgyak hagyományozására, ott szerepek formálódnak a levél birtoklására vonatkozóan is. A szülőktől örökölt tárgyak őrzését az emlékekhez való viszony is meghatározza. A vizsgált esetben az anya leveleit a lány őrzi, tehát egy nemi szerep szerinti megosztás is tetten érhető. Szerepet játszhat az is ebben a folyamatban, hogy Becze Mária férjhezmenetelével elköltözött a családi háztól, így a szelekciót egyaránt meghatározták az érzelmi és pragmatikus motivációk.

A levelek rekontextualizálása a család számára csoportos visszaemlékezésre nyújtott alkalmat, melynek során a családtagok tudása újraszerveződött, kiegészítést nyert, illetve emlékeik megosztását és közös narratívába szervezését eredményezte. A közös szövegkonstrukció eredményeként egy új, koherens(ebb) történet jött létre.³⁰

A Becze Balázssra való emlékezésnek jól meghatározott struktúrája van, amely mindegyik megkérdezett személynél tetten érhető. Kezdeti fázisban a hivatására vonatkozó információkat közlik, mivel ez határozza meg azt a tulajdonosságát, amely reprezentatív formába önthető. A mindennapokat megelő ember-

ként beszélve róla a negatív sémák kerülnek fókuszba. A róla forgalmazott kép a család bármely tagja számára ugyanazokat a motívumokat tartalmazza: mesteremberként elismerést érdemlő személy, de családi státusza, illetve erkölcsi értékrendje elfogadhatatlannak minősül bármelyikük számára. A Becze Balázsról való beszélés negatív konnotációk sorozatát indítja el, olyan sztereotípiák élnek róla, amelyek a családtagok számára áthagyományozódnak.

A család tagjai az írott szövegekkel kapcsolatban határozott nézeteket vallanak, pontosabban ezzel szembeni elvárásrendszerük hangsúlyos. A családfe rekonstruálása az írott források segítségével történt meg, saját emlékezetükre támaszkodva ennek vázolója sikertelenségbe fulladt. A családban két kiemelkedő forrás szolgál ennek alapjául: az imakönyv és a Brassay Sándor által összeállított genealógiai táblázat a mellékelt leírással. Az imakönyvet, amelyet Becze Sándor örökített át, ereklyeként őrzi a lánya.³¹ Kiemelkedő funkcióval és olyan szakrális töltettel van jelen lánya életében, amelynek többletjelentése a család más tagjai számára nem rendelődik hozzá. Az imakönyvben szereplő írott szöveg esztétikai és tartalmi vonatkozásban értékelődik újra meg újra. Bizonyítékként szolgál, illetve legitimálja a háborúban való részvételt, a család értékrendjében reprezentáns elemként válik forgalmazhatóvá.

3. Összegzés

■ Az elemzésre kiválasztott írott mikro-tárgy univerzum szerzői, tulajdonosai és használói eltérő szándékkal és funkcióval sajátítják ki és reprezentálják az iratokat, és az általuk bevont történeteket újabb és újabb kontextusba helyezve.

A közvetett és a közvetlen interakció, valamint a kommunikáció kontextuális összetevőinek különbözősége meghatározó módon befolyásolja – a formán túl – a tartalom szerveződés mikéntjét is. A beszédesemény összetevőinek szabályszerűségei másként érvényesülnek a szóbeliség és az írásbeliség kontextusában. A generációkon belül és között megvalósuló együttélés kognitív kontextusa ilyen értelemben nemcsak szervezője a beszédeseményeknek, hanem egyben azok aktualizálójaként és hagyományozó keretétől is szolgál. A beszélgetés során egy tudatos mi-történet konstruálása működött, a különböző tulajdonságok és értékek építése pedig az oppozíciók mentén történt. A beszélgetést aktivizáló tárgyak biografikus és kontextuális rekonstrukciója rámutat azokra a viszonyrendszerekre, amelyekbe létezésük során többszörösen beágyazódtak, és azokra a jelentésekre, amelyeket ennek során akkumuláltak.³² A levelek újabb és újabb jelentéstartalmakkal bővülnek a generációról generációra való örökösödés során. Az egykori levelezői kör egyetlen ma is élő tagja a primer kontextusba helyezi a leveleket. Az örökösök azokat a szekunder jelentéseket tárják fel, amelyek az idő során a tárgyakhoz tapadtak.

A családon belül a különböző személyek számára a családtagokkal való levelezés más-más funkciója válik fontossá: Becze Sándor számára olyan médium, amelyhez erős emotív és pragmatikus jelleg társul, a levelezés által az otthonmaradtakkal való kapcsolattartás valósul meg, mindemellett lánya számára hagyományápolási reflexiója érhető tetten, a levelek a rokoni kapcsolatok elmélyítésének és megerősítésének közegévé válnak.

A levelekhez mint kihelyezett emlékezethez, információt tartalmazó és konzerváló médiumhoz való viszony generációnként és rokonsági foktól függő eltéréseket mutat. A levélíró lánya a levélbe foglalt történeteket olvassa, értel-

mezi, kontextualizálja, emlékeit ezek a referenciák befolyásolják. A levélíró unokahúgai számára információs tartalomtól független emléktárgyként váltak jelentőssé, az akkumulált jelentéstartalmak mentén szervezve az emlékezési mechanizmusokat.

Becze Balázs leveleinek összesítő táblázata

Sor-szám	Keltezés	Keltezés napja	Feladás helye	Címzés helye	Feladó	Címzett
L.01.	1956. VIII. 18.	szombat	Arad	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze család – gyerekek
L.02.	–		Pókaszepetk	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Balázs
L.03.	é.n. IX/20.		Pókaszepetk	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Balázs
L.04.	1958. III. 27.	csütörtök	Budapest	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.05.	1958. IV. 21.	hétfő	Pókaszepetk	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.06.	1958. IV. 18.	péntek	Pókaszepetk	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.07.	–		Pókaszepetk	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.08.	é.n. IX. 29.		Pókaszepetk	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Rózsi és Balázs
L.09.	1956. IV. 5.	csütörtök	Szalacs	Gyergyószárhegy	Annuska	Becze Rózsi és Balázs
L.10.	1956. VI.		Pókaszepetk	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs, Rózsika és Kati
L.11.	1955. III. 27.	vasárnap	–	Gyergyószárhegy	Annuska	Becze Balázs és Rózsika
L.12.	–		–	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Balázs és Rózsika
L.13.	é.n. IX. 21.		–	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.14.	1956. VI. 18.	hétfő	–	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs és Rózsika
L.15.	é.n. XII. 9.		Pókaszepetk	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Balázs, Rózsika, Béla, Erzsi
L.16.	1957. XII. 12.	csütörtök	–	Gyergyószárhegy	Kádár Mária	Becze Balázs
L.17.	1943. VII. 6.	kedd	Budapest	Gyergyószárhegy	Barta Sándor	Becze Balázs
L.18.	1942. X. 20.	kedd	Gyergyószárhegy	–	Kádár Kati	Becze Rózsi
L.19.	1951. II. 27.	kedd	Hídvég	–	Jenő és Kati	Keresztapa
L.20.	1957. XII. 28.	szombat	(Pókaszepetke)	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.21.	é.n. XI. 29.		(Pókaszepetk)	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Balázs és Rózsika
L.22.	1939. III. 21.	kedd	Kolozsvár	Gyergyószárhegy	Becze Balázs	Kovács Sándorné
L.23.	1943. VI. 12.	szombat	Gyöngyös	Gyergyószárhegy	Simon és családja	Becze Balázs
L.24.	é.n. VI. 25.		(Pókaszepetk)	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.25.	é.n. VII. 5.		(Pókaszepetk)	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs, Rózsika, Kati
L.26.	é.n. III. 9.		(Pókaszepetk)	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs

L.27.	én. VIII. 22.		(Pókaszeptek)	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.28.	–		–	Gyergyószárhegy	Becze Mária	Becze Balázs, Rózsika, Erzsike, Béla
L.29.	1958. IV. 20.	vasárnap	–	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.30.	–		Baja	Gyergyószárhegy	Becze Mária Slezák Károlyné	Becze Balázs és Rózsika
L.31.	én. XII. 16.		Pókaszeptek	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Bálint és Kati
L.32.	1956. I. 30.	hétfő	Pókaszeptek	Gyergyószárhegy	Becze Sándor és a gyerekek	Becze Balázs
L.33.	1956. IV. 18.	szerda	Pókaszeptek	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.34.	1956. II. 20.	hétfő	(Pókaszeptek)	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.34b	1956. II. 23.	csütörtök	Pókaszeptek	Gyergyószárhegy	Becze Mária	Becze Balázs és Rózsika
L.35.	1978. IX. 30.	szombat	Baja	Gyergyószárhegy	Becze Mária Slezák Károlyné	Becze Balázs és Rózsika
L.36.	én. V. 4.		Pókaszeptek	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs és Rózsika
L.37.	én. VI. 28.		(Pókaszeptek)	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.38.	1956. X. 19.	péntek	Pókaszeptek	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs és Rózsika
L.39.	én. IX.		(Pókaszeptek)	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs és Rózsika
L.40.	1955. IV. 5.	kedd	(Pókaszeptek)	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.41.	1976. IX. 30.	csütörtök	(Baja)	Gyergyószárhegy	Becze Mária Slezák Károlyné	Becze Rózsika és Balázs
L.42.	1959. III. 22.	vasárnap	Pókaszeptek	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.43.	én. VIII. 18.		(Pókaszeptek)	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.44.	1955. III. 15.	kedd	Pókaszeptek	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.45.	én. XII. 6.		(Pókaszeptek)	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Balázs
L.46.	–		Román	Gyergyószárhegy	Sanyi	Becze Rózsika és Balázs
L.47.	1966. III. 12	szombat	Budapest	Gyergyószárhegy	(Becze) Csaba	Becze Balázs és Rózsika
L.48.	(1957) IV. 15.	hétfő	Pókaszeptek	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L. 49.	én. VII. 10.		Arad	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.50.	1959. I. 25.	vasárnap	Pókaszeptek	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L.51.	én. XII. 9.		Pókaszeptek	Gyergyószárhegy	Becze Sándor	Becze Balázs
L. 52.	én. IV. 19.		Pókaszeptek	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Rózsika és Balázs
L. 53.	–		Kajár	Gyergyószárhegy	(Becze Mária)	Becze Rózsika és Balázs
L.54.	1963. XI. 27.	szerda	Gyergyószent- miklós	Gyergyószárhegy	Gondos Gyárfás	Becze Balázs és Béla
L. 55.	1944. I. 28.	péntek	Körösmező	Gyergyószárhegy	Szász Bálint	Becze Balázs
L.56.	–		–	Gyergyószárhegy	Ella néni	Becze Rózsi Balázs és Teréz
L.57.	1954. X. 29.	péntek	–	–	–	–

L.58.	–		–	–	–	– (Mariska szülei)
L.59.	1947. III. 10.	hétfő	Szárhegy	–	Karolin	(Becze) Rozsika
L.60.	–		(Pókaszepetk)	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Rózsika és Balázs
L.61.	é.n. II. 8.		(Pókaszepetk)	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Rózsika és Balázs
L. 62.	–		(Pókaszepetk)	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Balázs
L.63.	é.n. III. 9.		(Pókaszepetk)	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Rózsika és Balázs
L. 64.	é.n. VIII. 22.		–	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Balázs
L. 65.	é.n. X. 6.		–	Gyergyószárhegy	Becze Sándorné Kádár Edith	Becze Balázs
L.69.	–		Nagyvárad	–	Annuska	Pali
L.67.	1942. VIII. 5.	szerda	Marosvásárhely	Gyergyószárhegy	Fülöp	Becze Balázs
L.66.	1942. VII. 18.	szombat	Marosvásárhely	Gyergyószárhegy	Fölöp	Becze Balázs
L.68.	–		Pókaszepetk	Gyergyószárhegy	Becze Mária Slezák Károlyné	Becze Rózsika és Erzsike

■ JEGYZETEK

1. Ebben a témában konkrét esetelemzést Keszeg Vilmos végzett munkája elméleti és módszertani alapul is szolgál. Keszeg Vilmos: *Kelt levelem... Egy mezőszéki parasztasszony levelezése*. Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 6. Györfly István Néprajzi Egyesület, Debrecen, 1996.
2. Keszeg Vilmos kiemeli Erick Donald Hirsch megállapítását a közlési szándék és műfaji normák betartásának megvalósulására vonatkozóan, továbbá Pierre Bourdieu elméletét a hatalmi elit privilegizált helyzetére vonatkozóan a kompetenciák kialakításában és a divatos műfajok követésére és megsértésére vonatkozó megállapításokat Alfred L. Kroebertől. *A történetmondás antropológiája*. Egyetemi jegyzet. KJNT–BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kvár, 2011. 73.
3. Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. KJNT–BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kvár. 2008. 187–384.
4. Keszeg 2011. 14–35.
5. Keszeg 2008. 27.
6. Dauphin, Cécile: Pour une histoire de la correspondance familiale. *Romantisme*. 1995. 89–99. 92. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/roman_00488593_1995_num_25_90_3055# (2011.03.28.)
7. Lepetit, Bernard: Építészet, földrajz, történelem. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1995. 33–51. 38.
8. Chartier, Roger – Hébrard, Jean: Entre public et privé: la correspondance, une écriture ordinaire. In: Roger Chartier (dir.): *La correspondance. Les usages de la lettre au XIXe siècle*. Fayard, Paris, 1991. 451–458. 452.
9. Az íráshasználat egyéni vonatkozását, a speciális élethelyzetekre vonatkozó narrációtípust, a műfaji kritériumot, illetve az írás habitusára vonatkozó mentalitást mint kánonszervező elvet történeti források kapcsán Tóth Zsombor értelmezte. Tóth Zsombor: Műfaj vs. íráshasználat? In: *Uő: A történelmem terhe*. Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kvár, 2006. 333–406.
10. Lásd Thomas, W. – Znaniecki 2002–2004-ben (eredetileg 1918–1920-ban) kiadott hatkötetes munkája, amelyben az emigrált lengyelek közel 15 000 levelének elemzése kapcsán vizsgálták a társadalmi csoportokat szociológiai megközelítésben. Thomas, William Isaac – Znaniecki, Florian: *A lengyel paraszt Európában és Amerikában 1*. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2002.
11. Markiewicz-Lagneau, Janina: Az önéletrajz Lengyelországban avagy egy szociológiai módszer társadalmi alkalmazása. In: Küllös Imola (szerk.) *Az életrajzi módszer. Documentatio Ethnographica 9*. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Bp., 1982. 11–29. 11.
12. Becze Balázs 27 éves korától 66 éves koráig terjedő időszak.
13. A család genealógiai tábláján az 1959-es év van feltüntetve Becze Sándor halálának időpontjaként.
14. „Ez itt az édesapám gyönyörű írása, ez az apukám írása, a biza, Becze Sándor írása, hát olyan írása volt, messziről lehet látni. Nézzük csak: Csókoljuk Antiékat, Sándorékat, Jóska bácsiékat, Bartis Ignácékat, Ferencz Gyuriékat, Czimbalmas Andrást, Czimbalmas Pistát, Keresztes Bandit, ez édes [...], Gurzó Ignác. Tudod ki a Gurzó Ignác? Ajaj, Júlia tatája. Mert az ő neki a Gurzó és ez Zöld Lajos apunak a legjobb barátja volt, Keresztes Pisták. Ferencz, Oláh Alberték Szárhegyen van az a faház, egyedüli széky faház, ahogy jövünk a tempom alatt, fagerenda, ő az Oláh Alberték. Ő is édesapámnak nagyon jó barátja volt. Ezek mind jó barátai voltak. S küldi neki az üdvözlöt, s az összes jóbarátja, ez az édesapám írása. Mikor apukámmal jártunk

ide.[Akkor ismerte meg őket] Mert ezek mind szárhegyi jóbarátjai. Bartisok, igen, ezek mind neki a kebelbarátai voltak Igen, ott voltunk, Sándor bátyád, Edit, Mária, Csaba, ott voltunk és ötvenhat augusztus nem tudunk jönni. Mára huszadikán most megyünk a postára, a fehér szandált, igen, mert Szárhegyen volt, Aradon voltunk és onnan írta az apukám a levelet, mert volt, amikor nem tudtak lejönni az édesanyám testvére állta a költséget.” [B.(S.)M.]

15. Leveleiben a címzettről más levelezőtársak által megírt információkkal operálva mond köszönetet.

16. Goody, Jack – Watt, Ian: Az írásbeliség következményei. In: Nyíri K.–Szécsi G. (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség*. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig. Áron Kiadó, Bp., 1998. 111–128.

17. A társadalmi szerepek szerint megosztó levélírói gyakorlatokról Lahire, Bernard: *Masculin-féminin. L'écriture domestique*. In: Daniel Fabre (dir.) *Par écrit. Ethnologie des écritures quotidiennes*. (Mission du patrimoine ethnologique. Collection Ethnologie de la France. Cahier, 11.) Textes réunis par Martin de la Soudiere et Claudie Voisenat. Édition de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1997. 145-161. és Dauphin 1995. 89–99.

18. Az interjúk során Becze Balázs levélírásra fordítható időmennyiségét a gyerektelen családi állapotával magyarázták.

19. Becze Sándor és családja gyergyószárhegyi látogatásai alkalmával Becze Balázsnál szállt meg, amely a kapcsolatuk elmélyülésére és levelezésük intenzitására is hatással volt.

20. 1. Becze Sándor generációja, 2. Becze Balázs generációja, 3. Becze Balázs unokahúga.

21. A levél örökségként, emléktárgyként, biografikus és genealógiai történetet hordozó közegeként, legitimáló iratként, önaffirmációs dokumentumként is megjelenik az interjúk során.

22. „Ezt Olga leírta, ezt tudja ő, ezt kérdezd meg tőle. Leírta ő azt az ágat. Nem tudom elmesélni, egyszer le kell rajzoljuk, nem tudom hogy.” [B.M.]

23. Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 2004. 165–172.

24. Például egy személy biográfiájának felelevenítésekor olyan személyek kerülnek a beszélgetés középpontjába, akik lényeges információkkal rendelkeznek a témáról. A meghatározó információ alapismérvei: első kézből hallott, illetve megtapasztalt.

25. „Úgy került haza. Balázs elment Kolozsvárra és Béla Bukarestbe. S akkor Kolozsváron Balázs az összes, ráeső vagyon elitta, elprédálta, elnőzte. Nagyon szerette a nőket.” [B.M.]

„Hát mit. Amikor, mit tudjak mondani? Eléggé, szakmabelileg jó volt, az életbe eléggé csapongó volt.” [B.O.]

26. A kézzel írott levelezés a korabeli technika kínálta lehetőségek közül a legkézenfekvőbb információközlő és kapcsolattartó közeg. Az interjú során elhangzott, hogy más információközlő technikához a nem mindennapi történések – többnyire halálesetek – alkalmával fordultak.

27. A házasságkötés, az összeköltözés olyan fordulópontként jelenik meg több esetben, amely alkalmat teremt a levelek szelektálására. Ugyanerre a tényre világít rá a gyergyószárhegyi Barabás Juliánával készített interjú is. Férjhezmentele kötelező módon arra a cselekedetre készítette őt, hogy korábbi (főként férfi levelezőpartnert tartalmazó) leveleitől valamilyen módon megszabaduljon. A házasságban azokat a leveleket őrizte meg, amelyeket férje írt neki jegyességük idején.

28. A dőlt betűvel szedett szövegrészek a levélhagyaték hagyományozódásának mozzanataira és feltételeire utalnak.

29. A költözés iratokra néző káros hatása többször is elhangzik a beszélgetés során.

30. László János: *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. A társas tudás modern szociálpszichológiai elméletei. Scientia Humana/Kairosz, Bp., 1999. 113.

31. „Mert viszont volt egy imakönyve. Két imakönyve volt, az egyik volt ez, a másik pedig akkor kapta, mikor őt avatták Csíkszeredába a vármegye házábanál, s a másik imakönyvét, amikor meghalt a kezét összetették és levitte magával. És ezt, kérték, az én ősém is mondja, hogy adjam neki, mondom: »Nem adom, mert az édesapám után ez egy akkora [...]«, és ez az imakönyv, amikor menekültek negyvenháromba, akkor került Magyarországra. Ez az imakönyv most jön először ide, hatvanhárom év után, ez az imakönyv. Hát képzelj el, hogy milyen egy érték, hatvanhárom év után most jön ez az imakönyv Somlyóra. »Emlék az 1916 év augusztus hó. 28-án történt román betörés alkalmával a tölcsvári szorosból. Becze Sándor császári és királyi, 82-es székely gyalogezredben. Ez egy ereklye.« [B.(S.)M.]

32. Fejős Zoltán: Az idő – képzetek, rítusok, tárgyak. In: Uő (szerk.): *A megfoghatatlan idő*. Tanulmányok. Tabula könyvek.2. Néprajzi Múzeum, Bp., 2000. 7–25. 19.

LAURA JIGA ILIESCU

A SZÓBELISÉG ÉS ÍRÁSBELISÉG KÖZÖTTI HATÁR RUGALMASSÁGA. A NÉPKÖNYVEK ESETE

...a népkönyvek egyaránt és ugyanolyan mértékben tartoznak a szóbeliséghez és írásbeliséghez. Az írott történetek helyet találtak maguknak a szájhagyományban is, ahol olyan mondák keletkeztek, amelyek valószínűvé tették.

■ 1930-ban Robert Redfield a kultúra ábrázolásaként egy bináris modellt javasolt, amely két hierarchizált szintből állt – a nagyhagyományból (írásbeli) és kishagyományból (nem írásbeli). Ez a két fogalom két elkülönülő, egyedülálló realitásra vonatkozik, amelyek közül az első az írástudó elitekhez, a második pedig az iskolai tanulmányokat nem folytató népréteghez tartozik. A két szint közötti kapcsolat csupán a nagyhagyomány kishagyományra tett hatásában nyilvánul meg, amely leginkább a nemes-ség törekvéseinek az eredménye. Negyvennyolc évvel később Peter Burke így ír:

„Redfield modellje tehát módosításra szorul, s így fogalmazhatnánk újra azt: a kora újkori Európában két kulturális hagyomány élt, ezek azonban nem fedték pontosan a két fő társadalmi csoportot, az elitet és a köznépet. Az elit részt vett a kishagyományban, de a köznép nem volt részese a nagyhagyománynak. Ez az aszimmetria azért jött létre, mert a két hagyomány különböző továbbadási lehetőségekkel rendelkezett. A nagyhagyományt az iskolák és az egyetemek közvetítették intézményes keretek között. Zárt hagyomány volt [...]. A kishagyomány informális utakon terjedt. Nyitva állt

Részlet a szerzőnek a *Răspłata paradisului. Filoane livrești și orale ale credințelor despre Blajini, în spațiul românesc* című könyvéből, Editura Academiei, București, 2006. A szövegkihagyásokat a szerző kezdeményezte. Az eredeti nyelvű szövegben idézett archaikus és regionális nyelvezetben fogalmazott részeket a fordításban a magyar köznyelvvvel helyettesítjük.

mindenki előtt, mint a templom, a kocsmá vagy a piactér, amely helyeken sokszor megnyilvánulási teret is kapott.”¹

Ami a kulturális termékek azonosítását illeti, azáltal, hogy a kutatók hozzárendelik őket egyik vagy másik hagyománytípushoz, illetve egyik vagy másik – egyik oldalon a művelt, másik oldalon az írástudatlan – szociális osztályhoz, Roger Chartier megemlíti a „tárgyak, gondolatok, kódok számos »népies« használatát, amelyek nem ilyesféleként voltak számontartva, de ugyanígy számos formája és módja van annak a kollektív kultúrának is, amelytől az elitek nem vagy csak nagyon nehezen válnak el”.² Ennek értelmében a népi közegben olvasott/érzékelt irodalom sem teljesen idegen a nemesség számára. Legalábbis ami Kelet-Európát illeti, „a népi szövegek kutatása során nemcsak az alsó társadalmi osztályokra kell figyelni. Az orosz elitréteghez tartozók sok tapasztalatban osztoztak a szerényebb körökben mozgó honfitársaikkal, illetve a témák és problémák, amelyek az intellektuális réteget foglalkoztatták, sokszor egyszerűsítve és tömörítve megjelentek a népköltészetben is.”³

Az elit és az írástudatlan rétegek között Peter Burke felfedezte a félig írástudatlanok kategóriáját, akik saját kultúrával rendelkeztek, és átmenetet képeztek a nagy- és a kishagyomány között, ezáltal kialakítva egy harmadik szintet a Robert Redfield által javasolt kettő mellett, amelyet közkultúrának (*cultura comună*) neveztek el, amit Alexandru Duțu közhagyományként (*tradiția comună*)⁴ említi. Ennek jellemzője az a közös információhalmaz, amelyhez hozzáférése volt az írott hagyományhoz kapcsolt személyeknek és csoportoknak, illetve azoknak is, akiknek csupán a szóbeli hagyományhoz volt hozzáférésük.

A könyvhöz mint tárgyhoz és mint írásgyakorlathoz való viszonyulás különböző volt a művelt és a paraszti társadalomhoz tartozók esetében. Ugyanúgy az egyes és ugyanazon könyvek megértését és befogadását illetően is nyilvánvalóan különböző reakciók érvényesültek, amikor egy írott termék bekerült a szájhagyományhoz igazodott társadalomba. Egy olyan tudós, mint Costantin Cantacuzino például kifogásolta az *Alexandria* történelmi hitelességét:

„Az *Alexandria* is, más könyvekhez hasonlóan úgy mesél valótlan dolgokról, ahogyan az ókorban történt, amikor nem volt az embereknek igaz hitük Istenben, bálványimádók voltak. Igaznak tekintették a mesékben elhangzottakat. Ezt tudósok is állítják, többek között egy *Natalis Comitis* nevű is a *Mithologiában*.⁵

[...] Mindemellett pedig más, kevésbé tanult olvasók teljes bizalmat szavaztak Nagy Sándor históriájának, és morális tanulságokat vontak le belőle. [...] Egy 1781-ben Moldvában keletkezett kéziratban a másoló – kissé megsértődve a tanult réteg szemrehányásai miatt (amelyeket, lám, ismert!) – válaszol rájuk a kézirat legelső oldalán, megpróbálva visszaállítani a hitet az *Alexandria* című írás történelmi hitelességébe: „Itt írtam Makedón Nagy Sándor uralkodásáról, a krónikában röviden és keveset, csak azért, hogy tudd, hogy igaz írás, és igaz, hogy sok vitéz cselekedetet tett az egész világon, nem úgy, ahogy mások mondják, hogy csak mese az egész.”⁶ [...]

A 15. század végétől a 20. század elejéig forgalomban lévő (szláv, ritkábban latin nyelvű) szövegek a román közösségekben a hagyományos szóbeliséghez társultak, ezáltal beilleszkedve egyrészt a hitéletbe, a már meglévő gondolkodásmódokba, de a már felállított népi rendszerekbe is, másrészt – ami bennünket kifejezetten érdekelni fog – mindabba, amit a *köz-kultúra* összetevőinek tekinthetünk. [...] A terjesztés, téma, felépítés és befogadás kritériumait tekintve általánosságban elmondható, hogy azok az írások, amelyek leginkább a paraszti és

kisvárosi társadalommal kerültek kapcsolatba, a *népkönyvek* (*cărți populare*), regevények, hagiográfiák, krónikák, vallási apokrifek, szentencia- és bölcsességgyűjtemények, próféciáskönyvek, kozmográfiák, bestiáriumok stb. Mindezek hozzájárultak egy információalap kikristályosodásához, amely a szükségleteknek megfelelően egyaránt terjedhetett szóbeli és írásbeli úton.

A népköltészetre és a népkönyvekre egyaránt jellemző témák és motívumok, fantasztikus elemek sokasága, illetve a felépítésükben fellelhető hasonlóságok⁷ egy olyan elváráshorizontot tesznek láthatóvá, amelyre válaszolva létrejöttek a népkönyvek. [...] Megvizsgáljuk a performatív jellegüket, amelyet a népiesség felől közelítünk meg (szóbeliség, változatképződés, anoním jelleg, kollektivitás, hagyománnyal való kapcsolat), azért, hogy a végén felállíthassuk a saját perspektívánkat, ami a *népi irodalmat* (*literatură populară*) illeti.⁸ [...]

Olykor szisztematikusan, máskor pedig intuitívan, B. P. Hasdeu olyan problémákat, tényeket, gondolatokat tárt fel, amelyeket a későbbiekben a kutatóknak újra felszínre kellett hozniuk. Ezeknek egy részét mi is újra görcső alá vesszük, és megpróbáljuk őket elmélyíteni, azt a Hasdeu által használt sémát követve, miszerint kapcsolatba hozzuk a „írott” és „íratlan” népi irodalmat: sorra vesszük a folklór különböző meghatározásait és megvizsgáljuk, hogy mennyire érvényesek a népkönyvek esetében.

„A nem írott népi irodalom, a dalok, mesék stb. leírhatók, ki is nyomtathatók, mégsem veszítik el szóbeliségüket, mert íratlan formában születnek és élnek. Az írás másolat, de a másolat nem egyenlő az eredeti, élő formával, az továbbra is él és változik, miután lejegyezték, a végső forma pedig sokszor nem is hasonlít az eredetire.”⁹ Más szóval a folklórdarabok felvétele és feljegyzése által csupán egy darabot ragadhatunk meg az alkotás és átadás folyamatából. Ugyanakkor „az írott népi irodalom sem szűnik meg írottként élni, akkor sem, hogyha valaki kívülről megtanulja, hiszen írottként született [...]”.¹⁰ Ennek következtében a népkönyvek írásban való rögzítése vagy az oralitás visszafordíthatatlansága a folklór esetében nem alapvető különbségek; mindössze a létrejöttük, sokszorosításuk, továbbadásuk és fennmaradásuk mutat különbséget. Rendkívüli intuíciója és látásmódja Hasdeut a modern „avant la lettre” gondolkodó szerepébe emeli. A kiemelt idézetben felfedezhetjük Walter Ong *Orality and Literacy* című könyvének központi gondolatát, mégpedig azt, hogy egy szóban elhangzó diskurzus nem egy egyszerű előadása az írott formájának, vagy fordítva.

A 16. századtól kezdődően, annak ellenére, hogy a román kultúrában a nyomdászat progresszívan terjedt, a kéziratok és ezek másolásának gyakorlata a nyomdászatéval párhuzamosan fennmaradt és terjedt, legfőképpen rituális és vallási okokból.¹¹ [...] Ebből a perspektívából nézve Alexandru Duțu a premodern hagyományos kultúrákat „a szóbeli hagyományozódás és [kiemelés L.J.I.] a szövegek kéziratban történő konzerválása által domináltként”¹² írta le. A szóbeli és a nyomtatott írásbeli kommunikáció között elfoglalt helyét tekintve a kézzel írott szövegek az oralitás hatáskörébe esnek: könyvek és néphagyomány is egy időben. [...]

Mik a kéziratok? Fordítások, másolatok, eredeti művek. Ezek közül a harmadik csoport az egyetlen, amely megközelíti azt, amit ma írói műnek nevezünk abban az értelemben, hogy a szerző az írása fölött teljes tulajdonjogot élvez. Azonban a 16–19. században létrejött kéziratok túlnyomóan olyan másolatokból állnak, amelyeknek a végén – jellemző módon – aláírást találunk. Milyen értelemben beszélhetünk ezeknek az írásoknak a névtelenségéről?¹³ [...] A kereszt-

vagy ragadványnév mellett (nem kizáró jelleggel) megjelenhetett a másoló (gyakran, de nem kizárólagosan papi, szerzetesi) foglalkozása, származása, szülőhelye (vagy a helyszín, ahol a kézirat készült). Mindezek csupán néhány megközelítő adatot jelentenek az írnok kötődését, a kibocsátó társadalmi réteget, esetleges földrajzi helyeket illetően, ahol gyakran készültek kéziratok stb. Ugyanakkor nem biztosítanak adatokat arról, hogy ki volt ez vagy az a másoló, amilyen például a Sâmpetru I Ioan Românu nevű pap volt, aki a *Neagoeanus kódexet* állította össze. [...] A névtelenség nézőpont kérdésévé válik: mi nem tudjuk, hogy ki volt pontosan I Ioan Românu din Sâmpetru kb. 350 évnek és annak távlatából, ahogyan napjainkban a korabeli társadalomra tekintünk. A kézíraton egy Sâmpetru nevű település van feljegyezve. De melyik Sâmpetru? A hátszegi Szentpéterfalva, a Brassó melletti Barczaszentpéter? Kortársai számára azonban, egy kellőképpen pontosan körülhatárolt földrajzi körzetben, ahol a település neve nem többértelmű, ő nem volt névtelen. [...]

Másodsorban ugyanaz a cím sosem rendelkezik két azonos kézíratos változattal. A különböző másolatokban megjelenő variánsok nem csupán a véletlen művei, nem a nyelv dinamikájának és nem is a különböző fordítási prototípusoknak tulajdoníthatók, hanem a szövegek másolási vagy fordítási procedúrájának olyan jellegzetességei, mint az újramesélés, a hozzáadás, a kihagyás stb. „Ahol bizonytalankodsz (smintit), ott alakítani (tocmi) kell” – írja 1682-ben Tinăudi Pătru és hozzá hasonlóan még sokan mások.¹⁴ Az olvasókhöz és későbbi másolókhöz intézett, a kiegészítésre vonatkozó felszólítások a kéziratok tartalmába való minél konkrétabb beavatkozásokra vonatkoztak. Tulajdonképpen olyan tudatos eljárásokról beszélünk, amelyeket mind a másolók, mind a kézirat szerzője, mind pedig a használók érvényesítenek. Ezen feltételek mellett a név szerepeltetése nem jelent tulajdonjogot a szöveg fölött, de nem is ez volt az aláírás célja, minthogy szabadon lehetett beleavatkozni a szövegekbe. De akkor mi értelme a kézíratos lapon található aláírásnak? A legrégebbi fennmaradt, román népi szövegeket tartalmazó gyűjteményben, amely a 16. századra datálható, a fő másoló pap, Máhaci-i Grigorie azt írta: „Áldd meg, Uram, Isten szolgájának a lelket, Grigore főpapot, vezesd őt a bűnei megbánására, az égi királyságba.”¹⁵ Luca Muncaceanu az olvasókhöz szól 1726-ban készült kéziratában: „...és imádkozom, olvasók, hogy ezt olvasva rólunk megemlékezzetek”.¹⁶ Úgy gondoljuk, hogy ez a „megemlékezés”, amelyről említést tesz, nem csupán a szerzői öntudat kifejezése – habár az sem hiányzik –, hanem egy vallási regiszterbe helyezhető. Egy kézirat elkészítése hosszadalmas folyamat volt, amely erőfeszítéseket követelt a másoló, de még inkább a fordító részéről. A fáradozásaiért néha meg volt fizetve, máskor az írás maga egy devóciós rituálé szerkezetének a része volt: megemlékezni róla, azaz a könyörgésben megemléltendők névsorán azok neve szerepelt, akiket kiválasztottak a túlvilágra, akiket majd szólítanak az örök életre. [...] az *Alexandria Neagoeanus kódex*-beli kéziratában a másoló ezt jegyezte fel: „és akik elolvassák és hibákat találnak benne, esetleg egy helytelen vagy formátlan szót, ne átkozzanak, hanem mondjanak köszönetet, hogy a ti bűneitek is megbocsátást nyerjenek az ítélet napján, hiszen sietve írtam.”¹⁷ A *Barlám és Jozafát (Varlaam și Iosaf)* című könyv egy 1786-os kéziratában a másoló kérést intéz az olvasókhöz: „és aki ezt a könyvet olvassa, az engem is említsen meg a szent imáiban. Mindenki előtt meghajolva, a legkisebb és legméltatlanabb Ioanchie Monah.” A kérése meghallgatásra talált, mert ugyanazon a kézíraton az egyik olvasó válaszol: „Az igaz és könyörületes Urunk Jézus Krisztus segítségével

elolvastam ezt a könyvet a lelkünk segítségére, öt nap alatt befejeztem az olvasását. Belőle sokat kaptam, ami a lelkem fejlődésére lehet, és kérem Istent, hogy tartsa meg e könyv közreadóját, aki a néhai papunk, Iordache Sion bátyja volt, Isten nyugosztalja.” Egy másik olvasó a következőket adja hozzá: „...ahogyan a megboldogult Monah Ioanichiet, aki kamatoztatta tehetségét, méltatlan imáimba foglalni nem felejttem.”¹⁸ Egy igazi szóbeliségre építő episztoláris párbeszéd bontakozik ki a kézirat lapjain! Számos hasonló példát találhatunk, amelyek alapján feltételezhető az írók és általánosságban a könyvkészítők kéziratokon való dicséretének szokása. Ez a jelenség az írás aktusát szakrális gesztusként kezeli, amelynek végrehajtása csak „Isten kegyelméből” („cu mila lui Dumnezeu”) sikerülhet (ezt a formulát gyakran használták a vallásos és nem vallásos kéziratok szerzői). Másfelől a kéziratoknak szerző nevével való ellátása őt a diskurzus negatív keretébe is beemeli, ennek is a rituális formájába, az átokgyakorlásba. Éppen ezért a frazeológiai kontextus, amelybe a szerző a nevét beillesztette, tartalmazott néhány elhárító megjegyzést is. Például a *Viața și povestea și lucrurile marelui Alexandru Machedon* című kézirat 136. oldalán, 1799. februárjában a másoló ezt jegyzi fel: „...aki pedig imáiba foglal, annak bűneit Isten bocsássa meg, és vezesse egyenes utakra; de aki átkoz engem, azért Isten előtt fizessen meg.”¹⁹ Másrészről, a kimondott név megfoghatatlanságával ellentétben, ennek leírása – egy anyagon való rögzítése – állandóságot és stabilitást biztosít: „Írtam én, Nicolae Popovici ...-ból, halandó kézzel, a kéz elporlik és az írás élni fog.”²⁰ [...]

Az anoním jelleg vagy ellenkezőleg, egy szerző pontos azonosítása Northrop Frye szerint egy operatív kritériumnak tekinthető a kulturális nyelvi kifejezési formák történeti fejlődésében: „Bármi az igazság az írás régiségének a szóbeli hagyománnyal való összehasonlítása terén, a szájhagyomány természetes módon anoním, az írás teljes feljődése a szerző azonosítására törekszik. A Bibliában és a rajta kívül létező világban megismert pseudoanoním gyakorlat a kettő közötti út felénél található, ezért lehet nehéz megérteni a modern gondolkodásnak.”²¹ Ehhez hasonlóan a forgalmazott népkönyvek kéziratjai nem voltak aláírással ellátva. [...] Ricardo Picchio álláspontjával értünk egyet, miszerint „minden szerző, aki új irodalmi entitást hoz létre, írónak tekinthető,”²² mert a szerző adaptálja, értelmezi, népszerűsíti a szöveget, más szóval kreatívan aktualizál egy korábban meglévő struktúrát, ezáltal felvállalva az információ közvetítésének szerepét, amely eredetileg nem tőle származik, de még csak nem is a felmenőtől. [...] A népi kéziratokban felleljük a szóbeli folklór alkotás- és terjesztésmódjának egyik alapjellemezőjét, ami nem más, mint a változékonyság – mindegyik előadási helyzetben a népi előadó felépíti a saját verzióját, figyelembe véve az adott kontextust és a mentális modellt (Lauri Harvilathi szerint *mental text*), amelyet konstruktívan konkretizál [...], ami a protípus és a változat viszonyában valósul meg. A változatok ugyanannak vagy más-más kezek beavatkozásának következményei.

Lássuk, hogy néznek ki ezek a beavatkozások. Elsősorban találkozunk a *hipertextualitás* egy formájával, amelyet G. Genette egy szöveg másikból való alakítás vagy utánzás általi létrejöttéként határoz meg.²³ Az elődje ösztönzésére hallgatva, minthogy ugyanazzal a mentalitással, státussal és szerzői hozzáállással rendelkeznek, a másoló kijavítja azokat a hibákat, amelyek a modellben szerepeltek annak számítanak, kiegészíti ott, ahol szerinte hiányos, kihagyja azokat a részleteket, amelyek a saját szűrője szerint fölöslegesek. A hipertextuális jelleg mellett az intertextualitás – „két vagy több szöveg egymás melletti jelenléte,

amelyek legtöbb esetben hatást gyakorolnak egymásra²⁴ – a kéziratok változékonyságának egy másik oka lehet. Példaként megemlíthetünk egy, az *Alexandria* szövegéhez hozzáadott részletet, amely a regény csak két kéziratában jelenik meg, mindkettőt Bukovinában másolták az 1788-as és 1789-es évek környékén: „És még ment Sándor néhány napig, és elért egy csoport emberhez, akiket Arimatinak hívtak. És ezeknek az embereknek csak egy-egy szemük volt a homlokuk közepén. És jöttek Sándorhoz, és mondták: Sándor császár, szemekre van nagy szükségünk, mert mi bányásszuk a legértékesebb drágaköveket, és a griffmadarak jönnek, hogy háborút indítsanak ellenünk, mi pedig nem tudunk megszabadulni tőlük. És sok ékszert hoztak ezek az emberek Sándornak, lenyűgözték őt.”²⁵ Valószínűleg a másoló ismerte a középkori bestiáriumokat, talán a *Physiologus* is, ahonnan a griffmadarak legendáját átvette és beépítette a saját *Alexandria*-verziójába. Csak nagyon kivételes helyzetekben elképzelhető, hogy egy másoló nem olvasott volna más szövegeket is azon kívül, amelyet másolt, vagy akinek a munkássága egyetlen szövegre korlátozódott volna. A másoló saját repertóriummal rendelkezett, amely segítségére volt, és a fejlődését szolgálta, hatást gyakorolt rá a munkája során. Például az olténiai Bistrița kolostorban élő Ioanichie Bărbătescu lemásolta a *Barlám és Jozafát*ot, a *Physiologus*ot, készített egy fordítást a *Historia destrutionis Troiae* című szövegről, illetve leírást Líbiáról és Etiópiáról.²⁶ A könyv egyedisége kevésbé volt hangsúlyos, mint a szerzőközpontú modern irodalom esetében. „Ahhoz, hogy megértsük, milyen mélyen ágyazódtak ezek a könyvek az olvasók fejébe, megemlíthetjük, hogy a *Barlám és Jozafát* ismert volt *Patericul indian* címmel is, a *Floarea darurilor Albină*ként, néha az *Otecenic* címet is viselte, illetve az *Învățăturile lui Neagoe Basarab* című írás egy másolatban az *Albină* címmel van azonosítva (annak ellenére, hogy *Melissáról* van szó).²⁷ A másolók szövegkölcsonzése azzal magyarázható, hogy tulajdonjogot éreztek a teljes irodalom felett, amelyből szükség esetén témákat, motívumokat, leírásokat emeltek ki stb. A plágium fogalmának kialakulatlansága miatt kompilációk készültek az idézőjel használatának és tartozásának kötelezettsége nélkül. A különböző szövegek, amelyek megalkotására a másolás és újramesélés által került sor, más-más csatornákról érkező hagyományok reprezentációi. Akárcsak a népi performanszok esetében, az egyszerű utalások (más szövegből átvett példázatok, események stb.), ugyanannak a kulturális alapnak az ismeretét feltételezi a szerző és a befogadó részéről, minthogy szükség volt az utalások dekódolására. A középkori kéziratok intertextualitását Walter J. Ong tanulmányozta, aki megpróbálta beazonosítani a kéziratok működési módját a nyomtatott írásokkal szembeállítva: „A kézirati kultúra az intertextualitást magától értetődőnek tartotta. A régi szóbeli kultúrához való kötődése által szándékosan hozott létre szövegeket más szövegekből, kölcsönözve, átalakítva, megosztva az oralitásból eredő közös formulákat, még akkor is, ha ezeknek esetlegesen akadt írott formájuk.”²⁸ A fentebb idézett szerző véleménye szerint tehát az intertextualitás a szójhagyomány elemeinek felhasználását jelenti az írott alkotások felépítéséhez. Ebben az értelemben egy folklórelem beépítése a kéziratokba intertextualitásnak tekinthető. A fordított esetben, az írás felől a szóbeliség felé vezető út ugyanannak a folyamatnak rendelhető alá, ezt azonban W. J. Ong nem említi. A kétirányú mozgások kéziratok közkultúrát ismerő szerzőinek tulajdoníthatók.

Mindenféle beavatkozás innovációként kezelhető. Ezek néha képi formában is megjelentek, metatextuális szinten, azáltal, hogy magyarázó, kiegészítő célzat-

tal illusztrációt mellékeltek az írott szöveg mellé. Például a 18. században a Muncani-i Luca nevű pap által másolt liturgikus könyvben egy, az *Alexandriából* származó részlettel összekapcsolódva megjelenik egy illusztráció, amely a korabeli hagyományokról tartalmazott információkat: „A bal oldalon [...] egy férfi, a jobb oldalon egy nő [szirén!] képét láthatjuk, közöttük pedig egy virágkoszorú. Körülötte ezt írja: »*Letűnőben van a nap a pusztán, az emberek földjén. Sárkány, félig ember, félig kígyó. És harcolt vele Sándor király és legyőzte őt. Ez férfi – ez nő.*«²⁹

Amikor a 15. század végén íródott szláv krónikák 17. századi másolói amellett döntöttek, hogy beleavatkoznak a szövegbe, nem „az információk pontosítása érdekében, hanem az erős részletek felé való hajlás miatt”, azért, hogy kielégítsék az olvasók elvárását”,³⁰ feltételezhetjük, hogy hasonló beavatkozások a népkönyvek esetében is történtek, amelyek igazodtak mind a másoló személyiségéhez, mind pedig a szöveg címzetteinek kéréseihez, amelyeket a kézirat készítője nagyon jól ismert. Akár a népi alkotások esetében, itt is fellelhető a befogadó beavatkozása az alkotási folyamatba. Az olvasók elvárása nem mindig teljesült. „Nem tudlak feloldozni [...], mert nem olvastam egyetlen szót sem, amiben ne lett volna hiba, hanem azt mondhatom, hogy nem oda illőek, érthetetlen keverék és... hibák, elveszik az olvasástól az ember kedvét.”³¹ A dialógusforma, az olvasó válasza, mintha az író és az olvasó szemtől szemben lennének egymással, újra ahhoz a különleges interaktív kapcsolathoz vezet bennünket, amelyet a folklórszöveg előadása hoz életre az előadó és a hallgató között.

Ezek után nem hagyhatjuk figyelmen kívül a környezetnek a kézíratra gyakorolt hatását. A szóbeliség által dominált – falusi vagy nem falusi – közösségekben keringő népkönyvekben egyes folklórelemek, helyszínek, az olvasók által ismert utalások és akár strukturális változások beépítése a szövegbe nem csupán a másoló kezdeményezésére történt, hanem a feltételezett hallgatóság igényeihez is következetesen igazodott. A modern íróval ellentétben, akit a magány és az olvasóval szembeni távolságtartás jellemzett, a népkönyvek másolói és fordítói pontosan tudták, hogy kihez szólnak. A kulturális kategóriák között hidat képező másoló sokszor falusi környezetből származott, nagyon jól ismerte a falusi olvasók hitének alapjait, lelkivilágát és folklóráját.

Következtetésképp elfogadhatjuk azt az állítást, hogy a középkorban népszerű kéziratok a nyitott mű tulajdonságaival rendelkeznek, az Umberto Eco által használt jelentésben. De ehhez meg kell értenünk, hogy a szöveg koronként azonos a különböző másolóktól származó összes változatával.³² [...]

A papírra vetett irodalmat a népi körökben terjesztő és népszerűsítő csatornáinak problémája két aspektusra osztható, amelyek elsősorban arra vonatkoznak, hogy a könyv mint tárgy milyen szerepben tűnik fel a szóbeliség által uralt közegekben, másodsorban pedig a könyv tartalma hogyan tör be a félig vagy teljesen írástudatlanok világába.

A 18. századtól kezdődően a könyv olyan útvonalakat járt be, amelyek elősegítették a minél nagyobb területen való terjedését: bekerültek házalók, pásztorok, szerzetesek, fordítók, másolók, kereskedők táskáiba, akik a piacokat vagy éppen a templomokat járták. A könyveket személyek vagy közösségek vásárolták meg (hogy elolvassák azok, akik ismerték a betűket, a felolvasást meghallgassák azok, akik nem tudtak olvasni, vagy hogy eladományozzák őket), akár a kereskedőktől, akár egyenesen a másolóktól kérték el, akiket a megrendelő étellel és szállással látott el a munkájuk egész ideje alatt. Ritkasága, magas ára és a

hozzájutás nehézsége, ugyanakkor különleges státusza a hagyományos társadalmakban értékes tárggyá tette a könyvet. Sokszor a házak szentélyében tartották, az ikonok mellett, generációról generációra örökítve. A könyveket *szerették és óvták*. Egy 18. századi moldvai kézíraton a másoló a saját üzenetét továbbítja: „Szeretett testvérem, akinek a kezébe kerül ez a könyv, szeresd és olvasd az emberek között...”³³ A könyvek eltulajdonítása súlyos bűnnek számított, amely ellen átokkal védekeztek: „Hogyha valaki ezt a krónikás könyvet (Hronograf) olvasásra elkéri, de nem adja vissza, átkozott legyen az Úr Isten és a szeplőtelen Anya által, Káin haragja sújtsa, és egy könyörtelen angyal kísérje az útját, a helye pedig Júdás mellett legyen. És én sohase bocsátok meg neki. Constantin Veisa.”³⁴ A könyvek vízszintesen és függőlegesen is utat vágtak maguknak a társadalomban: közösségből közösségbe és generációról generációra vándoroltak, ezzel pedig beágyazódtak a hagyomány körforgásába.

Megemléltendő tény, hogy a könyveket nem csupán olvasásra használták. Alexandru Ofrim kimutatta, hogy a könyvek különböző rituálék kellékeként is megjelentek, mágikus tulajdonságot tulajdonítottak nekik, ami a könyv mint tárgy, illetve a benne leírt szöveg hatalmát illusztrálja. Ezt a jelenséget Ofrim a könyv és az olvasás heteropraxisainak nevezi.³⁵

Lássuk, hogyan kerül be a könyv tartalma a szóbeliség körforgásába, egy olyan közösségben, ahol főképp írástudatlanok élnek. Elsősorban egy olyan indirekt csatlakozásról beszélünk, amely létrejöttéhez számos beszédmód járult hozzá.

A kép nem igényel írástudást. A képi nyelvezet, amelyet eleinte túlnyomóan és programszerűen használtak, hogyha a templomok falán megjelenő képekre és azok magyarázataira gondolunk, megelőzte az (először vallási tartalmú) könyvek román nyelvre fordítását. Később a képek egyszerűen kiegészítésként voltak jelen, hogy elősegítsék a szöveg értelmezését. A képek leíró vagy elmesélő „elolvasása” egy ma is használatos gyakorlat, amelyet mi is feljegyeztünk egy terepmunka során (például egy 67 éves, Tulceában élő nő „felolvasott” nekünk egy illusztrált Bibliából, amely régi orosz nyelven volt kiadva, amit ő nem ismert). Természetesen ezekben az esetekben az írott szövegnek egy szóbeli változata keletkezik, amely többé vagy kevésbé eltávolodik az eredetitől.

Egy másik eset, amely alapján végigkövethető a közkultúrához tartozó könyvek és a szóbeli befogadók kapcsolata, az nem más, mint a *felolvasás*, a *hangos felolvasás*, a *nyilvános felolvasás*,³⁶ egy olyan gyakorlat, amely feltételezi a könyv és az olvasás kultúráját a többségében analfabéta közösségekben. [...] Ezek az alkalmak különlegesek voltak, ami több tényezőt is feltételezett: egy szöveget, egy olvasót, egy közösséget és nyilvánvalóan egy helyet is, ahol mindez lezajlott. [...] 1760-ban a fogarasi Matei Voileanu jegyezte le, hogy *ünnepekkor* szokás volt, hogy felolvassa az általa másolt sorokat (a *Pildele Filosofoști* című írásból) a háza tornácán összegyűlt parasztoknak. Szintén ő olvasott *Trója*³⁷ regényéből is. Az *Alexandriát* Bukarest terein olvasták fel.³⁸ A 19. század elején Ion Heliade Rădulescu arról emlékezett meg, ahogy egy vasárnap (ünnepnep) „a Crețulescu templom kapujánál nagy tömeget láttam, és maradtam én is, hogy lássam, mi történik. Egy inas vagy kocsislegény olvasta fennhangon az *Alexandriát*, és akik elmentek mellette, megálltak, hogy hallgassák.”³⁹ Moses Gaster „Cilibi Moise könyvecskéiről” tesz említést, hogy „mindenütt olvasta azt a könyvecskét, még újév napján is, amikor mások lepényt ettek” (a mondat második fele az olvasás szertartásossá válását sugallja). További ezekhez hasonló példák is fellelhetők.

A hangos felolvasás egy *interaktív* jellegű *formalizált* verbális aktus, amely egy *meghatározott időpontban és helyszínen* szól egy közönséghez. A narratív műfajok népi előadását nem csupán egy szövegátadási csatornának tartjuk, hanem egy alkotási folyamatnak, amely a szóbeliség és írásbeliség találkozásánál foglal helyet.

Ezeknek az alkalmaknak sajnálatos módon csak nagyon kevés pontos leírása maradt fenn. [...] Nem tudjuk, hogyan valósult meg a különböző beszédmódok összefonódása, hogyan érvényesült a népi történetmesélés, amely által a felolvasó felépítette a felolvasott szöveg szerkezetét, még azt sem, hogy pontosan adták-e át a leírt változatot, vagy csak újramesélték, esetleg a hallgatóság igényeihez igazították. A rendelkezésünkre álló kevés információ azt sugallja, hogy egy aktív folyamat volt, amely során egy, az írott verzió kiegészített formáját hozták létre szóban. Egy 1907-ben Grigore Obradovici által Budán nyomtatott könyv előszavában a következő buzdítást találjuk: „*égő szívvel és őszinte könnyekkel kérlek, gyűjts magad köré néhány falusi embert és a szomszédaidat vasárnaponként és ünnepekkor. Olvass nekik egy keveset ebből a könyvből és magyarázd is meg, ahogyan tudod (L.J.I. kiemelése), ezáltal a fáradhatatlan szeretetre buzdítva őket.*”⁴⁰ Ami a hallgatóság kommentárjait és beavatkozásait illeti, a reakciók a kommunikációs gyakorlat elengedhetetlen részévé váltak a *történet* szóbeli változatának kialakításában, amelyre a hangos felolvasás teremtett lehetőséget. Ioan Cazan feljegyzései szerint a 77 éves, Drăgușon élő Gheorghe Fodoros paraszt „kellemes” felolvasása „sokszor könnyekig meghatotta a hallgatókat”,⁴¹ ami valószínűleg a hangulat, a figyelem fenntartásának és annak volt köszönhető, hogy néha maga az olvasó is hozzátett egy-két dolgot a történethez. [...] A középpontban álló, a betűket ismerő személy nagy népszerűsége tette szert a túlnyomóan írástudatlan közösségekben, a Könyvek vallásával való kapcsolata által szervezője volt az egybegyűltek közösségének. Rá hárult annak a feladata is, hogy az írott szöveget szóbelivé alakítsa át. Nem tudjuk, hogy milyen befolyás, külső vagy belső nyomás hatására vállalta el ezt a szerepet. Nem tudjuk azt sem, hogy miként volt megfizetve vagy megtérítve a szolgálata, amelyet a csoport érdekében végzett. De nem fér kétség ahhoz, hogy a hagyományos közösségek nem voltak zártak, információra volt szükségük, ők is ebben a világban éltek. Ugyanakkor nem mehetünk el a mellett a gondolat mellett sem, hogy lehetséges volt egy belső készlet az olvasóban, aki még a szóbeliség bűvöletében élt, hogy hallani akarta, amit olvas, magát hallgatni, amint olvas. Másrészt pedig a hagyományos kultúrákban alapjában véve a szórakozási alkalmak közösségben folytak le, akár ünnepeken, akár más alkalmakkor. Elképzelhetjük, hogy ezek között a körülmények között egy magányos olvasó, visszavonulva a könyvvel a nyilvánosság szeme elől, gyanút kelthetett, amit úgy lehetett elkerülni, hogyha az olvasás közösségben, *együtt* történt. Mindenesetre a közös olvasás több volt, mint egyszerű információszerezés és -átadás vagy szórakozási lehetőség; a közös olvasás az irodalom egymás társaságában való megélése volt.⁴² [...]

A nyilvános felolvasás az *auralitás* (*auralitate*; a hangzó és a leírt szöveg egy időben való érvényesülése – a szerk. megj.) keretei közé tehető, amely Joyce Coleman szerint megkülönböztetendő a „szóbeliségtől” – azaz attól a hagyománytól, amely a bárdok és udvari énekesek gyakorlatára vonatkozott – azáltal, hogy függ az írott szövegtől. Amellett, hogy felolvasásra szánták, a szerzőknek volt idejük előkészíteni előadásra a szöveget a saját ritmusukban, tudva azt, hogy a szöveg írott formában fog majd fentmaradni, és az írás uralni fogja a cso-

portos tapasztalatot. [...] A hallgatóság tudatában volt az előre leírt szöveg létezésének, és ezáltal fokozódott a szöveg stabilitása és felsőbbrendűsége, illetve a szerző mediátori szerepe a hagyományok átadásában.⁴³

Emlékezzünk vissza, hogy Matei Voileanu az *ő keze által* írottakat – másoltakat – olvasta fel az összegyűlt tömegnek. Mindenesetre az auralitás „egy köztes helyet foglal el a szóbeliség és írásbeliség két véglete között”.⁴⁴

A könyvek teljes vagy részleges *elbeszélése*,⁴⁵ más szóval a szöveg átvétele és a szóbeliség körforgásába való behelyezése a memorizálás és az újrameselés által egy másik út arra, hogy a többségében írástudatlan közösségek írott információhoz jussanak. Ugyanakkor a közös olvasás gyakorlatát nem tulajdonítjuk csupán a hallgatóság tudatlanságának, és nem is szűkítjük le arra az időintervallumra, amikor sokaknak nem volt hozzáférésük a könyvhöz, inkább az oralitás és az írásbeliség közti átmenetként kezeljük. A közös felolvasások szociális és rituális értékei nem az analfabetizmushoz kapcsolódnak. A – koronként, társadalmanként eltérő formában történő – (meg)hallgatás öröme ma is mindenki számára közös igény.

1800 körül, a kesztegi Blaga Petru a *Cartea de înțelepciune* című kötet 1682-es másolatában azt írja, hogy „elejétől végéig elolvasta [...], hogy elmondhassa a becsületes népnek”.⁴⁶ A népszerű *Bertoldo și Bertoldino* című regény 1799-es Szebenben nyomtatott kiadásából megtudjuk, hogy: „mindenki, aki tud olvasni, ennek a Bertoldónak az életét olvassa. A kisgyerekek kívülről tudják, a dajkák és a háziasszonyok elmesélik azoknak, akik nem tudnak olvasni, és azok, akik halották, sokat tanulnak ettől a jó embertől, és ezeket észben tartják.”⁴⁷ A 20. század közepén egy Drăguși-beli nő az *Alexandriáról* ezt mondta: „Említettem, hogy felolvasta nálunk egy ember, aztán elloptam... de nem tudom jól? Mint ahogy a könyvben van.”⁴⁸ A példák folytathatók.

Ahogy a folklóralkotások esetében mindegyik előadás modellt állít a hagyományt követőknek, ebben az esetben az írott szöveg jelenti a modellt, amely alapul szolgál a következő szóbeli előadásokhoz, amelyhez hozzáadódnak majd különböző kiegészítések (miközben lehetséges az írotthoz való visszatérés is!), akár a hangos felolvasásoknak, akár a szabad elbeszélésnek köszönhetően. A hallgatók számára a szöveg egyetlen esetben sem volt látható dolog, ahogyan mi most érzékeljük, hanem egy „audítív, ennek tulajdoníthatóan fluid és alakuló” objektum,⁴⁹ az olvasott szöveg lineáris befogadásától idegen azonban a szinkretikus történetmesélés nyitottsága. [...] ⁵⁰

Az olvasás kuaatása azt bizonyítja, hogy „az írott szöveghez való hozzáférés formája nem volt mindig és mindenhol a magános, egyéni és csendes olvasás”.⁵¹

A továbbiakban a nagyobb pontosságra való törekvés érdekében az *Alexandria* című népi regény működéséről ejtünk szót az írás és olvasás határán.

Az írott irodalmi szöveg kétértelműsége és szerepe a legenda létrejöttében

■ A Krisztus utáni 2. vagy 3. században, Makedón Nagy Sándor halála után néhány száz évvel a kozmopolita és multikonfesszionális Alexandriában egy vagy több névtelen személy szóbeli elbeszéléseket vont össze, történelmi forrásokból⁵² származó utalásokkal egészítette ki őket, és feldolgozták a legendássá vált uralkozó hódításait, ezeket biográfiailag koherens keretbe helyezték (Nagy Sándor születésétől a haláláig), és megadták neki azt az elsődleges formát,

amelyet a középkortól kezdve *Makedón Nagy Sándor Regényeként (Romanul⁵³ lui Alexandru Macedon)* néven ismernek.

A későbbiekben a szöveghez hozzárendeltek egy szerzőt – aki a királyhoz közel álló történetíró volt, a király a hadjárataira is magával vitte őt mint emlékirót – és egy kulturális címkét is: „Pseudo-Kallisztenész.”⁵⁴ Innen kezdve a könyv kulturális és vallási körökben is nagy népszerűségnek örvend. Az első latin fordítását Julius Valerius készítette a Krisztus utáni 338. év előtt; a második fordítást Leó nápolyi érseknek köszönhetjük, ez a 10. században készült és alapul szolgált egy Nagy Sándor kaladozásairól szóló hosszabb latin írásnak, amelyet *Historia de Proeliisként* ismerünk, és három további kiadásban népszerűsödött.⁵⁵ Ugyanakkor készültek és forgalomba kerültek rövidebb szövegek is, amelyek a király különböző életszakaszait, pályájának egyes pontjait dolgozzák fel. Ezek közül egyesek beilleszkednek a regény szerkezetébe, mások önállóak maradnak: *Arisztotelész levele, A brahmánok életéről* (Palladius tollából), *Sándor és a Gymnoszofisták vezetőjének levelezése* (a *Collation Alexandri et Dindimi* összeállításokból ismert) stb. Bár jelentőségteljes, nem követjük vissza a könyv hosszú és bonyolult útját. Több trubadúr is megénekelte Makedón Nagy Sándor életét 12 szótagú verssorokban, amelyeket azóta *alexandri-noknak* nevezünk.

A román kultúrába a regény bizánci verziója a 15. században tört be a szláv (szerb) vonalon terjedt újjörög irányzat által.⁵⁶ Florian Dudaş egy latin változatát is említi *Makedón Sándor történetének (Istoria lui Alexandru Macedon)*, amely a 15. század második felében készült Nagyvárad mellett, és rálátást nyújt egy, a bizánci-szlávtól eltérő útra is, amely a regény román kultúrába való bekerülését illeti. [...] Mielőtt román nyelvre lefordították volna, az *Alexandria* szláv formákban terjedt „Moldvában a 16. század előtt”.⁵⁷ [...] A 16. században az *Alexandriát* Havasalföldön is ismerték⁵⁸. Azonban szükség volt még néhány nyelvi alakítgatásra ahhoz, hogy a közhagyomány részévé váljon.

A román nyelven fenmaradt első másolatot egy szerb szöveg alapján⁵⁹ 1620–1621-ben Ioan Românu din Sâmpetru nevű pap készítette. De úgy tűnik, hogy Ioan Românu-nak az *Alexandria* egy korábbi fordítása is a rendelkezésére állt, amely Moldvában készült, ezt pedig a *gugiman* szó jelenléte sejteti, amelyet török eredű kifejezésként „csak Moldvában, Bukovinában (*gyereksapka* értelemben) és Nyugat-Erdélyben ismernek. A régies szavak csakis moldvai eredetre vezethetők vissza, egyetlen kivétel a *Neogoeanus kódexben* fellelhető *Alexandria*, amelyben a szót Ion Românu tarthatta meg a rendelkezésére álló moldvai fordítás alapján.”⁶⁰ Ioan Românu fordítása bekerült a *Neogoeanus kódexbe*. Ettől kezdve a változatok szaporodnak, mind kéziratban, mind nyomtatott formában, ahogyan Anton Maria del Chiaro szerint Constantin Brâncoveanu könyvtárában is megtalálható. Az első nyomtatott kiadás 1792-ből származik. Szembenben adta ki Petre Bart. Az *Alexandria* a román kultúra egyik *legnépszerűbb* szövege a 20. század elejéig.⁶¹ [...]

Mindenesetre, legalábbis a 17. századtól kezdődően az *Alexandria* a közkultúra része, helyzetét pedig megőrzi a 19. század végéig. Ahogyan az előbbieken megfigyelhettük, a szöveg különböző értékeket képviselt az olvasók vagy a hallgatók értékrendjének függvényében. Egyesek fiktív történelemnek számítottak, más szempontból pedig erkölcsi értékeket képviselt; másoknak igazi történelem volt, ezek információszerzés céljából olvasták.⁶² A szöveggel szájhagyomány által megismerkedett közönség számára nem tevődött fel a történelmi hitelesség

kérdése, a 17., 18. és 19. századi tudósokkal vagy a kortárs *Alexandria*-olvasókkal ellentétben. Egészen addig, amíg a történelem része és alárendeltje egy hagyományokból felépített rendszernek, amelyben a történések és a szereplők tipizáltak, *igaznak* számít [...], ezáltal pedig alkalmas utólagos javításokra, anakronizmusok, egyes részek kihagyására vagy beillesztésére, értelmezésekre stb.

A következőkben azt vizsgáljuk, milyen módon járul hozzá a szöveg szerkezete különböző önálló elbeszélések szóbeli hagyományban való létrejöttéhez, amelyek „ugyanazon epikus mag köré rögzültek”⁶³ [...], és végigkötjük az írott szöveg kettősségét a népi legendák létrejöttében [...].

Miben áll azon „témák vonzereje, amelyek képesek kiegészítő olvasmányokat létrehozni a fősziálak mellé”.⁶⁴ Arra keresünk választ, hogy a szöveg hogyan teszi lehetővé újabb szálaknak a már meglévő cselekményhez való hozzáfűzését. Az epizódok közül néhány elengedhetetlen a cselekmény gördülékenységének megtartásához – pontosabban azok, amelyek „funkciókat” jelenítenek meg a Vladimir Propp által a varázsmeséhez használt terminológia szerint⁶⁵ –, mások pedig lényegtelenek a történet folyása és befejezése szempontjából. Az *Alexandria* egy lineáris szerkezetet használ, amely a hős életpályáját követi. Egy életpálya nem feltétlenül követi a logikus történetmesélés menetét. De Makedón Nagy Sándor esetében egy sztereotipizált, példaértékű életpályával találkozhatunk,⁶⁶ amelyben az események koherenciája kötelező. Bármely apró törés a szövegben szikra lehet különböző legendák létrejöttéhez, az a narratív mag, amely virtuálisan minden Grimás utáni rendezett beszédben megtalálható.

Azok az esetek, amelyeket bemutatunk, illusztrálják a befogadók azon szokását, hogy betöltik a különböző logikai inkongruenciák által létrehozott réseket ugyanabban a történetben, vagy megoldják azokat a feszültségeket, amelyek benne maradtak az írott szövegben.

1. A Makedón Nagy Sándor és Evant császár Macaron szigetén való találkozásáról szóló részlet azt írja le, ahogyan Nagy Sándor ajándékba kap egy kulacsot, amely az Evant császár trónja alatt elfolyó forrás vizéből van megtöltve. *„Sándor mondja: »mire jó ez?« Ó mondja: »amikor megöregedik az ember és megfürdik ebben a vízben, megfiatalodik és olyan lesz, mint 30 éves korában«. És azt gondolta Sándor: ha megöregedem, ebben megfürdök és újra fiatal leszek és nem fogok meghalni. És bedugta a kulacsot és elzárta a tetejét, majd egy szolgának adta, hogy vigyázzon rá, amíg szükség lesz rá.”*⁶⁷

A továbbiakban a szöveg nem tér vissza ehhez a részlethez. A logikai törés ott következik be, hogy bár ő a varázslatos víz tulajdonosa, Nagy Sándor mégsem használja fel azt a halál előtti pillanatban. Miért nem próbált meg inni a varázsvízből? Mi történt a vízzel? Az elbeszélés koherenciája szóban fog stabilizálódni, legendák által, amelyek az implicit kérdéseket válaszolják meg. A tündérek *„Makedón Nagy Sándor cselédei voltak. Amikor ő az élővizet kapta, hazavitte, hogy igyon belőle és ne haljon meg. [...] De a lányok megitták a vizet, a helyére pedig egyszerű vizet tettek. Azóta ők nem halhatnak meg, fent járnak, éjszaka a hegedűsökkel és a dudásokkal játszanak.”*⁶⁸

A varázslatos víz szolgálólányok általi ellopásának epizódja köré épült legendavariációkat Románia egész területéről feljegyezték. Érdekes kiemelni egy, a múlt század harmincas éveiben gyűjtött variánst, amelyet a Gorj megyei Runc nevű faluban élő írástudatlan Ana Chirculescu mesélt el. Ebben a verzióban a tündérek egyenesen főszereplői egy történetnek, amelyben a halhatatlanság és a keresztények megszentelt ételét lopták el: „Voltak lányok, akik elvették az

anafurát, Isten tudja. [...] Tudod, a lányok, akik ellopták az anafurát, és Isten megátkozta, hogy senki ne hallja őket, csak az, aki későig fentmarad ott, ahol ők járnak.”⁶⁹

Ugyanazokkal az ok-okozati összefüggésekkel találunk olyan 19. századi mondatokat is, amelyekben a tündérek halhatatlan világát azzal magyarázzák, hogy „megették a Makedón Nagy Sándor által megfőzött fehér kígyó fejét”.⁷⁰ A halhatatlanságra sóvárgó királynak egy népi varázspraktikát tulajdonítanak, amely eredménytelennek bizonyul, minthogy a tündérek eltulajdonítják a varázsitalt.

Hogyha a leírt szöveg alapul szolgált egy szóbeliségben kialakuló legendának, vissza is tudja magát integrálni a saját kereteibe. Az Alexandria egyik kéziratában, amely az 1800-as években készült, a másoló beilleszti a monda egyik variációját a diskurzusba: „Ebből a vízből [amely Evant trónja alól eredt], *mondják egyesek* (kiemelés – *L.J.I.*), Sándor cselédlányai ittak, és a mai napig is életben vannak, meg nem hálnak ítéletnapig.”⁷¹

A monda kéziratba való bekerülése⁷² egy olyan másoló személyét vetíti elének, aki ismerte azt a népi közeget, amelyben a munkáját végezte, és amelynek valószínűleg már eleve szánta a szöveget. Ismét megjelenik a könyvkészítők – másolók, nyomtatást végző személyek, könyvkötők, gravírozók stb., akik legtöbbször falusi környezetből vagy városok nyomornegyedeiből kerültek ki – szerepe a közkultúra létrehozásában. Nélkülük a Makedón Nagy Sándor cselédlányai által ellopott vízről szóló monda talán a paraszti társadalomba maradt volna zárva, és nem juthatott volna el magasabb körökbe.

A mondák beszúrása egy-egy kéziratba és ezáltal az írott hagyományba való beépülésük nem ritka, és túl sokat voltak elemezve ahhoz, hogy most ne ejtsünk szót róluk. Megállapíthatjuk, hogy a történeti munkák (krónikák, hagiográfiák vagy a népszerű *Alexandria* című regény, amelyek elfogadottan történeti értékkel is rendelkeznek) hozzájárultak új legendák létrejöttéhez és elterjesztéséhez is. Ez a tény annak tulajdonítható, hogy mind a történelmi szövegek, mind pedig a mondák magyarázó jellegűek voltak, és a népi környezetben mindkét naratív formát valóságosnak tartották.

A szöveg mellett futó magyarázó szál megjelenése párhuzamba hozható a különböző apokrifek és pseudoepigráfok létrejöttével, amelyeknek az volt a fő céljuk, hogy az egyes szent szövegek meg nem értett részleteit megmagyarázzák.⁷³ [...]

2. Egy másik, számunkra érdekes részlet a megmérgezett, halálos ágyán fekvő Nagy Sándor és hírese lova, Bukephalosz elválását írja le. „*És látva Sándort haldokolni, hangosan nyerített és a lábát dühösen verte a földhöz. És Sándor magához vonta a sörényétől, megcsókolta és azt mondta: »Ó drága Bukephaloszom, Sándorhoz hasonló nem fog többé lovagolni rajtad«* (kiemelés – *L.J.I.*). *És Bukephalosz meghajította a fejét és könnyezni kezdett. Aztán felemelte a fejét és a többi urat nézte. És meglátta azt, aki Sándort megmérgezte, nekiszaladt, sarvával feldöfte és megölte.* Azután nem tudni, mi történt.”⁷⁴ (kiemelés – *L.J.I.*)

Az utolsó mondat valamiféle feszültséget kelt a kreatív befogadó várakozásában, és egy naratív fókusz jellegzetességeit hordozza, amelynek magyarázata ismét a szájhagyományban fogalmazódik meg. Az *Alexandria* egyetlen verziója sem említi, hogy a ló jelen lenne Macaron szigetén. Épp ellenkezőleg, hangsúlyossá válik az, hogy az uralkodó egyedül ment oda. Mégis, néhány monda Bukephaloszt halhatatlanként ábrázolja, mert a varázsvízből ivott, egyenesen az

Evant trónja alatt eredő forrásból. Ennek következtében „Nagy Sándor lova ma is él, öreg izmaival egy újabb Sándorhoz hasonló vitézt vár, aki meglovagolja őt”.⁷⁵ A Bukephalosz halhatatlanságáról szóló monda összeköthető a tártos ló képével, amely már ismerős lehetett a nyomtatásban megjelent meséknek és hősénekeknek tulajdoníthatóan. [...] Egy mondaváltozat, amely kapcsolatba állítható a Moses Gaster által lejegyzett *Alexandria*-verzióval, Bukephaloszt egy vörös csikóként írja le, a homlokán szarvval, és „nagyon csintalan és megközelíthetetlen, mindenkit megharap a gondozóján kívül. Egy nap Nagy Sándor kihozza Bukephaloszt az istállóból, ráteszi a nyeret és a gyeplőt, majd felül a hátára. A főurak követték őt, de ő mindannyiukat hátrahagyta, még egy 15 könyöknyi széles patakot is átugrott. Ezután mindannyian uralkodóként tisztelték.”⁷⁶ [...] Ez a monda a regény egy részletét dolgozza fel, amely olyan népies szerkezetet vesz át, amely a középkori hőseposzra jellemző, ennek pedig része a román hőseposz is. Ahogyan Nagy Sándor lova, Bukephalosz, Corbea lova, Piros (Roșu)⁷⁷ sem engedi magát meglovagolni, és csupán gazdájának szavát hallgatja meg: miután mindenkit megöl, aki a közelébe merészkedik, „csak Corbea ülte meg és lovagolt rajta”.⁷⁸ Mítöbb, úgy tűnik, hogy a két szereplő közös nyelvet beszél, amely kívülállókat nem érthető: „De Corbea, nézd, mit csinált / Egy-két szót szólt hozzá / Mintha németül [azaz mások által nem értett nyelven] szólt volna hozzá / Rosu akkor megértette.”⁷⁹ Ugyanezen paradigmához tartozik a hősi staféta átadásának képe is további hősénekekben a ló mint a hősiesség szimbóluma által, amely csupán úgy lehetséges, ha a ló Bukephaloszhoz hasonlóan halhatatlan. [...]

A bemutatott példák alapján azt az álláspontot szerettük volna alátámasztani, miszerint a népkönyvek egyaránt és ugyanolyan mértékben tartoznak a szóbeliséghez és írásbeliséghez. Az írott történetek helyet találtak maguknak a szájhagyományban is, ahol olyan mondák keletkeztek, amelyek valószínűvé tették. A kreatív befogadás ezen szempontjából a népkönyvek kettős realitást mutatnak, a bennük lévő kifejezésmódok az írásbeliségnek és a szóbeliségnek is tulajdoníthatók. A „könyv” összegzése lesz az írott szövegnek és a köréje a szóbeliség által megalkotott kiegészítéseknek. [...]

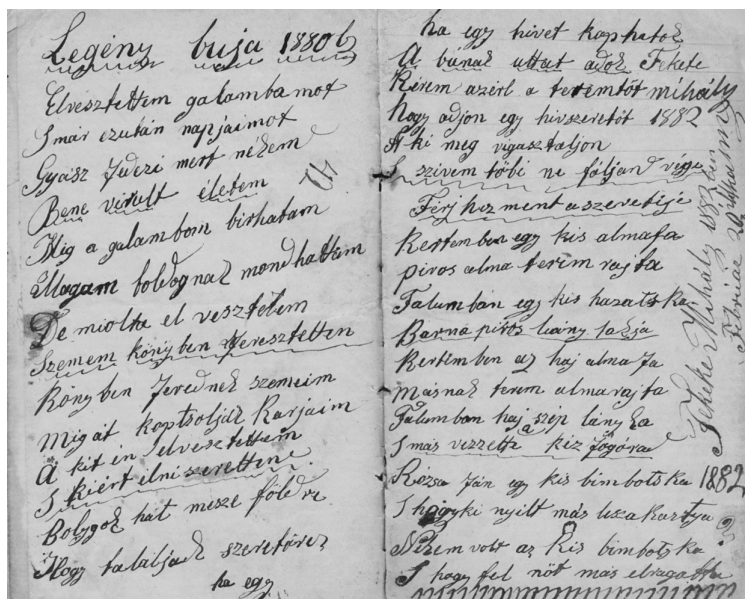
Fordította Olosz Brigitta-Gyöngyike

■ JEGYZETEK

1. Peter Burke: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, Bp., 1991. 44–45.
2. Roger Chartier: *Lecturi și cititori în Franța vechiului regim*. Románra fordította Maria Carpov. Meridiane Kiadó, Buk., 1997. 18.
3. Jeffrea Brooks: *When Russia learned to read. Literacy and Popular Literature, 1861-1917*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1985. XIV.
4. „A 17–18. században az európai társadalom egészét nézve a legjelentősegteljesebb változásnak az tekinthető, hogy a domináns rétegek egyre ritkábban vettek részt a »közös« kultúrában, inkább a zárt helyeken találkoztak.” Alexandru Duțu: *Călătorii, imagini, constante*. Editura Eminescu, Buc., 1985. 229. Szó esik róla még itt: Alexandru Duțu: *Dimensiunea umană a istoriei*. Meridiane Kiadó, Buk., 1986. 87–111.
5. *Stolnicul Constantin Cantacuzino. Anonimul cantacuzinesc. Radu Popescu*. Editura pentru Literatură, Buc., 1961. 7.
6. BAR-kézirat 1296. In: Mihai Moraru – Cătălina Velculescu: *Bibliografia analitică a cârților populare laice*, I. rész, s.a.r. I. C. Chițimia. Akadémiai Kiadó, Buk., 1976. 69.
7. Mihai Moraru: *De nuptiis Mercurii et Philologiae*. Román Kulturális Alapítvány Kiadó, Buk., 1997. 29–97.
8. A román szaknyelvben a *literatura populară* (archaikusan: *poporană*, magyarul: népi irodalom) a folklór szinonimája. *A szerk. megj.*
9. Bogdan Petriceicu Hasdeu: *Cărțile Poporane ale românilor în secolul XVI*. Buk., 1870. XVII.
10. Uo.
11. Többször is kimutatott tény, hogy a nyomtatott szövegeket gyakran kézzel másolták.
12. Duțu 1985. 227, 229.

13. Ezt a kérdést a szerző a *Câteva considerații despre anonimat și semnătura coperșilor pe manuscrise de cărți populare cîmî înrăsaban tárgyalja*. In: Andi Mihalache – Adrian Cioflanca: *In medias res. Studii de istorie culturală*. A.I.I. Cuza Egetemi Kiadó, Iași, 2007. 384–396.
14. Florian Dudaș: *Manuscrite românești medievale din Crișana*. Facla Kiadó, Temesvár, 1986.153.
15. Ioan Bianu – Nerva Hodoș: *Bibliografia românească veche (1508-1830)*. Atelierele Grafice Socesc & Co. Soc Anonimă, Buc., 1912–1936. II. 168.
16. Uo. 153.
17. Moraru–Velculescu 1976. 55.
18. Ioan Bianu: *Catalogul manuscriselor românești întocmit de Ioan Bianu*, I. kötet, 1–300. szám, Román Akadémiai Kiadó, Buk., 1907. 34–35. Egy 17. századi kéziratban a másoló a hagyományokhoz igazodva kéri „...aki olvassa imádságaiban hordozzon engem” (Uo. 164). Vagy „... könnyek között írtam, imádkozom, hogy emlékezzetek meg rólam, bűnösömről és Olimpiada Schimnica Herescă nevű méltatlan társamról” (a kéziratban azelőtt egy apáca dolgozott).
19. Bianu 1907. 270.
20. Moraru–Velculescu 1976. 67.
21. Northop Frye: *Marele Cod: Biblia și literatura*. Atlas Kiadó, Buc., 1999. 250.
22. Ricardo Picchio: *Cyrrilomethodianum. Recherches sur l'histoire des relations helleno-slaves* II. 1981. Recenzálja Ion Radu Mîrcea, *Revista de Istorie și Teorie Literară* tom. 31. nr. 2. ápr.–jún. Buc., 1982. 237.
23. Gérard Genette: *Palimpsestes*. Edition de Seuil, Paris, 1982. Idézi Paul Cornea: *Introducere în Teoria Lecturii*, Polirom Kiadó, Iași, 1998. 84.
24. Cornea 1998. 84.
25. Nicolae Cartojan: *Alexandria în literatura românească* [doktori disszertáció]. 1922, 27–28. Gheorghe Chivu feltételezi, hogy az idézett szöveg egy, a *Neogoeanus kódextől* külön álló forrásból származhatott.
26. Cătălina Velculescu: *Fiziologul de la Bistrița*. Revista de Istorie și Teorie Literară tom. 31. nr.2. Buc., 1982. 209–222.
27. Velculescu 1982. 212, 18. jegyzet.
28. Walter J. Ong: *Orality and Literacy. The Techonglizing of the World*, Methuen, London – New York, 1982; Walter J. Ong: *Cuvânt rostît, cuvânt scris, cuvânt tipărit*. In: Alexandru Duțu: *Dimensiunea umană a istoriei*, Meridiane Kiadó, Buc., 1986. 295.
29. Florian Dudaș, *Manuscrite românești medievale din Crișana*. Facla Kiadó, Temesvár, 1986. 72.
30. Cătălina Velculescu: *Între scriere și oralitate*. Minerva Kiadó, Buc., 1988. 13.
31. Havasalföldi kézirat, 1829. In: Cătălina Velculescu: *Cărți populare și cultură românească*. Minerva Kiadó, Buc., 1984. 71.
32. A népkönyvek változékony jellegét szembeállítva a szerzői irodalommal, I.C. Chițimia kijelentette: „... a népi irodalom írott szövegei esetében nem beszélhetünk fix formáról, sem a szerzői irodalom esetében azonosított háttérrel. A népkönyvek sokszor a szóbeliség »variánsait« mutatják.” *Problema relațiilor dintre cărțile populare și folclorul*. In: I.C. Chițimia: *Probleme de bază ale literaturii române vechi*. Román Szocialista Köztársaság Akadémiai Kiadója, Buc., 1972. 353.
33. Velculescu 1984. 70.
34. 46-os BAR kézirat. Idézi Dan Horia Mazilu: *O istorie a blestemului*, Polirom Kiadó, Iași, 2001. 279.
35. Alexandru Ofrim: *Cheia și Psaltirea. Imaginarul cărții în cultura tradițională românească*. Paralela 45 Kiadó, Pitești, 2001.
36. Lásd Adrian Marino: *Bibliografia ideii de literatură. 5. kötet*. Dacia Kiadó, Kvár., 1997. Lásd még Chartier 1997. 257. Román vonatkozásban Alexandru Ofrim egy egész fejezetet szentelt a fentebb idézett műben.
37. Alexandru Duțu: *Alexandria ilustrată de Năstase Negrule*. Minerva Kiadó, Buc., 1984. 9.
38. Duțu 1984. 9.
39. Ion Heliade Rădulescu: *Dispozițiile și încercările mele de poezie*. In *Curierul de ambe sexe* II. kiadás, Buk., 1862, 11. Újraszerkesztett szöveg; Ion Heliade Rădulescu: *Zburătorul*. Teodor Vărgolici által gondozott kiadás. 100+1 GRAMAR Kiadó, Buc., 2002. 90–97.
40. Bianu–Hodoș Tom II. 495.
41. Ion Cazan: *Literatura Populară*. In: uő. *Drăguș. Un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Manifestări spirituale*. Buc., 1947. 4.
42. Lásd Joyce Coleman: *Public Reding and the Reading Public in Late Medieval England and France*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996. XIV.
43. Coleman 1996. 28.
44. Coleman 1996. 2.
45. I.C. Chițimia és Dan Simonescu kijelentették, hogy a népkönyvek egyetlen szóbeli átadási lehetősége ezeknek a részekre, epizódokra bontása vagy csupán a tartalmuk szóban való összefoglalása. In: *Cărțile populare în literatura românească*. Editura pentru Literatură Kiadó, Buk., XVI.
46. Dudaș 1986. 169.
47. Bianu–Hodoș tom. II. 411.
48. Bianu–Hodoș tom. II. 6.
49. Paul Zumthor: *Încercare de poetică medievală*. Univers Kiadó, Buc., 1983. 68.
50. A kihagyott részlet a közös laikus és közös vallási felolvasások különbségeit tárgyalja, amelyet több későbbi tanulmányban is részleteztem.
51. Chartier 1997. 21.
52. Meg kell említenünk, hogy a Nagy Sándor idejében élt és az őt kísérő történetírók feljegyzései elvesztek; később „idézetek” a szövegekből Plutarkhosz, Sztrabón, Arria és mások. Az egyik legrészletesebb Nagy Sándor-történet Krisztus előtt az I. században Quitus Curtius Rufus által íródott. Az ő műve ihletett egy verses epikai alkotást a XI. században.

53. Itt nem a regényről mint epikai műfajról beszélünk, hanem egy latin nyelven íródott műről.
 54. Kallisztenész Nagy Sándor udvari történésze.
 55. Gilles Bounoure – Blandine Serret: „Pseudo-Calluisthene”. *Le Roman d’Alexandre. La vie et les hauts faits d’Alexandre de Macédonie*. Les Belles Lettres, Paris, 1992.
 56. Lásd Cartojan 1922.
 57. Mihai Moraru: *De nuptiis Mercurii et Philologiae*. Román Kulturális Alapítvány Kiadó, Buc., 1997. 54. 5. sz. jegyzet.
 58. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. A szöveget ellenőrizte Florica Moisił és Dan Zamfirescu. Az eredeti szlávot románra fordította G. Mihăilă. A bevezető tanulmányt írta Dan Zamfirescu és G. Mihăilă, 1971. 298.
 59. Cătălina Velculescu méltányolja, hogy a fennmaradt román változat alapjául két szerb változat szolgált.
 60. *Palia istorică*. In *Cele mai vechi cârți populare în literatura română*. Gondozta Ion Gheție és Alexandru Mareș, IV kötet, filológiai és nyelvészeti tanulmány, szerkesztették Alexandra Moraru és Mihai Moraru, Nemzeti Tudományért és Művészetért Alapítvány, Buc., 2001. 91.
 61. A regény útjának aktualizált változata kötetünk nyomtatása után jelent meg az *Alexandria* című monográfiában, amely a „Cele mai vechi cârți populare în literatura română” című sorozat IX köteteként látott napvilágot. S.a.r Florentina Zgraon. Akadémiai Kiadó, Buc., 2006.
 62. Az olvasás élvezete minden esetben megnyilvánul.
 63. *Palia istorică*, 15.
 64. Dan Horia Mazilu: *Recitind literatura română veche*. Bukaresti Egyetemi Kiadó, Buc., 2000. 192.
 65. A varázsmese funkciója egy állandó elem, amely egy szükséges történés formájában jelenik meg, és amelynek szövegbeli helye nem véletlen. Vladimir Propp: *Morfologia basmului*. Univers Kiadó, Buc., 1970. 19.
 66. A példamutató szereplő jelenléte a történekek egy tipikus szerkezetbe való beillesztésének eredménye.
 67. Cartojan 1922. 87.
 68. Adrian Fochi: *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*. Minerva Kiadó, Buc., 1976. 62.
 69. Dimitrie Gusti – Traian Herseni – Henri H. Stahl: *Monografia-teorie și metodă*, Paideia Kiadó, Buc., 1999. 222.
 70. Ion Mușlea – Ovidiu Birlea: *Tipologia folclorului*. Minerva Kiadó, Buc., 1970. 218.
 71. Moses Gaster: *Literatura populară română*. Buc., 1883. 28–29.
 72. A monda kéziratban való jelenlétét a folklór írott szövegre való hatásaként értelmezzük, nem fordítva. Maga a másoló is utal erre a „mondják” („zic unii”) szófordulattal.
 73. Moraru 1997. 53.
 74. Cartojan 1922. 117.
 75. Fochi 1976. 8.
 76. Gaster 1883. 17–18.
 77. Észrevehetjük a Bukephalossal való szimbolikus hasonlóságot a Gaster-legenda szerint.
 78. *Cântecul lui Corbea*, Tudor Banu variánsa, Valea Mare, Olt megye. In: Ion Nijloveanu: *Balade populare românești*, Ed. Muzicală, Buc., 1984. 231.
 79. *Corbea*, Teleorman megye. Nijloveanu 1984. 239.

[Temetési búcsúztató id. Fábián J. Józsefnek, Mezőkeszű]

Tiszteletre méltó gyászos gyülekezet,
utolsó útjára kíséрни jöttetek
az öreg Jóska bácsit, ki 67 év után
örök álomba merülve, utolsó gondja ez tán.

Isten, aki látja a ti szíveteket,
tartsa meg köztetek a hű szeretetet.
Hogy amikor eljön az ég felhőiben,
viszontlássuk egymást a mennyei örömben.

Búcsúzzunk el tőle, mert néki el kell menni,
minden bűnös embernek Jézust kell követni.
Miérettünk a poklokra is szállott,
azért, hogy megváltsa e bűnös világot.

Ki lenne az első, mint a hitvestársa?
Hogy búcsúzzék, mert elment földi boldogsága.
Ketten osztottak meg minden nehéz terhet,
most az öregkorra egyedül viseljed.

Búcsúszom Jóskától, egyetlenegy fiam,
még hozzá sem szólhattam az utolsó napokban,
Kezem intésével értettük meg egymást,
bízzál az Istenben, megsegít Ő, meglásd.

Óh, Mária leányom, megtartottál volna,
hogy ezen az úton ne induljak soha.
De eljött az óra, kezet nem foghatok,
utolsó utamra mostan elindulok.

Búcsúszom Erzsitől s a testvérektől sorba,
és élettársaitoktól, bármilyen a korban.
Még volt két fiam és három leányom,
de a mennyországban mostan megtaláltam.

Tiszteletes úr és tiszteletes asszony,
búcsúzni kell tőlem, e házat itt kell hagynom.
Harangozni kellett, bármilyen orkán jött,
villám csaphatta meg azon magas tornyot.

Az egyház gondnoka, tizenkét presbiter,
közösen osztoznak az egyházi terhekkkel.

Továbbra is Isten legyen munkájukban,
református egyházközség minden egyes tagja.

El is búcsúztak hát mindnyájan most éppen,
mondjuk el közösen: nyugodjék békében!

(Fábián J. József idősnek, 1955. III. 22.)
Írta Kiss Dániel

ÚJVÁRI ANNA VERSEI

Az élet sorsa

Az élet útja, ha gyönyörű, de néha nehéz,
De vezérel rajta az anyai kéz.
Úgy lépek, hogy meggondolom léptemet,
Mert visszalépni már hátha nem lehet.

Olykor rágondolok valaki szavára,
Aki mindig tanított, a drága jó édesanyámra.
És ha köd van előttem, el találok esni,
Kinyújtom a kezem, és megfogja valaki.

A jó Isten az, hisz Ő is velem van,
Nem hagy el soha, vezérel utaimban.
Így, felemelt fejjel, nem félve, megyek mindig előre.
Semmi sem bánthat, mert meg vagyok védve.

Kicsi falunk

Faluvégi dombon van a házunk,
Minden virág nyílik nálunk.
A színes rózsát én ültettem,
Csorgóvízzel öntözgettem.

Itt az őszi mulatságunk,
Szüreti bál készül nálunk.
Jó bor van a kulacsokba,
Édes szőlő kosarunkba.

Azt a legényt hívtam vacsorára,
Aki elvitt a szüreti bálba.
Kalapjába piros rózsát tűztem,
Díszszébébe varratos zsebkendőmet tettem.

A reménység szigetén

A lelkem már pici gyerek koromban reményekkel volt tele, hát ezért adtam ezt a címet ennek a kéziratos füzetnek, hogy *A reménység szigetén*.

Kolozs megyében, Szék községben születtem 1936-ban, június 9-én. A lánykori nevemen Kálmán Sári, a férjem után a Ballok Sári nevet viselem. Forrószeg végén laktunk, egy kis, kétszobás, nádfedeles házikó volt az én otthonom. Azért hasonlított ez a rész egy szigethez, mert a falutól volt még vagy 5-6 puszta telek, és azután jött az a rész, ahol mi laktunk. 8 ház volt itt és 8 család lakott benne, künt a falu végén. És mivelhogy a falutól egy kicsit félre voltunk, hát ezt a részt úgy lehetett elképzelni, mint egy szép szigetet. Tele voltak a kertek gyümölcsfákkal, szőlőlugassal, virágokkal, énekes madarakkal, rozmarint bokrokkal, és én ezek között szőttem a sok szép reményeket, amik közül nem sok valósult meg.

A szüleim jók voltak hozzám, de nem értettek meg engem. Édesapám szigorú volt és kemény, a pontos munkát szerette és meg is követelte, amit kimondott, az úgy volt, nekem pedig eszembe sem jutott, hogy még másképp is lehetne. Édesanyám engedékenyebb volt, de ideges természetű, nekem pedig úgy fájt, ha láttam, hogy ideges, jókedvűnek szerettem volna látni, ezért mindenkor, mindenben a kedvüket kerestem. Továbbtanulni, iskolát végezni szerettem volna, és orvos szerettem volna lenni, de az én jó szüleim nem engedtek tanulni, mert csak egyedül voltam. És akkor még megvoltak a földjeink, és attól féltek, hogyha tanulni megyek, hát akkor nem lesz, aki segítsen nekik, és nem lesz, aki örvendjen a földeknek, amiket, igaz, hogy elég sok tusakodással és fáradság árán vettek meg szegények, azért, hogy majd nekem könnyebb legyen, és nem gondolták még akkor, hogy mindent elfúj a szél. Az iskola, a végzettség az megmaradt volna, itt voltam én nagyon gyáva és nagyon hibás, mert ezt az egyet ki kellett volna harcoljam magamnak, attól még lehettem volna én akármilyen jó gyermek az én szüleimmel szembe. Ne légy te soha annyira jó és annyira gyáva, hogy a pályaválasztásodba vagy a házasságodba belészólhassanak mások, de ez már késő bánat, de aki tud és akar, az tanulhat belőle. Úgy éreztem gyerekkoromban, hogyha én orvos leszek, hát mindenkin segítek, mindenkit meggyógyítok, és ebben a szakmában is mindenkit testvéremnek fogadok el, annyira hiányzott nekem a testvér.

Amikor a szüleim nem engedtek engem tanulni menni, elvágódott az én reményeim közül a legfőbb szál, és azután rendre még sok más szál is, amikben én reménykedtem künt a faluvégen a virágos fák között. 19 éves voltam, amikor férjhez mentem. Az én szüleimnél laktunk, ami nem volt jó, és nem lett volna szabad. Az első házasságból született egy fiam. Az én jó szüleim nem voltak az én férjemmel megelégedve, mert nem értett úgy a mezei munkához, ahogy ők szerették volna, és ezért olyan nagy bánatuk volt, azt hitték szegények, hogy ha nem megy úgy a mezei munka, mint a karikacsapás, hát mi leszünk ennek a világnak a legszerencsétlenebb fiai. (És elváltunk.)

A második házasságomból született egy leányom. Az édesapám ideadta azokat a földeket, amiket nekünk szánt, egy évig használtuk őket, a második évre kollektív lett, elvették a földeket és mindent, aminek addig örvendtünk, nem

maradt más, csak a nagy csalódás és egy olyan sors, amilyent kimondani nehéz és leírni nem szabad.

Volt nekem egy jó nagyanyám, az édesanyám anyja, akivel mindig kárpótolva voltam. Jókedvű volt, vidám, kacagó természetű, mindig énekelt, pedig 14 gyermeke volt, amiből tízet eltemetett, négyen felnőttek, és ezek közül egyik volt az én drága jó édesanyám. Mert mindenkinek csak egy édesanyja van, aki jobban szeret és sajnál bennünket, mint akárki más. Engem is nagyon sajnált, de nem tudott már akkor segíteni semmit, csak titokban kesergett értem, amikor látta azt a nagy-nagy tévedést, ami reám zuhant. És ha a Jó Isten nem lett volna velem, hát ki tudja, mi lenne velem, vagy hol lennék azóta. Ők, szegények, meghaltak már, és reám maradt egy elromlott élet minden nehézsége és terhe.

A gyerekkorom szép volt, édesanyám jól főzött, tiszta volt, sok jót megettünk a kis kétszobás, nádfedeles, faluvégi házban, a veszekedés nem volt divat, mindenük volt, ami csak kellett. Még most is visszaemlékszem arra az időre, amikor édesapám oltotta a kertben a fákat, és lett rajtuk az első termés, nem hagyott rajtuk csak egy-két gyümölcsöt, és kiadta a parancsot, hogy levenni nem szabad, csak ha megérik, hogy lássa, hogy milyen lesz. Mikor megért, édesapám levette, és egy jó vacsora után háromfelé vágta és jóízűen megettük. Testvérem nem volt, és ez nagyon fáj nekem, és hogy ezt a nagy lelki bánatot el tudjam viselni, hát mindent olyan nagy szeretettel vettem körül, mintha az én testvéreim lettek volna. A virágokat a kertben, a madarakat, a gyümölcsfákat, az állatokat és még a bogarakat is, a madarak közül a fecskét, a bogarak közül a hangyákat szerettem a legjobban. Tornácos volt a mi kis házunk, és leültem a tornác fájára, elnéztem a fecskepárokat, amíg 4-5 fészket végigcsínáltak a pajta gerendáin, azután a hangyákban láttam egy olyan nagy csodát, amihez nem sok hasonló van. Azt a szép munkát, amit olyan nagy pontossággal nem tudnak végigcsínálni csak az édesanyák.

Az idő eltelt, iskolába kellett menni, amit nagyon szerettem, és 3000 lejes ösztöndíjjal mehettem volna továbbtanulni, mivel első tanuló voltam. A tanítóim nagyon szerettek, én is őket, és az iskolában bennük találtam meg szülőm, testvért, jó barátot egyben. Valahogy akkor másképpen volt minden, mi gyerekek úgy voltunk nevelve, hogy amit sem a szülők, sem a tanítók nem látnak, azt látja az Isten: és ez egy olyan csodás valami volt, amit sem leírni, sem elmondani nem lehet, csak érezni. De ez az érzés sokszor sok mindentől megmentette a régi gyerekek életét, lelkét, ami a mostani gyerekek életéből, lelkéből nagyon, de nagyon hiányzik.

A széki kollektív gazdaságban dolgoztam 20 éven át, a férjem ezalatt Kolozsváron dolgozott az építkezésnél (a sántiéren), ahonnan csak egy héten egyszer jöttek haza az emberek, és akkor is melyik hogy, és melyik milyen kedvvel, egyszerűen ennek a generációnak az életét nem tudom, hogy minek lehetne nevezni, mindennek, csak éppen házasságnak és boldogságnak nem. Nem volt akkor már sem végzettség, sem föld, és éppen úgy, mint máshol, Széken is nagyon gyengén ment a helyzet a kollektív gazdaságban, éppen, mint máshol, ami elől sokan elmenekültek, akik között mi is, beköltöztünk Szamosújvárra, ami 15 kilométerre van Szék községtől.

Itt egy örmény családnál voltam házvezetőnő 10 éven át. Ezek a munkakönyvet is megcsináltatták nekem, és 10 éven át fizettük az adót, közösen, a forradalom utáni évben jöttem tőlük nyugdíjba. Ez is a Jó Isten akarata volt, ő volt az, aki mindent látott és tudott, jó előre, amit én nem láttam és nem tudtam akkor,

de ő tudta, hogy nekem nagyobb szükségem lesz a saját nyugdíjra, mint másoknak. És ő mindenhez adott erőt nekem, nem annyit, amennyit kértem tőle, hanem sokkal többet. Szamosújvár egy szép kis mezőváros, aminek valamikor az örmevények voltak az építői, ők rakták le a fundamentomát, és még most is sok örmevény lakik itt, okos, üzleti emberek. Vannak itt gyárak, egy nehéz börtön, ahol valamikor Rózsa Sándor is be volt zárva, itt is halt meg, és itt van eltemetve. Van árvaház, kórház, öregek háza, iskolák és szép templomok, van szép főtere, sétateret, hatalmas fákkal, és az oldalánál folyik el a Szamos, nagy méltóságosan. Az út, ami a város közepén halad át, Dés felől jön és megy fel Kolozsvárra, nagy állomás van itt, ahol megáll az a gyorsvonat is, amivel szoktunk régebben Budapestre menni. Most már busszal járunk, mert a vonatjegy erősen megdrágult a forradalom után.

Itt lakom most én, egy olyan kisvárosban, ahol minden nagyon szép és rendezett, úgy, ahogy valamikor régen künt a faluvégen a kis nádfedeles ház körül volt, Széken, ahol én születtem, és ahol reméltem, hogy szép lesz majd az élet. Az élet nem volt sem könnyű, sem szép, de van egy jó fiam, egy jó leányom, 4 fiúunokám, akikért mégis érdemes még élni. Mivel a tanulásból semmi sem lett, és a reményeimből egy sem sikerült, az Istenhez menekültem és a versíráshoz. Nem akartam azt, hogy semmi se maradjon meg az én gondolataimból, tehetségeimből, emlékeimből, mert éreztem, hogy nem vesztet el minden. És tudtam, hogy a Jó Isten megsegít ebben is, éppen úgy, mint egyebekben, és mindenkor, mindenben. Istennel járni jó és öröm, engedjük hát, hogy segítsen nekünk, mert ő az, aki soha senkit be nem csapott, mert ahol az Isten lelke van, ott a szabadság. Az élet nehéz volt, de reáneveltem magam arra, hogy ne várjak senkitől semmit. Én megveszem magamnak az ajándékot minden alkalomra, és úgy örvendek neki, mintha azt a legkedvesebb valakitől kaptam volna, és úgy szeretném magamat ránevelni még arra is, hogy ne fájjon semmi, de semmi, csak ez még mostanig nem mindig sikerül, mert a sátánnak akkora esze van, hogy kitalálja, hogy mi fáj jobban, és onnan támad, én meg úgy állok előtte, mintha nem is fájna, volt rá időm, hogy megismerjem az ő terveit, 40 éve már, hogy harcolunk együtt, és ez épp elég idő ahhoz, hogy az ember tudja, hogy honnan jön a veszély. Én tudom, hogy eljön az az idő, amikor már semmi sem fog fájni, mert a Jó Istennek erre is gondja lesz, de hogy mikor, ez már az ő dolga.

És mivel még nem sikerült reánevelni magam arra, hogy semmi ne fájjon, hát így jött létre bennem az a gondolat, hogy nekem már csak egyedül a Jó Isten segíthet, és nem csalatkoztam benne, mert még olyan dolgokat is megadott nekem, amit nem is kértem, és százszor annyit, amennyit én megérdemeltem. Mert így van (a bibliában) megírva (tegyetek próbára, nem vagyok én Isten mindenkor!!). Az én életemben Isten nagyon nagy segítség volt, és voltak olyan nehéz időszakok, amikor mindenki elhagyott, de ő soha. Ezért menekültem hozzá bizalommal, amit te is megtehetsz akkor, amikor mindenkiben csalódnál fogsz. Így jött létre a versírás is, hogy valami az életből fent maradjon, úgy, mint a levél a vízen. A verseimet szeretettel, szeretetből írtam, és tanulság alapon, bizonyíték gyanánt, mert nem az voltam én, aminek az én ellenségeim tartottak. A verseket a hazámnak, az unokáknak és az utódoknak írtam, azoknak, akik tiszteletben tartják őket, és méltók lesznek rájuk. Mert nem biztos, hogy majd később is csak a szörnyeket, betöréseket, gyilkosságokat stb. nézik a fiatalok (a tévében). Hiszem azt, hogy az Isten belé fog majd nyúlni a magyar fiatalság életébe, lelké-

be is. És reá fognak ébredni arra, és rá fognak találni azokra a dolgokra, amire a lelküknek is és a magyar nemzetnek is nagy szüksége van.

A magyarság életéből hiányzik a hit, a szeretet és az összetartás, ami nélkül elveszünk. Van még egy nagy hibánk, amiről írni kell. Nekünk, magyaroknak, nem kell csak egy gyermek, vagy ritkán-ritkán kettő. A román családoknál pedig 8–10–12, és még több is van. Hát erről és ezekről is kellene írni azoknak, akik írni tudnak. Itt kell nektek segíteni, nagy emberek, vezetők, orvosok. Mert valamikor elítéltük Mengelét és az ő cselekedeteit, és most nem vesszük észre, hogy ez még sokkal siralmasabb dolog, amit mi csinálunk. Mert ő a másfajta nemzeteket gyilkolta le, mi pedig a miénket. Mert attól félünk, hogy ha lenne bár négy gyermeke minden magyar családnak, hát akkor mi meghalnánk éhen. Ezt nem lenne szabad gondolni, mert az Isten nem személyválogató, mi vagyunk egy keménynyakú nemzet. De vigyázzunk, mert nem kell még egyszer 45 év és elfogyunk, mint a gyertyaszálak a halotti sírokon. *A gólyához* című versem erről az írásról szól, amiben egy versszak így hangzik:

Mert nem lenne jó, nagy büszkeségünkért,
Amivel mi sokszor rendelkezünk,
Hogy a Jó Isten kihúzza a nevünket a történelemből,
És kitagadjon minket, hogy nem létezzünk.

Az én tapasztalatom az, hogy a Jó Isten sokkal több áldást ad a többgyermekes családoknak, mint oda, ahol csak egy van. Mert ha nincsen szerencse vagy béke és szeretet, akkor hiába van meg a magas kóház, semmit sem ér, nem azért írom ezt, hogy valakit irányítani akarok, de nagyon kevés egyedüli gyermeknek volt és van szebb és boldogabb élete, mint ahol a családban többen is vannak. Én egy jó párat és éppen elég sokat le tudnék most írni azok közül, akik a családban egyedüli gyerekek voltunk, és nem lettünk boldogok, sem gazdagabbak, mint azok, akik többen vannak, ez így igaz, ahogy ideírtam. És még egy olyan dolgot is láttam és látok, hogy sok szülőnek, ahol csak egy gyerek van, nincs benne semmi öröm. Ahol van istenáldás, ott a több gyerekkel sem nehéz az élet, de ott, ahol nincs áldás, nincsen öröm sem, és a magyarság minden évben kevesebb, ha ez nem fáj senkinek, akkor még nincsen semmi baj, akkor lesz baj, amikor fájni fog.

Itt befejezem az önéletírásom, a régi szép remények leírását, amit igyekeztem egészen rövidre venni, mert nem szeretném elfárasztani vele az olvasók lelkét. Különbösen én a versek írását szeretem jobban, amiből igyekszem írni még azért, hogy neked is jusson belőle, drága olvasóm, ha majd átírva, valamikor a kezembe kerül. Sajnáltnám azt a személyt, aki nem kapna benne magának semmi jót, semmi szépet ebből a kis verseskönyvből. És ha azt hallanám, hogy ez a verseskönyv olyan értéktelen, hogy csak eldobni való, ez nagyon fájna nekem.

Azt kívánom, hogy ne így legyen, hanem fordítva. Szeressétek a költőket és az írókat, akik mindig a népnek írtak, és legtöbbször a hazáért haltak meg.

Remélem, hogy megértetek engem, és ha igen, akkor köszönöm szépen.

A Jó Isten maradjon veletek és velem is.

Ballok Sári, 1995. február 3-án

BAKOS ÁRON

ÍRÁS, FEGYELMEZÉS, HÁBORÚ

■ Az első világháború örökségének részei a frontnaplók, a harctéri levelek, a háborús visszaemlékezések. A nagy számban közreadott források rávilágítanak a hadsereg és az írásbeliség közötti szoros kapcsolatra, arra, hogy a fizikai távolság, a háború miként járul hozzá az írásbeliség elterjesztéséhez az orálisként elképzelt népi kultúrában. Az írásra azonban nem feltétlen csak kommunikációs, de fegyelmezési eszközként is tekinthetünk, nem kizárólag az individualizált önkifejezés, de az államilag előírt, a hadsereg közegében elvárt társadalmi szerepek internalizálásának kellékeként is.¹

Képzeljünk magunk elé egy mészki fiatalembert, aki a múlt század elején szolgál Boszniában sorkatonaként.² Fennmarad tőle egy hosszabb levél, amit a szüleihez ír. Ebből megtudjuk, hogy a katonaság számára nyűg, lehetőség szerint mihamarabb szabadulna, állomáshelyén pedig legfeljebb a török és a szerb lányok keltik fel érdeklődését. Majd pár év múlva, az első világháború kitörésekor újra előtűnik áll néhány írásával, naplójával, immár a déli fronton szolgáló katonaként. A baka, aki saját elmondása szerint többszöri megszakítással, napok munkájával írja meg levelét, egyszerre versel, feljegyzéseket készít. A szövegek pedig már nem egy vonakodó, cinikus fiatal, hanem egy lelkes, elkötelezett harcos alakját idézik elénk, aki az életét áldozná ezért a földért.

Az elsődlegesen a szülőktől való pénzkérés szándékával írt békebeli levélhez képest az instrumentális értelemben funkciótlan lírai és prózai szövegek merőben más hangot ütnek meg. A versek a szerbeket nem a vágy tárgyaiként, hanem pusztítandó vadakként ábrázolják, a hadsereg a továbbiakban már nem főlölegesen viselt terhet, hanem az egyéni túlmutató, de az egyén által megvalósuló cél egyedül üdvözítő eszközét jelenti. A dalok a hadviselés legitimációján messze túllépve, eszkatológikus képekkel, a nemzeti múlt alakjainak megidézésével a háborút transzcendálják, a szerzőt pedig beemelik e megtettesült morális kategóriák közötti, mitológikus keretű küzdelembe, annak egyik szereplőjévé, az események alakítójává léptetik elő.

Míg a békebeli levelet ironikus hangvétel jellemzi, s szerzője arról ír, hogy szakaszvezetői beosztást is csak azért vállalt, hogy mihamarabb leszerelhessen, addig a háború első két évében keletkezett költeményekben és naplóbejegyzésekben hasonló, goffmani értelemben vett szerepeltávo-lítási gesztusokat nem találunk.³ Épp ellenkezőleg, a szövegeket egyfajta tárgymegszállás jellemzi, szerzőjük minden esetben a frontkatona hangján szólal meg, a katonakönyv gyakorlatilag semmilyen más szerepnek nem ad teret. Az írás, a napló, amihez általában az én felfedezését, megalkotását és bemutatását költjük, tehát ebben az esetben éppen a személyiségstruktúra leépítésének, egyetlen szerep mentén való újraépítésének

eszköze. Míg a békeidőkben az írás a háttér, a visszavonulás helye, addig a háború alatt mintha ugyanúgy a színpad, a homlokzati tér része lenne, ahol az egyénnek tovább kell játszania a katona szerepét. E színpad előtt olyan képzelt közönség foglal helyet, amely azt követeli a katona szerepét alakító fiatalembertől, hogy ne legyen más, mint katona, ne lépjen ki szerepéből, ne legyen több funkciójánál.⁴

A szövegek tehát emancipálják az egyént annyiban, amennyiben beemelik a sorsfordítóként megénekelte, első pillanattól kezdve történetiként elképzelt eseménybe, de rögtön meg is fosztják attól, hogy az eseményben szubjektumként s ne társadalmi szerepére degradált objektumként vegyen részt. Mint objektumnak része van, de a szubjektivitás hiányában nincs morális értelemben vett felelőssége az események menetében. Az alanyiség és az egyéni akarat szabadságának – önkéntesen és öntevékenyen történő – felfüggesztésével, az egyéni kívüli, felettes akarat szándékainak való tökéletes megfeleltetésével az egyén valójában már a halála előtt megszűnik szubjektum lenni. Az ideiglenes és a végleges felfüggesztés e ponttól fokozati és nem abszolút értelemben vett különbséggé válik.

Az egyén felelőssége ezzel mintegy áthelyeződik, de felelőssége immár nem a tevékenységére, hanem a szerepen kívüli létének felfüggesztésére korlátozódik. Annak, hogy mennyire jó katona, elsődleges mércéje az, hogy mennyire katona. Vagyis a kérdés, hogy az egyén többi szerepét milyen mértékben tudja felfüggeszteni, hogy az egzisztenciális és fizikai értelemben egyaránt önfelzárkózó szerepnek megfeleljen. A költeményeknek az önfeláldozást megéneklő, az önfeláldozást megdicsőítő sorai ezt az önleépítő munkát végzik el, illetve teljesítik ki, a füzet lapjainak képelt közönsége előtt eljátszatják az egyénnel az életét odadobó katona szerepét.⁵ A fiatalember füzetében visszatérően a saját halálának gondolatával barátkozik, a versekben mintegy szemtanújává válik saját önfeláldozásának. A füzet lapján megénekelte végzet azonban több, mint irodalmi fikció, fiatalemberünk és millió bajtársa esetében a lejegyzés pillanatában jóslat, mely beteljesített sorssá válik.

Ha a két szöveget összevetjük, óhatatlanul felmerül bennünk a kérdés, hogy mi történt a fiatalemberrel. Mi változott meg mindössze néhány év leforgása alatt? Hogyan alakulhat át ilyen radikálisan az önkifejezés nyelve, az intézményhez fűződő viszony? Miként írhatja felül a túlélés elemi ösztönét néhány rosszul sikerült vers, esetlen naplóbejegyzés? Válaszunk megfogalmazásakor eszünkbe juthat a lelkesedés éve, a gyors diadal ígérete, a háborús propaganda és annak hatása. Továbbá az, hogy az első világháború nemcsak emberek millióit, de a totális háború logikájából adódóan a társadalom minden szereplőjét és szegmensét csatasorba állította: „Hogy a háború ugyanakkor, midőn a csatatereken mindenkit fegyver elé állít, egyúttal egységes, organikus szellemi életet teremtett, egy pillantás meggyőz róla, ha Németország kulturális életmezején végigtekintünk. A könyvirodalom, a festészet, a színház, a képzőművészet, a kölcsönkönyvtár, az olvasóterem, a tudományos előadások, a templomi prédikációk: mind beállítvák a háború szellemének szolgálatába.”⁶

A kortárs szemlélő számára mindez nem kritikai élel vetődik fel, Németországot e téren is követendő mintaként állítja a Monarchia döcögős

háborús gépezete elé. A kulturális hadiipar termékeiként készülnek a fiatalemberéhez hasonló, irodalmi értelemben rövid lejáratú szövegek, amelyeket az ipari és a mezőgazdasági termelésből kiemelt katonák állítanak elő, akik immár a sípszónak engedelmessé nem a munkát veszik fel, hanem rohamra indulnak a senki földjén. A frontra kivitt férfiak a katona és a költő, illetve a krónikás szerepét mintha egyszerre öntenék magukra. A világméretű, mindenkitől áldozatot követelő történelmi esemény részben azáltal válik világméretű, mindenkitől áldozatot szedő háborúvá, hogy világszerte tömegesen ilyen történelmi sorsfordulóként írják le, a szövegeken keresztül azonosulnak az esemény logikájából fakadó szerepelvárásokkal. Vagyis a háború az írástudó katonák tollából önmagukra fogott fegyvert kovácsol, az írás hadrendbe áll, a tömegtermelés és a tömeghadseregek korában mintha a lelkenedező költeményeket is futószalagon gyártanák.⁷

Az előttünk álló anyag tehát a modernitás minden fegyelmező gyakorlatához hasonló módon egyszerre tömeges és egyéni, legyártja az ellenőrizhető és hatékonyságában növelhető individualitást, létrehozza a tömeges egyénit, az egyénesített tömeget.⁸ A fiatalember füzetére egyszerre igaz, hogy szerzői, kéziratossá, egyedi alkotás, és az, hogy másolt, átvett, utánczótt művekkel teli töredék a sok ezer hasonló anyag sorában. Egyszerre elidegeníthetetlen a személytől és a szereptől, a lejegyzőtől és az intézménytől.

A foucault-i fegyelmezés klasszikus modelljével szemben azonban nem a kaszárnya zárt terében járunk, a tablós, cellás beosztás szigorúan szervezett, panoptikus rendje helyett a lövészárkok útvesztőjében veszteglünk.⁹ Az írás mintha a fegyelmező tér helyébe lépne be. Az előttünk álló anyag esetében, a kaszárnya terében megszülető szöveg a szerepeltávolítás eszköze, míg a fronton a szereppel való azonosulás médiuma. A propaganda külső képei a naplók oldalain, a katonakönyvek bejegyzéseiben válnak a cselekvésnek célt, az önfeláldozásnak értelmet és méltóságot kölcsönző valósággá. Vagyis nem pusztán a gépezet automatizmusa, a tér, az idő, a folyamatok hatalmi felosztása szervezi az eseményt, nem egyedül az intézmény fegyelmez, nem kizárólag a hadsereg gyakorol hatalmat az egyén fölött. A fegyelmezés az alávétel és az egyén fölötti intézmények megszervezése mellett önkéntesen vállalt, az egyéntől önmaga felé mutató, önmagát lebontó gyakorlattá válik. A panoptikum ablaka a füzet üres oldala, ahonnan a propaganda szerepelvárásait megkövetelő, elképzelt közönség tekint az egyénre. E lapokon kísért „a háború szelleme”, „az egyesnek a közösségbe való állítása — de jóformán csak a közös eszme erejének hatása alatt az önfegyelmezés készsége mellett”.¹⁰

■ JEGYZETEK

1. Aaron William Moore: *Writing War. Soldiers Record the Japanese Empire*. Harvard University Press, Cambridge, MA – London, 2013.

2. A hagyatékok teljes anyagát lásd Bakos Áron: „Hol új formába öntik a világot” Halmágyi Ferenc katonakönyve és levelei. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Örökség, archívum és reprezentáció*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár., 2017. (Kriza Könyvek 40.) 79–108.

3. Erving Goffman: *Az én bemutatása a mindennapi életben*. (Ford. Berényi Gábor) Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Bp., 2000.

4. Vö. i.m. 70.

5. Vö. i.m. 73.

6. Túri Béla: *A háború belülről nézve*. Élet, Bp., 1916. 29.

7. Ahogy ezzel kapcsolatban – a néprajzi és szépirodalmi lapokban már a kortársai által bírált – háborús verses antológia szerkesztőjeként Gyulai Ágost megjegyzi: „Majd megindult – igaz, csak Németországban, – a háborús költemények antológiáinak kiadása, melyeknek száma 1915 márciusa táján félszázánál többre ment, nem is számítván az önálló versköteteket kiadó poéták nagy tömegét és azt a sok különböző daloskönyvet, amelyet a harctérre induló vagy a harctéren lévő katonák kezébe adott a német poéták és német kiadók lelkesedése. Mi, magyarok ebben némileg elmaradtunk, ilyen dalgyűjteményeink alig voltak. A mi katonáink avval pótolták e hiányt, hogy maguk készítettek maguknak dalokat, részben régi nóták dallamaira; egyes poéták önálló verskötetei is csak az újabb időkben kezdtek feltűnedezni.” (Gyulai Ágost: *Háborús antológia*. Élet, Bp., 1916. 5–6.)

8. Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés*. A börtön története. (Ford. Fázsy Anikó – Csűrös Klára) Gondolat, Bp., 1990.

9. Vö. i. m. 219–227.

10. Türi: i. m. 32.

LINGVAY JULIANNA

„LEGYEN SZABAD NEKÜNK, MŰKEDVELŐKNEK IS, SZÓLANI...”

Női írás a 19. századi regionális sajtóban

■ Miről írhattak és írtak nők a 19. században? Kinek lehetett igénye, lehetősége és szüksége az írás nyilvános gyakorlására? Hogyan értékelték és értelmezték a kortársak a női újságírás gesztusát és termékeit? Voltak-e különbségek ilyen téren az országos és a regionális orgánumok között? E kérdések megválaszolásában sok forrás és eredmény áll rendelkezésünkre, ugyanakkor sok hiánnyal és bizonytalansággal is szembe kell néznünk. Az elmúlt két évtizedben a nyugat-európai és magyar nőkutatás érdeklődésének középpontjába helyezte a női íráshasználat habitusainak megértését, elsősorban azért, mert az írás különböző gyakorlatait a női individualizálódás eszközeiként, valamint a társadalmi hatalmi folyamatok elfeledett, elrejtett vagy rejtőzködő arculatának forrásaiként ismerte fel. Különös figyelmet kapott a 19. század nőktől származó vagy nőkről szóló szövegek feltárása és vizsgálata, hiszen ez a korszak a női íráshasználat kiterjedésének százada, mind az érintett társadalmi osztályokat, mind a szövegek mennyiségét, nyilvánosságát és a közlések médiumát tekintve. A korábban leginkább csak arisztokraták kiváltságaként ismert női íráshasználat 19. századi térhódításának kérdése tehát elválaszthatatlan a korszak megváltozott és folyamatosan változó társadalmi nyilvánosságának, a sajtóipar expanziójának, az oktatás demokratizálódásának, a technicizálódás és iparosodás, valamint több más társadalmi folyamatnak problematikájától. Jelen munkámban a 200 éve született Lövei Klára¹ (1821–1897) életútjába és íráshasználatába szeretnék betekintést nyújtani. Nem céloim az életmű megismerésében rejlő lehetőségeknek kiemelő tárgyalása, csupán további kérdések felvetését szeretném ösztönözni azáltal, hogy felhívom a figyelmet egy nem nagy mennyiségű, de a magyar női kommunikációtörténet számára igen értékesnek mutató szövegcsoportha.

Lövei Klára nevét elsősorban a nőnevelés történetének és az 1848–49-es forradalom és szabadságharcot követő megtorlásnak irodalma őrzi. A korabeli lapokban és újságokban való említései arra engednek következtetni, hogy a kortársak íróként (is) ismerték, viszont a magyar nőszerzőséget tárgyaló munkákban a név fellelhetetlen. Vizsgálódásaim elsősorban az újságírói tevékenységére terjednek ki, melynek nagy részét egy vidéki, kis forgalmú orgánumban, a *Máramaros* politikai és társadalmi hetilapban² fejtette ki. Két kolozsvári szerkesztésű lapnak volt rövidebb ideig még állandó munkatársa, más lapokban alkalmilag jelentek meg írásai, melyek elsősorban a szabadságharcra való visszaemlékezéseit tartalmazzák.

Máramarosszigeten született és nevelkedett, mindkét ágról kismemesi származású. Édesapja hivatalnok értelmiségi pozíciót töltött be. A helyi református elemi lányiskola elvégzése után intézményes továbbtanulásra nem volt lehetősége. 1842-ben a nevelői pályára lépett, báró Sztojka Imre (táblabíró, máramarosi követ) családjában kapott megbízást. A családdal együtt költözött az országgyűlés idejére Pozsonyba, majd Pestre, ahol további művelődési lehetőségekkel élt. 1846-ban Karacs Teréz közvetítésével a Teleki Blanka grófnő által alapított nőnevelő intézetben kapott nevelői állást. Az 1848-as forradalmi események után a Teleki Blankánál talált levelezés nyomán perbe fogták, Nagyváradon, majd Kufsteinban volt évekig fogságban. 1856-ban büntetésének idejének lejártával visszatért szülővárosába, Várady Gábor (országgyűlési képviselő, Lövei Klára unokatestvére) családjánál kapott alkalmazást. Kisebb lánynevelő intézetet hozott létre, melynek tevékenységét 1861-ben minisztériumi rendelet folytán megszüntették. 1863 után leginkább Kendilónán tartózkodott, ahol gróf Teleki Miksa (Teleki Blanka testvéröccse) gyermekeinek nevelésére kapott megbízást.³ Lövei Klára szövegelőállítási gyakorlatainak megismerésében több akadály is felmerül, melyek közül a tudományos feltáratlanságot, egy egységes hagyaték hiányát, a büntetőperhez kapcsolódó, azt megelőző iratmegsemmisítést, valamint az anonim publikálás korabeli konvencióját említeném. Mindezek mellett a feltételezhető szerzői szándék és óvatosság is nehezíti a kutató munkáját.

Felmerül a kérdés, hogy milyen körülmények és milyen társadalmi kapcsolatok tették lehetővé e szövegek megszületését és nyilvánosságra jutását. Az eddig feltárt szövegek és adatok arra mutatnak rá, hogy kapcsolathálója messze túllépett a családon, a rokonságon és a helyi társadalmon. Műveltsége, mobilitása és írásgyakorlatai is mintha nem illeszkednének teljesen kora és környezete kultúrájába. Szerzői pozícióját és az irodalmi piacra való belépését segítették egyrészt a szülővárosában kialakított (és a rokoni szálak által eleve adott), másrészt a nevelői munkavállalás által kialakított új kapcsolatok. Karacs Terézzel, a Teleki fivérekkel és a párizsi magyar emigrációval való szoros összeköttetéseiből, élettörténetének különböző mozzanataiból kifolyólag sajátos individuális tudatra és mintaként működtetett műveltségre tett szert. A magasabb rangú nemesi és értelmiségi körökben ugyanakkor a számára fiatal korban elérhető (intézményes) oktatás szűkössége ellenére írástudása meglepően termékeny készséggé vált.

Szövegeit négy csoportba soroltam. (1) Az írás privát gyakorlatának megismerésében fő forrásként a személyes levelezésre támaszkodhatunk.

Ilyen téren korábban Sáfrán Györgyi végzett feltáró munkát. Harmincegy levelét ismerte, melyeket más dokumentumokkal és írásokkal együtt 1963-ban közölt.⁴ Kézirat formában maradtak még fenn levelei, melyek közül mind ez ideig további tizenötöt sikerült beazonosítanom. Az újabban előkerült levelek nem csupán az írás-, hanem az olvasási szokásokat illetően is fontos adatokat tartalmaznak, hiszen több szerkesztővel, íróval, publicistával kezdeményezett vagy tartott fenn levelezés által kapcsolatot.⁵ (2) A privát és a nyilvános szféra közötti átmenet szövegeként értelmezem Lövei Klára kufsteini jegyzeteit. Célja adatok közvetítése volt Jules Michelet francia történetírónak, nyersanyagot igyekezett szolgáltatni egy nyilvánosságra szánt műhöz, Teleki Blanka életrajzához.⁶ Más hasonló, rövidebb életrajzi jegyzetek, portrék írásának gyakorlatáról a haditörvényszéki perirat is árulkodik. (3) A harmadik kategóriát Lövei Klára fordításai képezik. Jules Michelet egy természetrajzi regényének fordítása önálló kötetben jelent meg 1868-ban,⁷ később Józef Ignacy Kraszewski lengyel író egy elbeszélését és egy drámáját ültette át magyar nyelvre.⁸ (4) Utoljára az újságírói tevékenységét említem, amelyet kisebb-nagyobb intenzitással három évtizeden keresztül fejtett ki.

Mennyiségi kritérium alapján nem tűnt ki kora nőszerzői köréből, hiszen az 1860-as, 1870-es években a nők már fontos szereplőivé lettek az időszaki kiadványok intézményrendszerének. Ha viszont azon kérdés felől közelítünk munkásságához, hogy miről írhattak és írtak nők a 19. században, szövegeinek megismerése a kérdésre adott válaszaink palettáját bővítheti. Lövei Klára tematikára vonatkozó választásai részben illeszkednek a kor női újságírásának tágabb kontextusába, melyben gyakoriak a műkiállítás-, a hangverseny-, a divatleírások. A technológia iránti érdeklődése viszont úttörőnek tekinthető. Eddigi tudásunk alapján kijelenthető, hogy ő az első női tudósító, aki világhiállítások látogatójaként nyomatásban nyilvánosságra hozta tapasztalatait nem kerülve el az ipari és technikai újításokra, a pavilonépítkezésre való reflektálást sem. Ilyenfajta fellépés a korban női szerzőtől, ha nem is egyedülálló, mindenképp különös.⁹ Külön tárgyalást érdemel, hiszen nem volt gyakori a korban, hogy sajtós tevékenységén keresztül Lövei Klára egyrészt bekapcsolódott a kor nemzetiségi vitáiba, másrészt a történeti tárgyú írásaiban a forradalom és a szabadságharc történetének női elbeszélését kísérelte meg.

Újságírói tevékenységét a *Máramaros* politikai és társadalmi hetilapnál kezdte. A lap női szerzői közül az első, saját generációjának egyetlen női képviselője volt, harminc éven keresztül folyamatosan hozzájárult az orgánium tartalmához.¹⁰ A hetilap első évfolyamainak tartalmából általam készített adatbázis lekérdezésével, a rendelkezésemre álló szakirodalom és az Arcanum Digitális Tudománytár adatbázisban végzett digitális kereső segítségével mindeddig összesen 125 szöveget sikerült beazonosítanom, melyeknek közel kétharmada a *Máramaros*ban, egyharmada pedig más kiadványban (a *Magyar Polgárban*, *Ellenzékben*, *Budapesti Hírlapban*, *Magyar Géniuszbán*, *1848–49. Történelmi Lapokban*, *Fővárosi Lapokban*, *Esztergom és Vidékében*, *Pesti Naplóban*, *Vasárnapi Újságban*, a *Hazánk* történeti közlőnyben) jelent meg.¹¹ A *Máramaros* munkatársaként a tárca- és a levelezés rovatban jelentek meg írásai. Tevékenysége lokális fókuszú volt, ugyanakkor a nemzet pallérozódásának nagyszabású tervébe illesz-

kedett. Szövegeinek tartalmát és stílusát a *Máramaros* (nagyrészt férfiúi) olvasóközönségéhez, annak vélt elvárásaihoz igazította. A levelek egy része tudósítás jellegű, más része emlékezéseket tartalmaz. Különböző városi helyszínekről (Párizs, Bécs, Pest vagy Kolozsvár), illetve a Teleki család két birtokáról, Kendilónáról és Hosszúfalváról írt. Tudósításai sajátosak a lap kontextusában, mind a témaválasztás, mind a történetekhez és a leírásokhoz fűzött értelmezések tekintetében. Tartalmuk és morális természetük a kiegyezést követő modern kori országépítés politikai és gazdasági elitjének önálló és magyar jellegzetességeket hangsúlyozó politikai programjába íródik bele, az e program által sugallt gazdasági, társadalmi, kulturális jövőképet közvetítette a lap olvasóinak. Ugyanakkor, miközben a nagyvárosi és világhiállítások mediális terében szerzett tapasztalatokról írt, a modern, gyors ütemben változó világ tereinek szubjektív megtapasztalásához kínált orientációs mintákat és narratív sémát. Nem direkt iránymutatás, hanem beágyazott üzenetek által igyekezett ezt elérni. Stílusa a hétköznapi közvetlen, beszédszerű hangvétel és az arisztokratikus finom, modoros stílus között helyezhető el.

Miért és hogyan művelte tehát Lövei Klára a zszurnalisztikát? Hogyan illeszkedett íráshasználata a kor gyakorlataiba, a női újságírás hivatásosodásának folyamatába vagy a különböző kulturális és politikai törekvésekbe? További adatok és kutatások szükségesek e kérdések megválaszolásához. Az viszont már látszik, hogy a nemzetépítés 19. századi folyamatának és a század második fele sajtós expanziójának kontextusában Lövei Klára az újságírást – a korábbi hagyományokhoz híven – közösségi célú tevékenységként élte meg, ugyanakkor írásai az adott szöveggörnyezetben az újdonság (és modernitás) jegyeit is hordozták. Levelei politikai üzenetet tartalmaztak: az újságírás által a kor kultúrpolitikai kérdéseinek nyilvános vitáiba kapcsolódott be. Írásaiban néhány olyan lehetőséget és szerepet mutatott fel, melyek által a politikai döntéshozatalból kizárt társadalmi csoportok is részt vehetnek a nemzetépítésben. Az újságírás gesztusa – akárcsak a nevelői és fordítói tevékenysége – is ekként értelmeződik önreflexióiban.

■ JEGYZETEK

1. Vezetéknévnek többféle helyesírása közül a jegyzetben mindvégig a **Lövei** változatot használtam, mivel ő maga (személyes levelezésben, a teljes nevével megjelölt, újságban megjelent szövegeiben és az önálló kötetként megjelent fordítása címlapján) is leginkább ebben a formában használta. Az anyakönyvi bejegyzés szerint édesapja nevének alakja Lövei Lövey József, gyászjelentésében a lövői és lövőpetri Leövey Klára alak szerepel. A *Máramaros* politikai és társadalmi hetilap munkatársaként szövegei L. K. monogrammal jelentek meg.
2. A kiegyezés korában induló, majd a dualizmus korában folyamatosan megjelenő *Máramaros* (1865–1944) a korszak magyar nyelvű vidéki politikai hírlapírásának egyik legállandóbb sajtóterméke. Indulásától 1885-ig a lap szerkesztője Szilágyi István, a máramarosszigeti református főiskola igazgató-tanára.
3. Taba István: *Lövei Klára*. In: Felkai László (szerk.): *Magyar neveléstörténeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Bp., 1959. 5–44.
4. Sáfrán Györgyi (szerk.): *Teleki Blanka és köre: Karacs Teréz, Teleki Blanka, Lövei Klára*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1963. 523–582.
5. A levelek címzettjei között: Jókai Mór (A Hon szerkesztője), Kubinyi Lajos (a Magyar Ujság szerkesztője), K. Papp Miklós (a Magyar Polgár szerkesztője), Lévy József, Táncsics Mihály, Hentaller Lajos stb. Továbbá a *Vasárnapi Ujság* szerkesztői üzeneteiben találni hozzá címzett válaszokat.
6. Michelet nem írta meg a tervezett életrajzot, később P. Szathmáry Károly dolgozta fel, formálta ke-rek történeté, és tette közzé a jegyzeteket. Ld. P. Szathmáry Károly: *Gro f Teleki Blanka e Tetrajza*. Révai Testvérek, Bp., 1886.
7. Michelet Jules: *A tenger*. (Ford. Lövei Klára) Emich Gusztáv, Pest, 1868.
8. „Május harmadika” *Krazcewsky lengyel színműve*. Ellenzék 1886. július 23. (165. sz.) 657.

9. Az 1867-es Párizsi Világkiállítás női leírásaként (és kuriózumként) a szakirodalom a párizsi emigrációban élő De Gerando Ágostné gr. Telegi Emma ifjúsági olvasmányként Párizsban kiadott, az *Antonina és Attila* sorozat 6. kötetét ismeri. Gyümölcsöző lehetne a szöveg Lövei írásaival való összevetése, együttes tárgyalásuk. Keletkezésük története is nagy valószínűséggel összefonódik. Telegi Emma korábbi, az 1862-es londoni kiállításon szerzett tapasztalatainak a sorozat negyedik kötetében adott hangot. Ezek jelenthették a fő mintát Lövei Klára számára. Ld. Székely Miklós: *Az ország tükei. Magyar építézet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az osztrák–magyar monarchia korának világkiállításain*. CentrArt, Bp., 2012. 66–67. Továbbá Gál István: *A homályból. Telegi Emma életéről és műveiről*. Irodalomtörténet 1976. 4. sz. 910–951. Időszaki kiadványban világkiállításról gr. Telegi Emma tollából egy szöveget ismerünk, az 1878-as párizsi tárlatról szóló tárcáját. Ld. De Gerandoné gr. Telegi Emma: *A nemzetek utcája a párizsi világtárlaton*. Vasárnapi Ujság 1878. november 3. (44. sz.) 696–699.

10. A *Máramaros* hetilapnak hetvenöt éves fennállása alatt több (eddig tudásunk alapján tizenhét) női munkatársa volt, akik közül Lövei Klára lépett fel elsőként 1866-ban. A lapban 1890 után párhuzamosan több nő szerző is közölt írásokat. Közülük Krúzselyi Erzsébet, Jörgné Draskóczy Ilma, Unger Ila (Alba Nevis), Szerelmehegyi Tivadarné Móczár Jolán (Stella) szépíróként is jelentkeztek, néhányan pedig, mint Barkóczy Dömök Antónia, Andreánszky Olga, Pállné P. Cecil a Máramarosszigeten már hagyománnyal rendelkező intézményes nőnevelés szakmai köréből kerültek ki. Ld. Lakatos Éva: *Magyar irodalmi folyóiratok. Magyar Színház–Napkelet*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1979. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek, A. sorozat 14–16.) 1280–1285.

11. A kutatás és a szövegek jegyzékének elkészítése még folyamatban van. Valószínűnek tűnik, hogy a jövőben további szövegek bukkannak fel, illetve anonim szerzőségű szövegek válnak nevéhez hozzárendelhetővé.

ILYEFALVI EMESE

NÉPRAJZ ÉS KÖZÖSSÉGI TUDOMÁNY 2.0

■ A néprajztudomány hosszú ideig mellőzte annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy milyen hatással lesz a populáris kultúrára, ha egy adott mű visszajut a kutatókhoz: hogyan viszonyulnak majd a falubeliek a publikált néprajzi gyűjtésekhez, hogyan olvassák a róluk szóló etnográfiai leírást? A 2000-es évek elején Keszeg Vilmos foglalta össze a jellemző habitusokat, a néprajzi gyűjtésben mint kitalált hagyományban való részvétel lehetséges motivációit, valamint a művel való találkozás büszkeségtől („Ezek vagyunk mi, a könyv rólunk szól!”) a felháborodásig (kinek van joga nyilatkozni, milyen témáról illik írni) terjedő érzelmeit.¹

Milyen változást hoztak és hoznak e körforgásba a népi kultúra örökségének digitális adatbázisai, az internethasználat mindennapivá válása, a webkettes technológia, a különböző közösségimédia-felületek? Közép- és kelet-európai viszonylatban a kérdés a 2010-es évek végére vált aktuálissá. Az elmúlt tíz évben ugyanis robbanásszerűen lepték el az online tereket a különböző néprajzi, népzenei, illetve egyéb szellemi kulturális örökség tematikájú digitális adatbázisok. A BTK Zenetudományi Intézet több mint 12 000 órnyi hangfelvételt (több mint 200 000 dallamot), a BTK Néprajztudományi Intézet „Kelet–Nyugat” Vallásetnológiai Kutatócsoportja több mint 80 000 hiedelemszöveget, a budapesti Néprajzi Múzeum pe-

A jegyzet a Nemzeti Kutatási és Innovációs Hivatal – NKFIH 132535 és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

dig több százezer, különböző típusú digitális adatot tett közzé az utóbbi években online elérhető formában.² Másrészt ma már mindennaposak az olyan alulról jövő, laikus kezdeményezések, melyeknek célja valamiféle archiváló tevékenység, például falvak, néprajzi tájegységek régi fényképeit gyűjtő Facebook-csoportok, Instagram-oldalak.³ A hivatalos intézmények felől érkező mennyiségi és gyorsasági szempontokon túl a digitális technológia legnagyobb újdonsága éppen ebben, a mindenki számára elérhető részvételiségben rejlik. Ugyanis csak a webkettő megjelenése teremtette meg azokat a feltételeket, hogy bárki a szakmán kívüli laikusként, kutatótként, a vizsgált közösség tagjaként, leszármazottként azonnal reagáljon, hallassa a hangját, elmondja a véleményét, vagy akár adatközlőből a kutatás teljes jogú munkaerejévé váljon a *közösségi tudomány*-nak köszönhetően.

A *közösségi tudomány* (crowdsourcing, civil science) az adat előállításába vagy akár magába az adatgyűjtés folyamatának bizonyos fázisába önkéntes civileket von be.⁴ Az európai folklórarchívumok eddig elsősorban hiányos fotók adatolásával és folklórszövegek átírásával bíztak meg önkénteseket. A dublini egyetemen működő ír folklórarchívumban őrzött *The Schools' Collection* digitalizálása jó példája a közösségi tudomány gyümölcsöző alkalmazásának. A *The Schools' Collection* 1937 és 1939 között több mint 5000 ír általános iskola nagyjából 50 000 tanulójának gyűjtése, mely kb. 740 000 oldalnyi kéziratot jelent. Az archívum 2013-ban indított kezdeményezése keretében az elmúlt hét évben több mint 57 689 oldalnyi ír és 324 039 oldalnyi angol nyelvű kéziratot folklórgyűjtést írtak át önkéntesek egy online platformon keresztül.⁵ Hasonló kampányt alkalmazott a lett folklórarchívum is, amikor 2014 júniusában elindította kéziratának átírási lehetőségét. Hat hónap alatt majdnem 30 000 oldalnyi szöveget írtak át, elsősorban középiskolai tanulók. 2019 elején indított legújabb crowdsourcing projektjükben pedig archívumuk hangzóanyagaira – elsősorban az énekes népzenei felvételekre – hívták fel a figyelmet, arra biztatva a felhasználókat, hogy rögzítsék a meghallgatott népdal általuk ismert változatát, azaz énekeljék fel újra, vagy gépeljék be a szövegváltozatot a digitális felületen.⁶

Bár nyilvánvaló, hogy e szövegátírásokat később folkloristáknak ellenőrizniük kell, még így is hatalmas potenciál rejlik a közösségi tudományban, amely természetesen nemcsak szövegátírásra, hanem többek között adatgyűjtésre, adatellenőrzésre, fényképfelismerésre, adatok lokalizálására stb. is használható. A lett kampányban például az átíráson túl azt is engedélyezték az önkénteseknek, hogy bármilyen általuk létrehozott kulcsszót hozzáadjanak az átírt szöveghez. Az önkéntes munka gondolata nem idegen a folklorisztikától. A népi kultúra már a 20. század első harmadában „felgyűjthetetlennek” bizonyult, a fehér foltok felszámolására pedig társadalmi gyűjtőmozgalmakat indítottak a kutatók. A „felgyűjthetetlenből” azonban sok országban feldolgozhatatlan mennyiségű adat lett. Az 1970-es években Seán Ó Súilleabháin, az ír folklórtársaság archívumának akkori vezetője például arról számolt be, hogy a beérkezett kéziratok tematikus mutatóinak elkészítéséhez nagyjából hat, teljes állásban csak a katalógizálással foglalkozó munkatársra lenne szükségük, akik ezt a feladatot kb. húszévnnyi munkával tudnák elvégezni.⁷ Ennyi munkatársra ter-

mészetenes soha nem volt az archívumnak. Az ír és lett crowdsourcing kezdeményezések hihetetlen számadatai azonban azt igazolják, hogy sikeres lehet az önkéntesek bevonása a 21. századi digitális világban is. Ugyanakkor nem pusztán ingyen munkaerőt jelent az adatfeldolgozással küszködő közintézmények számára a közösségi tudomány. A civilek bevonásával a múzeumok, kéziratárak növelik társadalmi szerepüket és hasznosságukat, a tudomány elefántcsonttoronyából kilépve interaktív módon vonják be az önkénteseket a tudástermelés folyamatába. A *nemzeti, népi, lokális* és különféle kulturális örökségek iránti megnövekedett civil érdeklődés, valamint a korábbi társadalmi gyűjtőhálózati tőke a folklórarchívumok esetében különösen működőképessé teheti a participatorikus kezdeményezéseket, a – sokszor parttalanná vált – hagyományos, önkéntes néprajzi gyűjtőmunka megújulását hozva.

Az önkéntességen alapuló digitális projektek egyik közös kérdése, hogy mivel és hogyan motiválhatók az emberek a közreműködésre. A fenti példák azt mutatják, hogy a populáris és lokális kultúrához kapcsolódó kezdeményezéseknél eleve nagy érdeklődésre lehet számítani. Ugyanakkor mindez kevés ahhoz, hogy igazán sikeres legyen egy digitális civil tudományi projekt. Fontos a jól átgondolt, megfelelő dizájnnal és interfésszel ellátott felület kialakítása és a különböző felhasználói perszónák és szcenáriók elképzelése, tehát a célközönség megtalálása és a felhasználói igények végiggondolása. Ezt követően legalább ugyanilyen létfontosságú a marketing (például a közösségimédia-felületeken) és a projekt folyamatos gondozása (például kampányok, workshopok, találkozók szervezése), illetve karbantartása. Az eddigi crowdsourcing projektek tanulsága ugyanis az, hogy a hosszabb távra elköteleződő önkéntesek hasznosabbak, éppen ezért érdemes figyelmet fordítani a motiváció fenntartására is. A motiválásra jó eszköz lehet bizonyos projekteknel (és főként a fiatalabb korosztálynál) egy-egy kampány játékosítása, azaz gamifikációja.⁸ Az idősebb korosztály esetében viszont ez kevésbé működhet, a kanadai Ukrán Audio Projektnél a résztvevőket leginkább a kulturális közösségen belüli elismerés motiválta, vagyis az, hogy munkájuk felkerült az internetre.⁹

A digitalizáció, a digitális folklórszöveg-adatbázisok eltávolítják a kultúrát a kultúrától, ugyanúgy, ahogy eltávolította az írásbeliség, a nyomtatás, a hangrögzítés vagy a filmfelvétel. Ugyanakkor a tömegmédiában jelen lévő, túlzottan esztétizált és piederesztálra emelt népi kultúráról közvetített képet a tudományos adatbázisok az online közzététellel, ingyenes hozzáféréssel némiképp ellensúlyozzák. A többnyire sokszori közvetítőn keresztül felkerülő *népi, népies* szövegek mellett olyan folklórszövegek is megjelentek általuk az online térben, amelyeknek tudományosan is nyomon követhető viszonyuk van egy valamikori népi kultúrához. Másrészt a néprajzi gyűjtés kitalált hagyományában már nemcsak adatközlőként, hanem a feldolgozásban segítő lejegyzőként is részt lehet venni: az adatok hozzáférhetőek, bármikor kiegészíthetők, megoszthatóvá és kommentelhetővé váltak a digitális térben, azaz a különböző vélemények publikusan is megfogalmazásra kerülhetnek. A monográfiába, reprezentatív kiadványba zárt hagyományhoz képest a digitális technológia fluiditásával, a részvételiség lehetőségével, a korábbi éles határok (*amatőr – professzioná-*

SENKA KOVAČ – B. LIDIJA RADULOVIĆ

A KOLOSTOROK HONLAPJAI MINT AZ EX VOTO DIGITÁLIS FORMÁI

Bevezető

■ Az internet virtuális világát tekinthetjük a vallásgyakorlás egy potenciálisan innovatív helyszínének, új missziós terepnek, mely a vallás intézményes és nem intézményes formáihoz egyaránt kapcsolódhat.

Így a 21. század elején, a számítástechnikához, az online világhoz köthető vallásos kommunikáció a tudományos kutatás releváns területe, illetve fontos forrás a vallási identitás, a felekezeti közösségek és az internet rituális használatának kutatásához.

Heidi Campbell¹ Christopher Hellandra² és Natalie Caron³ *Vallás a kibertérben (La religion dans le cyberspace)* című könyvére hivatkozva úgy véli, hogy a weboldalak kétféle tevékenységet tesznek lehetővé: vallás-online és online vallás. Előbbi a vallásról szóló információkat jelenti, melyeket az internet nyújt a többet tudni és megismerni kívánó, esetleg a spirituális küldetésben részt vevő internethasználó számára, míg utóbbi meghívás, felhívás az internethasználó felé, hogy vegyen részt a virtuális térbeni vallásgyakorlásban.

Natalie Caron azt is megjegyzi, hogy „*a kiberteret a nagyon sajátos jellemzői miatt egyesek utópisztikus térnek tekintik, mely magában hordozza a reményt, hogy az ígéret földjét, egy technológiai paradicsomot, az örökévalóság kifejeződését vagy Isten metaforáját lássák benne*”.⁴

Éppen ezért könnyű megérteni, hogy a vallás az interneten (vallás a kibertérben) és a internetes vallás (kibervallás) kifejezéseket miért használják ilyen gyakran. A második kategória azt jelenti, hogy az internethasználók vallási jellegű szertartásokban vesznek részt a virtuális világban – ám ezek sokszor nem valósíthatók meg teljes mértékben.

Azt mondhatjuk, hogy az internet gyakorlatilag közvetítő szerepet játszik a szolgáltatók és a fogyasztók között. Egyes vallások, például az ortodoxia szerint a kizárólag online vallás nem lehetséges, hiszen nem létezhet kizárólag online vallási közösség.⁵

Az internet olyan eszközzé vált, melynek segítségével az offline papok missziós munkája kiterjed az online térre. A digitális vallás egy új fogalom, mely egy olyan területet jelöl, ahol a vallás termékeny mezőre talált, hogy megismertesse magát, és gyakorolhassa befolyását. A kifejezésnek

Az előadás a XXIXe Atelier du réseau FER-Eurethno du Conseil de l'Europe *Les langages de la communication rituelle en Europe* témájú, a BBTE magyar Néprajz és Antropológia Intézete által Kolozsvárt, 2015. szeptember 11–13. között szervezett konferenciáján hangzott el. Megjelent: Kovač, Senka – Radulović, Lidija B.: Les sites électroniques des monastères comme forme digitale d'ex-voto. In: Fournier, Laurent Sébastien – Keszeg Vilmos – Tötszegi Tekla (szerk.): *Les langages de la communication rituelle en Europe*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2016. [Kriza Könyvek 38.]

nagyon tág jelentése van, magába foglalja a digitális technológia médiu-mainak hatására kialakult vallási gyakorlatot is, valamint az online vallás minden formáját. Így a digitális vallás egyik jellemzője, hogy az online vallási szokásokat összekapcsolja offline kontextusokkal és fordítva. Campbell úgy véli, hogy a digitális vallás az online kultúrát, amely magába foglalja az interaktivitást, a konvergenciát és a közönség tartalomgyártóként való felhasználását, ötvözi a hagyományos vallással, annak szemantikusan hiedelmeivel, gyakorlataival.

Az online rituálék, a virtuális imák és zárandoklatok, kibertemplomok és online vallási közösségek, csevegőszobákban és a fórumokon folytatott beszélgetések olyan új eszközként tekinthetők, amelyek alkalmasak nemcsak a hagyományos hiedelmek és vallási tapasztalatok kifejezésére, illetve az új technológiákhoz való alkalmazkodásra, hanem arra is, hogy azonosítsák az új vallásos viselkedésformákat.⁶

Noha az internet vallási kommunikációs eszközként történő használata Szerbiában nem annyira fejlett, mint Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban, néhány kolostor és egyház által létrehozott honlap, például a lepavinai ortodox kolostor honlapja (a kolostor ma Horvátországban található), használja az internetet Isten igéjének terjesztésére, ezáltal gondoskodva azon hívek igényeiről, akik digitális oktatásban részesülnek, és ezért vallásos megnyilvánulásuk szempontjából is mások a szükségleteik. A lepavinai kolostor tevékenységével kapcsolatos különféle információk, hírek mellett a hívek kommunikálhatnak egymással, vagy találkozhatnak Gavriilo archimandritával, akivel megoszthatják véleményüket, ötleteiket, beszélgethetnek vallásos tapasztalataikról, tanácsot kérhetnek a vallásgyakorlással kapcsolatban, megkérhetik Gavriilo atyát, hogy imádkozzon értük, meghallgathatják az imát stb.

A híveknek számos lehetőség kínálkozik az online tevékenységeken való részvétellel, ami kimeríthetetlen forrást jelent a tudományos kutatás számára.

Ez a tanulmány a hívek beszédmódjának elemzésére koncentrál, melyet rendszerint a zárandoklatok és a kolostorok meglátogatása nyomán született elbeszéléseikben, a köszönőleveleikben, valamint a csodálatos gyógyulásokról szóló tanúvallomásaikban lehet megfigyelni. A vallásosságának az új technológiák alkalmazásával történő kifejezésének e formáját a vallásos élet, életmód kinyilatkoztatásának, valamint a vallásgyakorlat, a hit, a meggyőződés megerősítésének tekintjük, amint azt Campbell kontextualizálta kutatásai során.⁷ Ő tulajdonképpen meghatároz és elemmez az interneten keresztül folytatott kommunikációra vonatkozó négy okfejtést : az internet lehet szellemi eszköz, lehet szakrális tér, tekinthető a vallás és a vallásgyakorlás népszerűsítésére szolgáló missziós formának, ugyanakkor lehet egy olyan technológia, mely megerősíti a vallásos életformát.

Ezeket a csodálatos gyógyulásokról szóló beszámolókat egyfajta modern, digitális ex votóknak tekinthetjük, amelyek segítségével a hívek megerősítik az ortodox ikon csodálatos erejébe vetett hitüket, és hálájukat fejezik ki a szentek irányába. Az új technológiák lehetővé tették, hogy a hagyományos felajánlások, valamin a hálaadás Istennek vagy azoknak a szenteknek, akik által egészséget vagy gyógyulást nyertek, digitális foga-

dalmi felajánlásokká alakuljanak át. Ezek a digitális fogadalmi felajánlások a kutatók számára több okból is fontosak: bemutatják nekünk a vallás újjáélesztésének módozatait Szerbiában, a posztkommunista időszakban, mivel a szentek beavatkozásába és a csodás gyógyulásokba vetett hit a hit megerősítésének, illetve újjászületésének, alkalmanként a megtérésnek az okaként jelenik meg. Az új technológiák és a kommunikációs rendszerek megjelenése új dimenziót ad a csodálatos gyógyulásokba vetett hagyományos hitnek. A csodás gyógyulásba vetett egyéni hit tanúságtételei, tanúvallomásai, melyeket a hívek egyéni értelmezésnek vetnek alá, és amelynek sajátos jelentést tulajdonítanak, azt mutatják, hogy ezeknek a beszámolóknak interneten történő közzététele elhomályosítja a határt a köz- és a magánzféra között. Mint elemzésünk bizonyítja, a digitális fogadalmi felajánlások csak egy példát jelentenek a fent említett változásokra. A vallás már nem magánügy, mint a kommunizmus idején. Bár az állam hivatalosan szekuláris, és az egyház elkülönül az államtól, a vallási önazonosság fontos eleme a nemzeti identitásnak, de annak a társadalmi helyzetnek is, amelyre a hívő a nemzetén belül törekszik. A vallási intézmények és különösen a szerb ortodox egyház egyre fontosabb helyet foglalnak el a közszférában; az egyházak változó szerepe és a nekik tulajdonított jelentőség a közélet szekularizációjának megszűnéséhez vezet, miközben termékeny talajt teremtenek a vallási szocializáció számára a magánzférán kívül.⁸

A szerb ortodox egyház: online vallás és online vallásosság

■ A szerb ortodox egyház kolostorai által létrehozott számos weboldal példájából kiindulva megpróbáljuk megvizsgálni azokat az új eszközöket, amelyeket az egyház közvetítőként használ a hívek és az Úr közötti szellemi kommunikációban, valamint azokat a helyeket, ahol a hívek folyamatosan online módon teszik közzé tanúvallomásaikat, imáikat, kívánságaikat és köszönetüket a megválaszolt imákért.

A templomoknak és az eparchiáknak (egyházmegyéknek – *ford. megj.*) általában informatív honlapjaik vannak, melyek célja tevékenységeik népszerűsítése; ritkábban ezeken az oldalakon keresztül is fenntartják a hívőkkel a kapcsolatot, ami a webhely többi látogatója számára is látható. Ezek a honlapok gyakorlati információkat nyújtanak a kapcsolatfelvétel módjáról, de nincsenek külön oldalak vagy fórumok, amelyeket a hívek kommunikációra, vitára használhatnának, vagy esetleg arra, hogy kérdéseket tegyenek fel az egyház képviselői, a leki vezetők számára. Ez esetben statikus bemutatásról van szó, egyoldalú kommunikációról szövegekkel, dokumentumokkal és videoklipekkal. A bemutatkozás egy másik típusa interaktív elemek jelenlétét foglalja magában, például csevegőszobákat, beszélgetőcsoportokat, blogokat és fórumokat, amelyeken a kommunikáció és a tartalomcsere aktív. A közösségi hálózatok egy harmadik típusú prezentáció, bemutatkozás, amely lehetővé teszi nyilvános vagy félig nyilvános profilok és különböző kommunikációs módszerek létrehozását.⁹

A szerb ortodox egyház honlapján¹⁰ az egyházi témák és a mindennapi, fontos liturgikus eseményekkel kapcsolatos információk mellett meg-

található egy, a Hram televíziós csatornára¹¹ vezető link is. Ez a csatorna 2015-ben kezdte meg egy kísérleti televíziós műsor sugárzását. Ugyanezen a weboldalon van egy link a Hram csatorna Google találataira is, valamint a közösségi hálózatok, a Facebook és a Twitter és a YouTube videotároló webhelyen található profiljára. A Facebookon mindennapi információkat találunk az egyházi ünnepekről és a Hram-adásokról.¹² Minden tartalmat a közösségi hálózat szabályai szerint tesznek közzé. A látogatók rövid megjegyzéseket posztolnak az oldalon, leggyakrabban csak annyit, hogy „Ámen!”

A Twitterről a látogató elérheti a www.pouke.org weboldalt.¹³ Ez a honlap úgy mutatkozik be, mint a Balkán ortodoxainak legfőbb virtuális közössége. A regisztráció után a látogatónak lehetősége nyílik témák létrehozására, a meglévő témákkal kapcsolatos kérdések feltevésére, felvetésére, valamint saját oldal és csoport létrehozására, fényképek és albumok hozzáadására, saját blog létrehozására, a további tagok ajánlására, a saját oldal módosítására és egyéb profilokhoz való hozzászólásra. Arra kéri a látogatókat, hogy az egyházi életről kérdezzék Sava archimandritát (Janjić), a visoki Dečani kolostor igumenjét (felettesét).

Sava Janjić archimandrita volt a szerb ortodox egyház első méltósága, aki az internet használatával vált népszerűvé. A kilencvenes évek végén, amikor a Visoki Dečani kolostor elszigetelt volt, „*a Sava atya által a világhálón közzétett, nyilvánosság elé tárt hírek jelentették a legfőbb információforrást a koszovói és metochiai eseményekről. Ezáltal elnyerte a Cyber??Sava becenevet, és az újságírók kiberszerzetesnek nevezték.*”¹⁴

A weboldal (<http://www.pouke.org>) látogatói leggyakrabban a hitre és a szerzetesi életre vonatkozó kérdéseket tesznek fel Sava archimandritának, de kérdeznek a koszovói eseményekkel kapcsolatban is, különös tekintettel a Visoki Dečan kolostorra.¹⁵ Ezen a weboldalon a látogatók elolvashatják Sava atya gondolatait az ima jelentéséről, és választ kereshetnek arra a kérdésre, hogy a házassági problémák lehetnek-e a szerzetesek és a hívek közötti beszélgetés témái.¹⁶

Általánosságban elmondható, hogy a szerb ortodox egyház honlapja, valamint a legtöbb helyi ortodox egyház és egyházközség honlapja meglehetősen informatív, interaktív tartalom nélkül. Ez a vallás-online, amely egyoldalú kommunikációt jelent, hiszen csak információkat terjeszt a híveknek, akik offline is léteznek: gyakorlati információkat az egyházi tevékenységekről és a vallási szolgálatok menetrendjéről, a vallástörténelemeről, az egyházi tanokról, a vallási szolgálatról és szokásokról, a vallási szövegekről, a szent írásokról, az egyházi méltóságok gondolatairól, valamint a hívek és az egyház számára fontos hírekről.

A Zadužbina Nemanjića weboldal, ahol a kolostorokról lehet információkat találni, azonos grafikával mutat be tizenkilenc, azonos kategóriába tartozó kolostort.¹⁷

Két kolostor, a Hilandar és Žiča, külön grafikával rendelkezik. A kolostorok mindegyikének oldalát a Yu portal.com webhelyről lehet elérni, amely linkeket tartalmaz rádióállomásokhoz, valamint hozzáférést biztosít a Prijatelji Božji (Isten barátai) fórumhoz, a Pravoslavna Srbija (Ortodox Szerbia) fórumhoz, a Pravoslavni fórumhoz (Az ortodox fórum), az

SPC-portálhoz (A Szerb Ortodox Egyház portálja),¹⁸ a Verujem-pouke.org (Én hiszem)¹⁹ és a Vidovdan fórumhoz.²⁰

A montenegrói szerb ortodox egyház leglátogatottabb kolostora, az Ostrog kolostor honlapján olyan linkek találhatók, mint a Čuda Svetog Vasilija (az Ostrogi Szent Bazilika csodái) és a Pisma vernika (A hívek levelei), ám az oldalaknak, amelyekre vezetnek, még nincs tartalmuk (előkészítés alatt).²¹

A szerb ortodox egyház részét képező, de a Horvátországban található lepavina kolostor honlapját²² a szerzetesi közösség naprakészen tartja. A honlap információt nyújt a látogatóknak a kolostor történetéről, számos kiadványáról, audio- és videobemutatóiról, valamint az ortodox kereszténységről az interneten (megtalálható itt egy, az ortodox forrásokat összeítő internetes katalógus).

A kezdőlapon a látogató kattinthat a *Novo na sajtu* (Hírek az oldalon) gombra, az Gavriilo archimandrita (Vučković) YouTube-csatornájára vezető linke, a *Saveti duhovnika i odgovori na svakodnevne nedoumice verujućih ljudi preko Facebook* (*Lelki vezetők tanácsai és válaszok a mindennapi élettel kapcsolatos kétségekre, melyeket a hívek a Facebook által fejeztek ki*) linke stb. A hívek kapcsolatba léphetnek Gavriilo atyával is egy linke kattintva, és elolvashatják a legutóbbi válaszait a Skype-on keresztül feltett kérdésekre.

Gavriilo atya és a hívek közötti kommunikáció a Skype szoftver segítségével az online vallás példája, mivel ez a közvetlen kommunikáció és a vallásgyakorlás sajátos formája. Ezeket a Gavriilo atyával folytatott lelki beszélgetéseket több könyvben is közzétették, amiket a hívek, illetve az oldal látogatói egy ad hoc linke kattintva megrendelhetnek.²³

Gavriilo atya Facebook-profilját 5273 ember követi,²⁴ míg lelki útmutatásai, tanácsai a YouTube-csatornáján is elérhetőek,²⁵ lejátszási listáján olyan videókat találhatunk, mint például a 32-es számú – *Gavriilo archimandrita lelki beszélgetéseiről* vagy a 9-es számú videó – *A lepavina Istenszülő-ikon csodáiról*, a 8-as számú videó – *a Csodálatos gyógyulások a lepavina szűz ikonja előtt*, a 3-as videó – *Riportok és dokumentumfilmek*. A csodálatos gyógyulásokról készített videók tulajdonképpen a gyógyulásokról szóló tanúvallomásokat tartalmazzák, melyeket eredetileg a *Mali Podravski* című folyóiratban tettek közzé, és amelyeket egy előadó olvasott fel, és a liturgia és a kolostor egyéb eseményei során készített fényképek kísérték.²⁶ Az *Orthodoxia – A lepavina kolostor és a lepavina Istenszülő-ikon csodái* című dokumentumfilmeket az RTRS televízió közvetítette.²⁷

A kolostor honlapján a látogatók informálódhatnak az internetes rádió műsora kapcsán is. A Radio Blagovesti (Angyali üdvözlés), a lepavina kolostor rádiója 2006 óta e honlap által sugározza műsorát, mely kizárólag teológiai és spirituális tartalmat jelent napi huszonnégy órában.

A webhelyen található számos tartalom és téma között találhatunk lelki tanácsokat, kérdéseket, válaszokat és utasításokat a zarándokok számára. A webhely látogatói meghallgathatják az Archívumok oldalon található hangfájlokat. A legtöbb esetben ezek Jovan metropolita atya beszédei, a lepavina kolostor „szent liturgiái” (misék), amelyeket Gavriilo archimand-

rita cerebrált, riportok a szerb ortodox egyház más eparchiáiban tett látogatásokról, vagy Vasilije atya a léleknek hasznos beszédei, vagy a *Voie, Vérité, Vie* (Út, Igazság, Élet) folyóirat bemutatója, az egyház méltóságai által készített interjúk, spirituális énekek, Gavriilo atya életrajza és az általa adott interjúk.

A látogatóknak lehetőségük van megjegyzést fűzni a honlap egyes oldalain közzétett tartalmakhoz, valamint elolvasni és kommentálni Gavriilo atya hívekkel készített interjúinak a kivonatait, melyeket a Facebook-profilján tett közzé.

Egyéni tanúvallomások a csodás gyógyulásokról

■ A lepavina kolostor honlapján olyan, a hívek által írt leveleket és tanúvallomásokat találnak a látogatók, amelyek leírják a lepavina Istenszülő-ikonnal való találkozásuk során tapasztalt gyógyulást, érzéseket és a helyszínen bekövetkezett egyéb csodákat.

Ezek a csodás gyógyulások több száz tanúvallomás formájában vannak közzétéve a lepavina kolostor honlapján. A látogatók megnézhetik a csodálatos csodatevő ikonokat tartalmazó galériát is. A kolostor hatalmas hírnevét a lepavina Istenszülő myrrhoblyte (az idegen kifejezés olyan szentekre utal, kiknek teste a haláluk után különös illatot áraszt – *ford. megj.*) ikonjának köszönheti. Amint arra már korábban rámutattunk, a lepavina kolostor ezen internetes oldalait modern ex votóknak tekinthetjük.²⁸

A hívek csodás gyógyulásokról szóló tanúvallomásait, amelyek a csodatevőhöz intézett imájuk után mondanak el, a Gavriilo atyához intézett köszönetnyilvánítás kíséri, melyben a hívek arra kérik őt, hogy imádkozzon az egészségük helyreállításáért. Figyelembe véve azt, hogy a hívek imája általa, a közvetítő szerepe által eredményezte a csodás gyógyulást, az a benyomásunk, hogy Gavriilo atya érdeme összehasonlítható a Boldogságos Szűzével. Ezen tanúvallomások nagy részét különböző médiumok által tették közzé, elsősorban a lepavina kolostor folyóiratában, az *Út, Igazság, Életben*, *A lepavina Boldogságos Szűz csodái* című könyvben, továbbá a Youtube-on.²⁹

A *Tanúvallomások a lepavina Istenszülő-ikon általi gyógyulásokról* című honlapon harmincnyolc hívő levelét olvashatjuk,³⁰ továbbá egy népszerű énekes-dalszerzővel készített interjút,³¹ valamint számos, a lepavina kolostorban magnóra vett tanúvallomást és interjút. A tanúvallomásokat 2004 és 2015 között rögzítették. A levelekben nők (több mint 50 százalék), férfiak és egész családok hálálkodnak Gavriilo atyának.

A legtöbben azok vannak, akik személyes élményeiket és érzéseiket írják le a csodatevő, lepavina Istenszülő-ikon kapcsán, mely segített nekik. Néhányan azt írják, hogy miközben megoldást kerestek problémáikra, rátaláltak a lepavina kolostor weboldalára. Ezután Gavriilo atyához fordultak, kérve, hogy imádkozzon a lepavina Istenszülő-ikonja előtt gyógyulásukért, illetve szeretteik gyógyításáért.³²

A legnagyobb számban azokkal a tanúvallomásokkal találkozhatunk, amelyekben a hívek leírják saját gyógyulásuk tapasztalatait, illetve saját érzéseiket a lepavina Szűzanya csodatevő ikonjával kapcsolatban. E tanúvallomások egyikének szerzője leírja első kolostori látogatását, és meg-

említi, hogy a liturgia során bizsergett a bal keze, illetve hogy „egy természetfeletti erő borította el”.³³ Egy másik hívő azt írja, hogy egész életében távol maradt Istentől, és hogy a lepavina kolostorban átélt liturgia során testében olyan energiát és olyan meleget érzett, hogy többször képtelen volt uralkodni magán, keservesen sírt.³⁴ Egy nő azt írja, hogy nem származik vallásos családból, és hogy egy műtét után jött a kolostorba, hogy meghajoljon a Boldogságos Szűz előtt, és imádkozzon – amennyire tudta, hogy hogyan kell csinálni –, ezután a lepavina szűz megjelent álmában: *„ezen a falon kinyílt egy kis ablak, amin keresztül az Istenszülő-ikonja megjelent, rám mosolygott, majd eltűnt”*.³⁵

Egy másik vallomásban egy pap írja le az „isteni jelenést”, amely Milica házában jelent meg, egy fiatal ötödik osztályos diáklány szobájában, ahol tömjénszagot érzett: *„a lány a lepavina Istenszülő ikonjához fordult, akihez minden este imádkozott lefekvés előtt, és a Boldogságos Szűz úgy tűnt fel neki, mintha élne, jobb kezével meglendítette a füstölőt, és a füstölő olyan erős illatot árasztott, amely betöltötte az egész szobát”*.³⁶

Ezenkívül néhány hívő csodás gyógyulásokat tulajdonított a kolostor területén található forrásból származó víznek³⁷ és a kolostor szent olajának.³⁸

Egy nő azt írja, hogy azok közül, akik a lepavina kolostorba zarándokoltak, több tucat nyert gyógyulást a lepavina szűz ikonja előtt imádkozva.³⁹

Az imákban a hívők többnyire egészségük helyreállítását kérték, valamint a gyermektelen házaspárok kértek gyermekáldást.

A lepavina kolostor lehetőséget ad a világon minden táján élő híveknek arra, hogy részt vegyenek más hívek online tevékenységeiben, ami egyúttal eszközt is biztosít számukra, hogy kapcsolatot építsenek ki a szülőföldjükkel és az egyházközösséggel.⁴⁰

A támogatás érzése és az interakció lehetősége mellett azok a lehetőségek, amelyeket a kolostor honlapja kínál, a Skype és a Facebook bizonyos mértékben lehetővé teszik a diaszpórához tartozó hívek számára, hogy virtuálisan zarándokoljanak a szerb ortodox egyház egyik leghíresebb szentélyébe.

A tanúvallomások írói közül néhányan külföldön, Ausztriában, Németországban, Kanadában élnek. Egy Kanadából érkezett levél tanúsága szerint egy nő, aki rátalált a lepavina Szűzre, az internet, illetve a kolostor honlapjának segítségével megtalálta az elveszett pénztárcáját.⁴¹ Egy másik tanúvallomás az Istenszülő által nyújtott segítség gyorsaságáról szól, illetve az imákról és a hívek hálájáról, amiután a Szűz segítette megtalálni ellopott autójukat.⁴²

A lepavina kolostor internetes oldalai digitális ex votóként tekinthetők. Ezek a digitális felajánlások, akárcsak a zarándoklatok történetei, valamint a csodálatos gyógyulásról szóló tanúvallomások egyben reklámfunkciót is betöltenek, általuk az egyház új híveket vonz.⁴³ Az oldalon olvasható, hogy: *„A Lepavina kolostor más vallási felekezetek tagjait is fogadja; így azokon a cetlikén, amelyekre az idelátogatók leírják, hogy saját vagy mások gyógyulását kéri a Szűz képe előtt imádkozva, találunk katolikus, muzulmán és egyéb neveket is, cirill vagy latin betűkkel írva [...], mert szeretünk együtt lenni, Isten műve olyan fenséges és hatalmas, az em-*

*beri lény pedig olyan mély, titokzatos és annyira szeretett, hogy lelkünk örömmel telik meg a liturgia és az imádság által.*⁴⁴

A digitális ex votókat, a zarándoklatok történeteit, a csodás gyógyulásokról szóló tanúvallomásokot gyakran mély érzelmekkel átítatva és különösen kifejező módon idézik fel. Hitelességük, valamint az a bizonyosság, amellyel a hívek hisznek a Szűz csodálatos ikonjának gyógyító erejében, hozzájárulnak a kolostor és Gavriilo atya népszerűségéhez, és egyfajta nyilvánosságot jelentenek, amely vonzza az új híveket.⁴⁵

Gavriilo archimandrita és a lelki interakció új formái

■ Gavriilo Vučković archimandrita 1984-ben lépett be a lepavina kolostorba. Ötven éve szerzetes. Ő irányította a média figyelmét a szerb ortodox egyház új pátriárkájának megválasztása felé, akit a 2010. január 22-én tartott választási zsinaton választottak meg. Ő volt az, aki, miután az egyházi méltóságok titkos szavazással megválasztották a három jelöltet, a Bibliára helyezett három borítékból, melyekben a jelöltek neve volt, véletlenszerűen kiválasztotta, mondhatni kisorsolta, hogy ki lesz az új pátriárka.

Gavriilo archimandrita azt mondja, hogy ő „*minden modern eszközt felhasznál a hívek megközelítéséhez, vagyis Isten igéjének terjesztéséhez*”.

A szellemi interakció új formái jelentek meg az interneten keresztül, nevezetesen a Blagovesti rádión⁴⁶ keresztül, amelyet Gavriilo archimandrita irányít és szerkeszt, valamint a Skype szoftveren és a Facebook-webhely⁴⁷ keresztül folytatott beszélgetések és kapcsolatok révén. Ezek a beszélgetések írásos formában is elérhetők a lepavina kolostor weboldalán,⁴⁸ és egy másik tanulmányban fogok róluk írni.

A Skype-on és a Facebookon keresztül készített interjúk nyomán Gavriilo archimandrita kiemelte, hogy az emberek családi problémák, betegségek, munkahelyi problémák, pénzhiány miatt fordulnak leggyakrabban tanácsért. Megjegyzi, hogy „*egyesek boldogságot keresnek, mások szeretetet. [...] Minden egyénnek megvannak a maga problémái és kétségei, a szenvedés személyes, de a problémák általánosak.*”⁴⁹

A felnőttek által feltett kérdések eltérnek a fiatalok által feltettektől. Az idősebbek azért fordulnak Gavriilo atyához, hogy imádkozzon gyermekeikért, míg a fiatalabbakat inkább a hit, az egyház, a szerzetesi élet kérdései érdeklik. Gavriilo atya azt mondja, hogy a jelenlegi életmód miatt a fiatalok „*lelki táplálékot keresnek, és hallaniuk kell az élő szóban kimondott spirituális üzenetet*”.

Gavriilo archimandrita úgy véli, hogy a mai fiatalok másként élnek, mint a felnőttek, és ennek eredményeként másképpen szerzik tudásukat is, mint az előző generációk, és vallási szempontból gyorsabban tanulják és értik meg a digitális eszközök használatát, mint az idősebbek.

Akik használják a spiritualitás virtuális eszközeit, végül eljönnek a templomba, és részt vesznek a misén. És miután megérezték a szentély melegét, őszintébben és nagyobb bizonyossággal vesznek részt a közösségi életben.⁵⁰

A hívek szerint Gavriilo atya az interneten keresztül továbbítja az egész világon szétszóródott embereknek az Athosz-hegyen végzett szolgálata során szerzett szerzetesi és spirituális tudást.

A kolostor honlapján találunk egy bejegyzést Gavriilo atya szellemi küldetéséről, amelyet egy újságíró írt.⁵¹ Az újságíró rámutat arra, hogy az internet nagy segítséget jelenthet azokon a helyeken, ahol nincs plébánia (szerb ortodox – *ford. megj.*) – főként annak tudatában, hogy a szerbek negyven százaléka külföldön él. „*Spirituális szempontból elveszett lelkek. [...] A szerbek virtuális térbe költöznek.*” Ez az újságíró azt is leírja, hogy ő Németországban élt, és hogy „*a lepavina kolostor felfedezése számára igazi kinyilatkoztatás volt.*” Szerinte a kolostor honlapjának is köszönhető, hogy kiszélesedett a baráti köre. „*Nemcsak a virtuális szférában, hanem a valóságban is létrehoztunk egy szellemi közösséget.*”

A közösségi hálózatok használata a papok által: pro és kontra

■ *A spiritualitás a közösségi médiában* című cikkében Marko Nedeljković megjegyzi, hogy a közösségi oldalakon egyre több egyházi méltóság van jelen, tevékenységük nagyon sokrétű, és hogy ebben a virtuális térben a határ a szellemi és a világi között egyre keskenyebb – ha még egyáltalán létezik. Ezután az újságíró felteszi magának a kérdést, hogy ha már az egyház méltóságai használják a közösségi hálózatokat, vajon nem kellene-e ezeket csakis missziós munkára, lelki beszélgetésekre használni, illetve arra, hogy tájékoztassák a plébánosokat az egyház tevékenységéről. Vagy éppen ellenkezőleg? Az egyházi vezetők is lehetnek annyira szabadok az online tevékenységeikben, mint mindenki más?

Mivel virtuális tevékenységük befolyásolja az egyház hírnevét, mi lenne, ha hagynánk, hogy mindegyikük saját maga döntse el, hogyan profitáljon az internetből? A kérdés tulajdonképpen az, hogy az egyházi emberek hogyan kellene használniuk a közösségi médiát.

Miroljub Jevtić, a Politikatudományi Kar professzorának (Belgrádi Tudományegyetem – *a szerk. megj.*) véleménye szerint: „*az egyház jelenléte a közösségi médiában hatékony módja a fiatalok elérésének. Ha a papok a Facebookot használják, az azt jelenti, hogy úgy gondolják, ez az eszköz nagy segítséget nyújt számukra lelkipásztori küldetésük során. Amilyen mértékben beépül a Facebook a mindennapi életünkbe, úgy azt is elfogadhatjuk, hogy a papok használják. Ez javíthatja egy pap hírnevét.*”

Nedeljković hozzáteszi, hogy az egyházi emberek jelenléte a Facebookon nem szerb találmány. XVI. Benedek pápa áldását adta a szociális médiára, dicsérve a közösségi média kínálta lehetőségeket, ugyanakkor figyelmeztetett arra is, hogy a virtuális barátságok nem pótolhatják a valódi emberi kapcsolatokat.

Gavriilo archimandrita megjegyzi, hogy: „*A Facebook mint hálózat csak egy eszköz, és ránk, az egyház embereire hárul a felelősség, ha használjuk, akkor mi vegyük át az irányítást, és ne engedjük, hogy ez az eszköz irányítson minket. Minden attól függ, mire használjuk: missziós munkára vagy személyes előrelépésre. A választóvonal a kettő között az, hogy a közzétett üzenetek és álláspontok tökéletesen megfeleljenek az ortodox dogmának és a keresztény erkölcsnek.*”⁵²

Következtetés

■ Az olyan új médiumok megjelenése, mint az internet, amelyek használhatóak a vallás terjesztésére, alapvető fontosságú újítást jelentenek, ami által a vallás befolyást gyakorol a közszférában. Az új évezred küszöbén a szerb ortodox egyház, bár hízelgő megjegyzéseket tett az új technológiákkal kapcsolatban, rájött, hogy a média és különösen az internet új missziós csatornákat jelent, amelyek a hívekhez vezetnek. Egy virtuális közösség felépítése tulajdonképpen taktika, amelynek célja, hogy a híveket a virtuális térből a valóságba, azaz az ortodox egyház templomai és szentélyei felé terelje.

Bár Szerbia-szerte növekszik az új építésű vagy az újjáépített templomok száma, és a különféle felmérések azt mutatják, hogy a templomba járó hívek száma is növekszik, ezek a felmérések arra is rámutatnak, hogy főleg az ünnepi időszakokban és a nagy ünnepek idején nőtt meg a templomok látogatottsága. Az elektronikus úton történő kommunikáció és az online vallás egy újfajta vallási hovatartozásról tanúskodnak. Felmerül azonban a kérdés, hogy ez elfogadható-e az ortodox egyház számára, amely ragaszkodik a közösségi szellemhez mint a hit alapjához, illetve a hívek találkozásaihoz és a fizikai közösségben való élethez. Számos globális internetes portál dolgozik azon, hogy kapcsolatba lépjen a hívekkel, és a Facebookon, a YouTube-on, a Twitteren keresztül vonzza be őket a templomba.

A missziós tevékenységnek ez a modern formája minden bizonnyal arra irányul, hogy a lehető legnagyobb számban vonzza be a híveket.

Az egyik alkalmazott eszköz a csodás gyógyulások nagy népszerűségének kihasználása, amelyet nemcsak némi médiavisszhang, hanem személyes tanúvallomások is kísérnek. Hangsúlyozni kell azonban, hogy minden korszaknak megvannak a maga átviteli eszközei. Az internet lehetővé teszi, hogy a tanúvallomásokat gyorsan, valós időben és messze meghallgassák. Másfelől hozzá kell tenni, hogy az internet így tulajdonképpen részt vesz a vallási csodákba vetett hit felépítésében, megteremtésében és előmozdításában.

Míg az emberek bensőséges tapasztalatai nehezen hozzáférhetők a kutatók számára, a beszámolók a tapasztalatokról, az írásos visszaemlékezésekről, a leírt érzelmek és a lejegyzett bizonyítékok a lepavina Istenszülőikön csodatételei kapcsán pontos forrást jelentenek az antropológusok számára.

A lepavina kolostor weboldalán elérhető terjedelmes anyag egy újabb kutatás és egy új tanulmány témájául szolgál a jövőben, amely a szellemi interakció új formáira összpontosít az interneten, különösen a Skype-ra és a Facebookra.

Fordította Tóth Gödri Iringó

■ JEGYZETEK

1. Heidi Cambell: Making Space for Religion in Internet Studies. in The Information Society 21, 2005. 309-315.
2. Christopher Helland: Online-religion/religion-online and virtual communities. In: J. K Hadden – D. E. Cowan (szerk.): *Religion on the Internet: Research prospects and promises*. JAI Press, New York, 2000. 205-223.
3. Nathalie Caron: *La religion dans le cyberspace. Matériaux pour l'histoire de notre temps* 1. Numéro thématique : religion, société et politique aux Etats-Unis, 2004. 17-27.
(http://www.persee.fr/doc/AsPDF/mat_0769-3206_2004_num_75_1_990.pdf)

4. Caron 2004. 18.
5. Nikola Knežević – Tatjana Rodić: Uticaj Interneta na afirmaciju religiozne svesti: na primeru forumske interakcije i misije. In: Zorica Kubirić – Srdan Sremac – Sergej Beuk (szerk.): *Religijska imaginacija i svremeni mediji: medijizacija religije i /ili religizacija medija*. Centar za empirijska istraživanja religije. Újvidék, 2010. 244.
6. Erik Davis: *Technognosis*. Random House, New York, 1998. és Campbell 2005. 311.
7. Heidi Cambell: Spiritualising the Internet. Uncovering Discourses and Narratives of Religious Internet Usage. In: *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* 1(online). 2005. 13.
8. Lidija Radulović: *Religija ovde i sada: revitalizacija religije u Srbiji*. Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Belgrad, 2012. 53.
9. Knežević–Rodia. 2010. 242.
10. <http://www.spc.rs>
11. <http://tvhram.rs>
12. <http://www.facebook.com/tvhram>
13. <https://twitter.com/tvhram>
14. Marko Nedeljković: La spiritualité sur les réseaux sociaux. *Vreme*, 1061, 2011. május 5. 1–4. elérhető a http://www.manastir-lepavina.org/video_lep/duhovnost/honlapon.
15. Egy látogató azt kérdezte, hogy miért távolították el a Visoki Dečani kolostorról a régi táblát.
16. Lásd bővebben a http://www.pouke.org_honlapon.
17. <http://www.zaduzbine-nemanjica.rs/zaduzbine-nemanjica.htm>
18. Ez az oldal nem érhető el 2015. október 1-e óta.
19. <http://www.pouke.org/verujem/>. Ezen a fórumon a látogatók a következő témákat tekinthetik meg: Bogoslovske teme (Vallási témák – 35 743 üzenet), Sveto pismo (Az evangélium – 6370 üzenet), Bogoslužje i molitva (Vallási szolgálat és ima – 22 323 üzenet), Duhovna riznica (Spirituális kincstár – 10 828 üzenet), Pravoslavlje i savremeni izazovi (Az ortodoxia és a kortárs kihívások – 85 633 üzenet), Novosti (Hírek – 40 016 üzenet), Istorija (Történelem – 6290 üzenet) és Opšte teme (Általános témák – 44 954 üzenet). Utolsó látogatás ezen a fórumon: 2015. október 28-án.
20. <http://forum.vidovdan.org>. Ezen a fórumon a látogatók hozzáférhetnek a következő témákhoz: Društvo (Társadalom), Srpske zemlje (A szerb országok), Svet i Srbija (A világ és Szerbia), Pravoslavlje (Ortodoxia), Vidovdanske teme (Vidovdan témák), Kultura i Nauka (Kultúra és tudomány), Svakodnevnice teme (Mindennapi témák). Utolsó látogatás ezen a fórumon: 2015. október 28-án.
21. <http://manastirostrog.com>, meglátogatva 2015 októberében.
- A kolostor Facebook-oldala: <https://srrs.facebook.com/manastir.ostrog.montenegro>
22. <http://manastir-lepavina.org>
23. <http://www.manastir-lepavina.org/vijest.php?id=5747>; link: <http://www.mikroknjiga.rs/store/>, meglátogatva 2015 novemberében.
24. <https://www.facebook.com/otac.gavrilo>, meglátogatva 2015 novemberében.
25. <https://www.youtube.com/user/ManLepavina>, meglátogatva 2015 novemberében.
26. <https://www.youtube.com/watch?v=zexA2e5PPBs&index=5&list=PLInoxKZc410XGrJdLn2oYzPuVdVsDKxJF>, meglátogatva 2015 szeptemberében.
27. <https://www.youtube.com/watch?v=vkmo5AcEEk4>, meglátogatva 2015 szeptemberében.
28. <http://www.manastir-lepavina.org/kategorija.php?id=81>, utoljára meglátogatva 2015 szeptemberében.
29. <https://www.youtube.com/watch?v=zexA2e5PPBs&index=5&list=PLInoxKZc410XGrJdLn2oYzPuVdVsDKxJF>, meglátogatva 2015 szeptemberében.
30. <http://www.manastir-lepavina.org/vijest.php?id=691>, utoljára meglátogatva 2015 novemberében.
31. 5-ös számú vallomás: Rajko Dujmić énekes, a Novi fosili együttes volt frontembere elmeséli, hogy túlélte a rákot, és hogy „ez nem az orvosi tudás gyümölcse volt”, hanem egyfajta csodálatos gyógyulás történt a lepavina ortodox kolostorban.
32. 39-es, 35-ös, 33-as, 31-es és 23-as számú tanúvallomások.
33. 30-as számú tanúvallomás.
34. 27-es számú tanúvallomás.
35. 3-as számú tanúvallomás.
36. 21-es számú tanúvallomás, Milan Pajkanović.
37. 32-es számú tanúvallomás.
38. 29-es számú tanúvallomás. Egy másik vallomásában (19-es számú.) egy nő azt írja, hogy egy kolostorban kapott lepavina vizet, amelyet magával vitt. A kolostorból hazatérve ez a víz megmentette az életét egy vonatbalesetben.
39. 11-es számú tanúvallomás.
40. Az internetes kommunikáció fontosságáról a diaszpórában élő hívek számára lásd Christopher Helland: Diaspora on the Electronic Frontier: Developing Virtual Connections with Sacred Homelands. in: *Journal of Computer-Mediated Communication* 12. 2007. 956–976.
41. 9-es számú tanúvallomás.
42. 13-as számú tanúvallomás.
43. http://www.manastirlepavina.org/novosti/index.php/weblog/detaljnije/zbog_ega_plau_ikone, <http://manastirlepavina.org/vijest.php?id=691>; http://www.manastirlepavina.org/novosti/index.php/weblog/detaljnije/kada_plau_ikone; Könyv: *Les miracles de la Très Sainte Vierge de Lepavina*; lásd még: http://manastir-lepavina.org/vi_jest.php?id=1061
44. <http://www.manastir-lepavina.org/vijest.php?id=763>, Vučić 2008.
45. B. Lidija Radulović – Senka Kovač: Mappatura mediatica dei luoghi sacri e interpretazioni popolari dei pellegrinaggi in Serbia. In: Giacalone Fiorella (szerk.): *Pellegrinaggi e itinerari turistico-*

- religiosi in Europa. Identità locali e dinamiche transnazionali.* Morlacchi Kiadó – University press Legami sociali collana diretta da Ambrogio Santambrogio (Ricerca e critica sociale 7). 2015. 277–290
46. <http://www.manastir-lepavina.org/radioblagovesti/re.c-urednika-arhimandrit-gavrilo-vuckovic/>
47. Marko Nedeljković rámutat, hogy a Facebook közösségi hálózat felhasználói száma alapján Szerbia az első helyen van a régióban. Több mint 2 700 000 felhasználója van, főleg fiatalok; http://www.manastir-lepavina.org/video_lep/duhovnost/, Marko Nedeljković, „Spiritualitás a közösségi hálózatokon” (megjelent: *Vreme* 1061, 2011. május 5., 1–4).
48. <http://manastir-lepavina.org/facebook/?read=4504>.
49. Interjú: http://www.manastir-lepavina.org/vijest_fr.php?id=5509
50. <http://www.manastir-lepavina.org/vijest.php?id=5517>, Gavrilo Vučković archimandrita beszélgetései Rade Kalamanda orvossal.
51. <http://www.manastir-lepavina.org/vijest.php?id=763>, a Radomir Vučić újságíróval folytatott beszélgetés hangfelvétele: „A Facebookon keresztül a spiritualitás felé”.
52. Uo.

Kőbe vésett élettörténet. Sinfalva. Keszeg Vilmos felvétele

IRÁSHABITUSOK

A Föld lakosságának nagyobb része ismeri és használja az írást. Sokan rendszeresen, sokan alkalmilag; sokan a munkahelyi teendőik részeként, sokan személyes igényből. A sok-sok íráshasználó között az alkotók száma – akiket íróknak nevezünk – elenyésző. Amikor arra kérdezzük rá, hogy valójában hogyan is ír a homo scribens, általában a magunk írásgyakorlatából indulunk ki. Az alábbi jegyzetek sajátos íráshabitusokat tesznek láthatóvá. Olyan eseteket mutatnak be, amelyekben az író valójában nem kényszerül írásra, tehát szabadon döntheti el, miről és hogyan ír. Annyira szabadon, hogy még az olvasó fejcsoválásától sem kell tartania, minthogy nem is számít olvasóra.

NAGY RÉKA

Szabó Miklós (1907–1982) írásgyakorlata

■ Szabó Miklós Szilágybagoson született népes gazdálkodó református család második gyermekeként. A 20. század megrázó történelmi eseményei alapvetően meghatározták életpályájának alakulását. Szülőfalujában hat elemít végzett, kötelező katonai szolgálatát már román állampolgárként teljesítette. Magyar katonaként vett részt a II. világháborúban, majd háromévi sztálingrádi munkatáborot követően 1948. május 17-én tért vissza szülőfalujába. Megélte a kötelező beszolgáltatás keserű éveit, majd az önellátó gazdálkodás kereteinek központi felszámolását. Nyugdíjazásáig a helyi kollektív gazdaság alkalmazásában állt. Életének ezen sorsfordulói számos sorstársának életpályájában visszaköszönnek. Ami rendkívülvé teszi személyét, az terjedelmes és sokszínű kéziratos hagyatékában érhető tetten.

Kéziratos hagyatékának ismeretében megrendítő az írás, az írott szöveg tartósságába vetett hite, amely fokozottan vált egyre hangsúlyosabban megnyilvánuló életstratégiát meghatározó tényezővé. Az írás elsősorban versek írását jelentette, önmagát parasztköltőként határozta meg, de írással összefüggő tevékenysége kiterjedt hely- és egyháztörténeti munkák megalkotására, valamint gazdálkodással összefüggő feljegyzések (munka-napló, terménynapló, pénztárnapló) elkészítésére is. Írásait a mezőgazdasági munkák szüneteiben, a téli időszak idején, az ünnepnapok csendességében készítette, de nemcsak szülőfalujában, otthonában gyakorolta az írást, hanem a háborús fronton és a hadifogságban egyaránt.

A versírás helyi specialistája élete során közel háromszáz verset jegyzett le két kötetbe, amelyeket a beszédes *Vadgyümölcsök* kötetcímmel látott el. Kéziratos verseinek közel fele az alkalmi költészet körébe tartozik, amelyekkel a lokális közösség versek iránti igényét elégítette ki. Ezek egyrészt egyházi alkalmakra készültek (templomszentelés, egyházi tisztségbe történő beiktatás, az egyházi év jeles napjaihoz kapcsolódó alkalmak),

másrészt az emberi élet fordulópontjaihoz kötődő szokásesemények hívták életre őket (névnapki köszöntés, udvarló versek, házasságkötéshez kapcsolódó alkotások). Külön csoportként jelennek meg azok a versek, amelyeket a 20. század történelmi eseményei hívtak életre. Kiemelkednek ezek sorában a második bécsi döntést követő országzászló-avatásokkal összefüggő emlékezetes ünnepi alkalmak.

Szabó Miklós kéziratos életművén belül jelentős (verseinek 37%-a) azon versek csoportja, amelyek a történelem iránti intenzív érdeklődéséről árulkodnak. 1956–1960 között készített helytörténeti, majd 1962-ben kifejezetten a helyi egyházközség történetére összpontosító munkája szemléletesen beszél a letűnt idők eseményei iránti fokozott érdeklődéséről, történelemszemléletének sajátos jegyeiről. Szűkebb környezetében felvállalta a lokális történelem megalkotását, megőrzését és átadását. Történeti munkái által mélyen gyökerező, felekezeti identitásával szorosan összefüggő nemzeti identitását, a területhez és nemzeti múltához való történeti jog alátámasztását nyilvánította ki egy olyan sajátos történelmi helyzetben, amelyben az általa rögzített történeti tudás kiszorítása és felszámolása folyamatosan zajlott.

A kéziratok kalligrafikus írásképe, folyamatos rendszerezése és gondozása is arról tanúskodik, hogy megalkotójuk életében kitüntetett helyet és szerepet töltött be az írás. Az alkalmoszerű kezdeti írásgyakorlat életstratégiát meghatározó tényezővé vált Szabó Miklós életében. Megtapasztalva az önálló gazdálkodásra épített egzisztencia évszázados alapjainak felszámolását, az írásban talált további éveinek értelmet adó tevékenységet. Gyermektelen családi helyzete szintén megerősödő írásgyakorlását ösztönözte, versei, helytörténeti munkái által remélte a közösségi emlékezetbe történő beíródás bizonyosságát. Többször elkészített, verses formában írott élettörténetei, személyes életét tematizáló versei által emléket állított önmagának. Helytörténeti munkáiban elkészítette a helyi közösség életét meghatározó személyek (lelképásztorok, tanítók, helytörténetírók) biográfiáját. A magyar irodalom számos képviselőjéről szintén megemlékezett. Biografikus írásai által olyan közösséget teremtett, amelybe integrálta saját személyét, versírói gyakorlatát. Kéziratos munkái által autodidakta módon megszerzett történelmi, irodalmi és gazdálkodással kapcsolatos ismereteket közvetített szűkebb környezetén belül. A lokális közösség által igényelt és elismert versírási képességében, történeti érdeklődésében oly Istentől kapott talentumot azonosított, amelynek kamatoztatását személyes kötelességének érezte. Kéziratos hagyatékának egésze az írásai által tovább élni kívánó ember erőfeszítéseként értelmezhető.

Az írás egy mezősegi asszony életében

■ Orbán Edit 1938. február 19-én született Almásmálom egyik kiemelkedő képességekkel rendelkező család népszerű gyermekeként. Egyaránt szeretett tanulni, olvasni, verset írni és énekelni. Tanító nénije továbbtanulásra biztatta, szülei azonban nem engedték el, szükség volt a munkajére, a gazdálkodás nem fért össze a tanulással.

Gyermekkorában nem volt felhőtlen. Mostohaanyával nevelkedett, aki nem volt rossz ember, mégsem tudta kellőképpen betölteni az édesanya szerepét. Tizenhét éves korában akarata ellenére férjhez adták egy nála kilenc évvel idősebb legényhez. Emiatt házassága sem volt a legboldogabb. Isten négy fiúgyermekkel áldotta meg, akik köztül ketten érték meg a felnőttkort.

Életük hangsúlyosan a mezőgazdaság körül forgott, abból szerezték meg a mindennapi kenyeret. Egyedüli kiegészítő jövedelemforrást a piacozás jelentette, amire hetente egyszer, szerdán került sor. A mezőgazdaság mellett állattartással is foglalkoztak: voltak ökreik és teheneik, szám szerint kettő-kettő, borjak, juhok, szárnyasok és tulkok, melyeket a lányok számára neveltek.

A háború alatt az Orbán család tartalékait az orosz katonák élték fel, tüntették el. A kvótarendszer idején annyi búzát kellett beszolgáltatni, hogy a maradék nem volt elég egész évre. Nem csupán a búzát, hanem minden mást be kellett adni: kukoricát, krumplit, állatokat, és nagy adót is kellett fizetni. Mire elérkezett az ős, semmijük nem maradt. Edit tisztelte Ceaușescut azért, mert munkát biztosított, nem hagyott senkit munka nélkül.

Lánykorában, házas életének első felében verseket, köszöntőket és búcsúztatót írt. A többi parasztfirótól abban tér el, hogy soha nem vezetett naplót, sosem tartott arra igényt, hogy érzéseit papírra vesse, egy papírral ossza meg. Különlegessége a versírásban és a tudásban rejlett. Az alfabetizáció számára is fellélegzést jelentett, az írás által felszabadultabbá vált, önmagát alakíthatta, még ha csak rövid ideig is.

Az írás egyrészt az időtől, másrészt pedig az alkalomtól függött. Bárhova ment, dolgozni, istentiszteletre vagy akár táncba, mindig magánál hordott egy füzetet és ceruzát, azért, hogy azonnal papírra vethesse gondolatait, melyeket esős időben vagy vasárnaponként verssé alakított. Legtöbbet a mezőn írt, amikor egymaga volt, és így alkalma volt elmélyülni gondolataiban. Nem írt rendszeresen, rutinszerűen. Írásai ünnepeknapokon, konfirmáció vagy lakodalom alkalmával kerültek bemutatásra. Ezek kivitelezésére kizárólag ceruzát használt. Ösztönösen írt. De akár alkalmi szerzőnek is nevezhetjük, mivel verseit különböző és egyben egyedi alkalmakra írta, nem tartotta szükségesnek megőrzésüket. Versei által másokkal, a faluval, kommunikált, és ugyanakkor a saját magánterét teremthette meg.

Edit életében az írásnak tekintélye van: gyűjti a könyveket, a verseket, a fontosnak vélt iratokat, továbbá tiszteletben tartja a nagy kánonokat: például Petőfi Sándor és Arany János verseit.

„Betoladkodó” íróként fontos szerepet töltött be faluja életében. Bár mindössze négy osztályt járhatott ki, környezetében elismerésben részesült. Bármennyire is szorgalmas, jó képességű, példás tanuló volt, nem

volt lehetősége kitörni abból a falusi közezből, melybe beleszületett. Verseit nem őrizte meg, emlékezetéből kiveszett a sok költemény, amelyeket élete során megalkotott.

PÁL EMESE

A naplóírás jelentősége egy gazdálkodó ember életében

■ A temetést követő napsütéses délutánon hazavittük az özvegyen maradt nagymamámat, és azért, hogy ebben a nehéz időszakban ne hagyjuk őt magára, sorra érkezett a rokonság többi tagja is. Az udvaron található műhely körül gyülekeztünk, mintha abban bízánk, hogy találkozhatunk azzal, aki nemrég félbehagyta az ott megkezdett munkáját. A fásszínnek is nevezett birodalomban, ahol a nagytatám az ideje nagy részét töltötte, természetesen nem találtunk senkit, mégis egy új világ tárult fel előttünk. Olyan megsárgult lapokból álló, öt füzetet tartalmazó naplóköteget találtunk, amelyekről utólag kiderült, hogy nyolc éven át titokban íródtak. Akkor és ott, gyerekként, az volt az első gondolatom, hogy vajon szerepel-e az én nevem a naplóban, vajon írt-e rólam valamit a nagytatám.

Csak jóval később, a kolozsvári néprajzi tanulmányaim során kezdtek el másfajta kérdések is foglalkoztatni a napló kapcsán. A napló elemzése során az egyén leírásain át próbáltam a korszak sajátosságait figyelembe véve értelmezni a bejegyzéseket, hogy rájöjjek, milyen jelentőséget tulajdonított egy gazdálkodó ember a naplóírásnak. Munkám során a naplóba feljegyzett hasznos ismeretek, a munkavégzés, a számontartás, a datálás és az emlékezés szerepeit, valamint az ezekkel párhuzamosan megjelenő „én” megkonstruálását, önkifejezését és az egyéni életpálya dokumentálását vizsgáltam. A kutatásom módszertanát és a dolgozatom teljes felépítését nagymértékben meghatározta Mohay Tamás 1994-es, hasonló témában íródott műve.*

Elemeztem a feljegyzéseket, piszkozatokat, és ezek mellett a nyomtatott, géppel írt és szerkesztett lapok, számlák jelenlétét is külön értelmeztem. Az írásnak a mindennapi életben betöltött szerepét, valamint az élmények sajátos feldolgozásmódját és az idő megélésének, tagolásának sajátos habitusát is kutattam. Interjú készült a családtagokkal, hogy képet kaphassak arról, milyen indíttatásból készült, és milyen funkciót töltött be a napló írójának életében, illetve az életrajzára vonatkozóan is gyűjtöttem adatokat. A bejegyzéseket tartalmuk alapján csoportosítottam, és rájöttem, hogy ez lényegében egy gazdasági napló. A dátumokra összpontosítva táblázatban összesítettem a heti, havi és évi bejegyzéseket, melyből egyfajta rendszerességet kívántam kikövetkeztetni, illetve azt, hogy mikor volt több ideje az írásra, hétköznapokon vagy ünnepnapokon. A napló tartalmát vizsgálva kirajzolódott, hogy a naplóírás ideje alatt mi állt élete középpontjában, milyen jellegű gondolatokat írt le, mi volt az életcélja, ki-

ről/miről írt a legtöbbet, hogyan írt, hogyan datált, használt-e rövidítéseket, vannak-e javítások, áthúzások. Érdekes, hogy nemcsak önmagáról, hanem a családtagjairól, a szomszédairól és a nagyvilág dolgairól is írt. Azt is vizsgáltam, hogy hogyan hatott egy-egy különleges esemény rá, mit hogyan élt meg, mikről írt részletesen, és melyek azok a dolgok, amelyekről csak említést tesz az 1986-tól 1993-ig vezetett naplójában.

Mivel az interjúkból nem derült ki, hogy milyen különleges esemény válthatta ki 1986-ban a naplóírás igényét benne, illetve a családtagok közül senki sem tudott erről a tevékenységéről, a kutatásom főként a dokumentumelemzés mentén zajlott. Azonban kérdéses, hogy a megtalált naplókötegeknek vannak-e előzményei, illetve folytatása, mivel különösebb lezárás nélkül ért véget az utolsó füzetben szereplő bejegyzés. A napló 330 bejegyzést tartalmaz, amely összesen 177 oldalon jelenik meg. A legtöbb esetben a füzet jobb oldalára írt, a bal oldali lapokra pedig számlákat tűzött fel. Mindig a leírások előtt datált, 174 bejegyzést ceruzával írt, 156-ot kék színű golyóstollal. A legtöbb jegyzet rövid, összefüggő szövegben jelenik meg, a rendszerváltás előtti években azonban vannak olyan napok, amikor csak felsorolásszerűen számol be kiadásairól. A leírtakat tanulmányozva hét tartalmi kategóriát különítettem el, amelyek a mindennapi életének meghatározó pontjai voltak a napló alapján: család, mezőgazdaság, munka/üzemszervezet, munkák a saját gazdaságban, munkák másoknak, időjárás, vásár/piac. Az aktuális időjárásról és a saját gazdaságban végzett munkákról írt a legtöbbet, amelyek természetesen kapcsolatban álltak egymással. Bár a kutatási eredményeimből nem vált világossá számomra, hogy mi volt a naplóírás motivációja, illetve az sem, hogy miért maradt abba a történekek lejegyzése, az megállapítható, hogy milyen időközönként és milyen jellegű gondolatokat vetett papírra.

A naplóíró 1930. október 12-én született Szentegyházásfaluban, egy székely gazdálkodó család első gyermekeként. Az édesapja fiatal korában elhunyt, így legnagyobb gyermek lévén neki kellett átvennie a gazdaság vezetését, ő segítette az édesanyját a ház körüli munkák elvégzésében és a hét kisebb testvérének nevelésében, eltartásában. Nagy érdeklődést tanúsított a történelem és a földrajz iránt. Ploiesten majd Zilahon volt katona, ahol hamar kiderült főzőtehetsége, így gyakran konyhai tevékenységek elvégzésére osztották be őt. Egy szintén szentegyházásfalvi lánnyal kötött házasságot, 1958. május 30-án. Ezt követően négy gyermek édesapja lett. A naplóírás főként önmaga ellenőrzése érdekében történhetett, így nyilvántartásai alapján követni tudta azt, hogy gazdaemberként megfelelt-e a saját és a helyi társadalom elvárásainak. Egyaránt fontosnak tartotta a hétköznapok és az ünnepnapok megörökítését. Bejegyzései által megkonstruálhatta identitását, meghatározva helyét a társadalomban és a közösségekben, szembesülve az eredményeivel és kudarcaival. Nekünk pedig egy olyan örökséget hagyott hátra ezzel, amely által jobban megismerhettük őt és a gazdag érzelmi világát. Rendkívül hálás vagyok azért, hogy azon kevés emberek közé tartozom, akik részletekbe menően olvashatnak a nagytatájuk katonáskodásáról, szerelmi vallomásairól, sokszínű érzelmeiről is.

ÜRMÖSI SÁNDOR ÍRÁSOS HAGYATÉKA

Önfejű unitárius lelkész – innovatív néprajzi

*gyűjtő. Ürmösi Sándor (1815–1872) írásos
hagyatéka. Sajtó alá rendezte, a bevezető*

tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakál Anna.

(Emberk és kontextusok 17.)

Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kvár, 2020.

■ A magyar művelődéstörténet Ürmösi Sándort (1815–1872) az erdélyi útirajz-irodalom egyik korai művelőjeként, *Az elbujdosott magyarok Oláhországban* (Kolozsvár, 1844) című útleírás szerzőjeként tartotta számon hosszú ideig. Csak a folkloristák szűkebb körében volt ismeretes, hogy az egykori unitárius lelkész, Ürmösi Sándor személyében Kriza János gyűjtőhálózatának feltehetően legkorábbi munkatársát tisztelhetjük. Életéről, pályájáról, munkásságáról azonban alig tudott számot adni a szaktudomány. Gyűjtéseinek részleges feltárására csak az új évezredben került sor a *Vadrózsák* második kötetének (2013) sajtó alá rendezése során, a teljes életmű bemutatására pedig Szakál Anna vállalkozott Ürmösi Sándor írásos hagyatékának feltárásával és közzétételével.

Szakál Anna szakított a hagyományos forrásközlési gyakorlattal, nem szorított kizárólag a folklórgyűjtő Ürmösi Sándor bemutatására, hanem számba vette Ürmösi minden fellelhető írását – kiadott és kiadatlan műveit, gyűjtéseit, levelezését, periodikákban közzétett kisebb közleményeit –, tágabb kontextusba helyezve ezáltal Ürmösi Sándor néprajzi-folklórgyűjtői te-

vékenységét. De nemcsak ebben a vonatkozásban szakított a hagyományos közlési-értelmezési móddal. Ürmösi Sándor személyét, életpályáját és néprajzi gyűjtőmunkáját úgy vizsgálja, hogy egyszerre kívánja a lelkész és a gyűjtő Ürmösit bemutatni a rendelkezésére álló kétféle forrásanyag egymásra vetítésével. Az iskola- és egyháztörténeti forrásokból – mint Szakál Anna vallja – „egy rosszul értelmezett hivatás- és küldetéstudattal rendelkező, mindenhol konfliktust generáló lelkész alakja bontakozik ki előttünk, akinek a valóság szelektív észlelése nem teszi lehetővé, hogy szerepét világosan láthassa saját élete és az egyházközségek történetében. Ürmösi éppen azáltal válik ellentmondásos, nehezen értelmezhető figurává, ha a néprajzi gyűjtéseit és az ezekhez kapcsolódó dokumentumokat a lelkészi pályafutásával összefüggésbe hozható iratokkal együtt olvassuk. Ez a két korpusz szinte két, nagyon sok tekintetben teljesen más embert mutat. Míg a lelkész Ürmösi Sándor kapcsán bepillantást nyerhetünk a pap és közösség, esperes és lelkész, püspök és lelkész bonyolult, sokszor csak a szokásjog által vezérelt viszonyának belső műkö-

désébe, addig a néprajzi gyűjtéseit vizsgálva egy új utakon járó, kísérletező, esetenként formabontónak, újítónak ható gyűjtői munka körvonalazódik előttünk.”

A kétféle forrásanyag egymásra vetítését Szakál Anna úgy oldotta meg, hogy a kötetet két részre osztotta. A könyv első ötödében a fel-tárt – főleg egyházi – források segítségével megrajzolta Ürmösi fölöt-tébb hányatott életútját, melyből – a források természete miatt – inkább a lelkész Ürmösi alakja bonta-kozik ki, kevesebbet tudunk meg a gyűjtő Ürmösiről. Ez a rész tulaj-donképpen egy állandóan vizsályt szító, ellentmondásos személyiség fokozatos leépülését mutatja, aki lelkészként-emberként sehol nem tudott huzamosabb ideig megma-radni, mert maga körül állandóan konfliktusokat gerjesztett: lelkési pályafutása huszonhárom évében, 1844–1867 között nyolc egyház-községben szolgált, s a nyolcból csupán egyetlen olyan település volt, ahol több mint hat évet töltött – ámbar ott is heves vizsálykodá-sok közepette, máshol többnyire egy-két, ritkábban három év alatt iszákossága, szolgálati kötelezettsé-geinek elmulasztása vagy konfliktust generáló természete miatt helyzete tarthatatlanná vált. Gyakori áthelyezéseiért egyházi fölöt-teseinek is állandó gondot okozott, olyan feladatok elé állította őket, melyeknek megnyugtató, jó megoldása nem volt, mert Ürmösi termé-szetéből-magatartásából fakadóan nem is lehetett.

A kötet nagyobbik részében, a szövegtárban Szakál Anna elsősor-ban a gyűjtő és alkotó Ürmösit állít-ja elénk úgy, hogy az adott szöveg-korpuszt minden esetben igyekszik az életrajzi tér- és időben elhelyez-ni. A kronologikus sorrenden belül

Szakál Anna rendezési elve az volt, hogy az összetartozó gyűjtésegysé-geket, avagy a Krizának együtt el-küldött kéziratköteget vette alap-egységnek, eltekintve attól, hogy jelenleg hol, milyen szövegegyüt-tesben található az illető írás. A szövegek azonosításáról, egymás-hoz rendeléséről, datálásáról min-den szövegegység keretes bevezető-jében tájékoztatja az olvasót, ami nagymértékben megkönnyíti az el-igazodást. Ötletes újítása Szakál Annának az is, hogy az alapegysé-geket tipográfiai eszközökkel is el-különíti egymástól. A római szá-mokkal megszámozott egységeket minden egyes esetben közrefogja az illető írásmű első és utolsó olda-lának szürkére színezett fotokópiá-ja, mely nemcsak láthatóan elkülö-níti az egyes kötegeket egymástól, de írásmintával is alátámasztja a sajtó alá rendezőnek az íráskép alapján tett kormeghatározó megál-lapításait.

Az életrajzi térben és időben el-helyezett szövegekpusz arról ta-núskodik, hogy Ürmösi Sándor gyűjtő- és alkotómunkája két állo-máshelyhez (Tordátfalva és Bözöd-újfalu) és életének három rövid idő-szakához köthető (1841–1843, az 1850-es évek legeleje, 1853–1856). 1856 utáni írásos hagyatéka pedig arról tanúskodik, hogy Ürmösi íráshasználata jobbára esperesek-nek, püspököknek címzett panasz-levelek megfogalmazására szorítko-zott. Érdemes viszont felfigyelni arra, hogy alkotó ember mivolta még ekkor is megmutatkozott egy-egy villanás erejéig: gyűjtési felhí-vást tett közzé, és naptárkészítés foglalkoztatta élete utolsó éveiben.

Ürmösi Sándor gyűjtései arról tanúskodnak, hogy gyűjtőként is autonóm személyiség volt, akit aligha befolyásolhatott volna bárki

is abban, hogy mit és hogyan gyűjt-
sön. Így magyarázható például az,
hogy a klasszikus népköltészeti
műfajok (ballada, dal, mese) gyűj-
tése mellett foglalkozott az oláh-
falusi és barcasági magyarok lako-
dalmának, a húsvéti és pünkösdi
ünnepi szokásoknak a leírásával is.
Ürmösi lakodalmi szokásokat be-
mutató dolgozatai külön is figyel-
met érdemelnek. Bár nem fejt ki
részletesen, utalásából arra követ-
keztethetünk, hogy a lakodalmi
szokások bizonyos részeinek pár-
huzamos leírásával (a viselet és a
nyelvjárás egyezései mellett) Ür-
mösi bizonyítékot keresett arra,
hogy a barcasági magyarok egy ré-
sze – a nyomor elől menekülve –
Oláhfaluból telepedett át a szászok
földjére. A magyar szakirodalom-
ban alighanem Ürmösi volt az első,
aki a néprajz segítségével, a viselet,
szokások, nyelvjárás párhuzamba
állításával és egyeztetésével pró-
bálta bizonyítani egy népcsoport
eredetét.

Új utakon járt Ürmösi akkor is,
amikor a különböző erdélyi magyar
népcsoportok belső migrációját kö-
vette figyelemmel. E témakörben
fennmaradt feljegyzései inkább de-
mográfiai, mint néprajzi adatgyűj-
tésnek tekinthetők, a székelységtől
különálló magyar népcsoportok
vizsgálatához szánt előmunkálatok

dokumentumainak. Feljegyzései
azonban – úgy tűnik – nem esetle-
gesek, valamilyen célt követett,
amikor számba vette a szász szé-
kekben élő magyarságot, felekezeti
hovatartozásuk alakulását/történe-
tét, amikor a Szászföldre vagy a
vármegyei területekre irányuló szé-
kelyföldi kirajzásokat vette szem-
ügyre. Ismerve Ürmösi 1844-ben
nyomatásban is megjelent munká-
ját, melyben a Havasalföldre irá-
nyuló magyar migráció kérdéseivel
és következményeivel foglalkozott,
arra lehet következtetni, hogy Ür-
mösit a belső és külső migráció, a
nyelvszigetek kialakulásának kér-
dése egyaránt foglalkoztatta, nem-
különben a székelységen belül el-
különülő sajátos csoportosulás,
mint amilyen a bözdújfalusi
szombatosoké volt. Ha mindezek-
hez hozzászámítjuk azt is, hogy
Ürmösi megkísérelte úgy lejegyez-
ni az egyik Nyikó menti mesét,
hogy egyszerre szándékozott érzé-
keltetni a nyelvjárási sajátosság-
okat és a beszélt nyelv hanglejtését –
vagyis a hangzó anyagot írásban
rögzíteni –, valóban helyénvalónak
találjuk, hogy Szakál Anna „inno-
vatív néprajzi gyűjtő”-ként jelöli ki
Ürmösi Sándor helyét a Kriza-
munkatársak között.

Olosz Katalin

A SZUCSÁGI AUTODIDAKTA KÖLTŐ VERSEIRŐL

Újvári Anna: „... én szeretem azt úgy átadni,
hogymások is olvassák”

Tanulmány kíséretében közzéteszi Tamásné
Szabó Csilla. (Emberék és Kontextusok 16.)

Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2019,
fényképmelléklet, DVD-melléklet

■ Újvári Anna és Tamásné Szabó Csilla szerzőpáros könyvét 2019. október 8-án mutatták be az Erdélyi Múzeum-Egyesület székházában. A szucsági autodidakta költő-író és az EME kutatója, nyelvtudományi szakírója által létrehozott kötet az *Emberék és Kontextusok* néprajzi sorozat a tizenhatodik forráskiadvánnyal gyarapodott. A telt-házás bemutatót megelőzően a kolozsvári Agnus Rádió riportere a szerzőket a kötet megszületéséről, az írás motivációjáról kérdezte. Újvári Samuné Szép Anna a bemutató előtti néhány percben az alábbi gondolatokat osztotta meg a rádió hullámain keresztül: „*Úgy gondoltam, hogy amikor szabadidőm van, akkor valamivel foglalkozzak. Vagy kézimunka, vagy írás, és az írást vállaltam, mert azt nagyon szeretem, hogy mindig írjak, természetéről, erről-arról, s a gyermekek, ahogy kezdtek iskolába járni, óvoda, iskola, akkor a faluba az emberék, úgy elmaradott volt, hogy búcsúztatások vagy köszöntések, és akkor én ezt mind úgy képzeltem, hogy milyen jó lenne, hogy evvel foglalkozzak. És nagyon-nagyon szeretem. Semmi olyan munkát*

nem annyira, mint az írást. [...] Mikor valami szó került, s emlegettem, gondoltam, hogy erről írjak valamit. Néztem az ablakon, ha hó hullott, erről is írjak, s akkor mindig úgy csak, inkább esténként, vagy mikor csendbe egyedül voltam, hogy egy-egy szó került, s akkor aztat összealakítottam, és így kerültek ki a versek, úgy a gondolatokkal.”

A bemutató előtt Keszeg Vilmos professzor a sorozat szerkesztőjeként a korábban megjelent köteteket, a teljes kiadványsorozatot is méltatta. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke doktori iskolájának oktatói és hallgatói közel másfél évtizede, 2008-ban indították az *Emberék és Kontextusok* kiadványsorozatot, amely az írásantropológia alapkonceptióit követve, átfogó vizsgálatok alapján láttatja az írást használó egyének kontextusba ágyazott életpályáját és életművét. A kolozsvári iskola populáris írásbeliséghez kötődő forráskiadványai közül megemlíthetjük a magyarvistai András Erzs Erdői életművét (1. kötet, *Ambrus Judit*, 2008), a sáromberki Berekméri István Andrásé önéletrírását (2. kötet,

Vajda András, 2008), a mezőkeszűi Kiss Dániel életművét (5. kötet, Bajkó Árpád, 2010), a mezőköbölküti Nagy Julianna munkásságát (7. kötet, Ozsváth Imola, 2012), és egy Maros menti település populáris írásbeliségét (9. kötet, Vajda András, 2013) feldolgozó köteteket, amelyek az autodidakta szerzők életpályáját, írásszokásait, az íráshasználat funkcióit és formáit vizsgálják.

A szucsági autodidakta szerző életművét bemutató kötet sajátos címválasztásával is ehhez a kiadványsorozathoz illeszkedik (pl. *Kedvemre való, hogy meséljek* – András Erzsike Erdei; *Minden poklonkon keresztül* – Berekméri István Andrásé; *Minden gyümölcse élettemnek...* – Kiss Dániel; *Miért nem lehettem költő?* – Nagy Julianna), a kötet cím eredeti kontextusa pedig egy 2014 augusztusában készült interjú, amelynek témája a versírás és a hivatástudat (161. oldal). A Kolozsvári Akadémiai Bizottság honlapján, a 2019. harmadik negyedévi beszámolóban a fontos tudományos eredmények megjelentetése, ismertetése között szerepel a monográfiaként kategorizált kötet.

Az autodidakta szerző verseit Tamásné Szabó Csilla gondozta, rendezte sajtó alá, és elemző tanulmánnyal tette teljessé a kötetet. Tanulmányában Újvári Anna életrét, versírói habitusát, az írás motívációit, a verselés kontextusát elemezte, ugyanakkor kitért a versek műfaji jellegzetességeire is. Nyelvészeti képzettségének köszönhetően Újvári Anna nyelvhasználati sajátosságainak részletes bemutatása is gazdagítja az elemzést, amely a kötet újszerűségének is tekinthető (III.4. fejezet, 207–210.).

A kísérőtanulmány a populáris írásbeliségre vonatkozó elméleti szempontok ismertetését követően

a kolozsvári iskola kutatásait összegzi, majd a kutató és az autodidakta szerző viszonyáról tesz említést. A gyűjtői nézőpont ismertetéséből kiderül, hogy Tamásné Szabó Csilla a helyi közösség számára tiszteletes asszonyként részese a történetnek, férje ugyanis 1995 óta a település református lelkésze. Több mint húszévi szucsági tartózkodása során alkalma volt megismerni a közösségi viszonyokat, Újvári Anna életének fontosabb momentumait, részt vett az ünnepi alkalmon, amikor a versek, köszöntők nyilvánosan is elhangzottak. Tanúja lehetett annak, amint Újvári Anna számára a verselés a mindennapi élet szerves részévé vált.

Az interjúkészítés és a gyűjtési módszerek ismertetését követően előtérbe kerül a tágabb kontextus is: Újvári Anna életrének, családjának, néptáncos adatközlői szerepének bemutatása. A versek keletkezéstörténete és az írás motívációja mellett Újvári Anna munkamódszeréről, kapcsolathálójáról is olvashatunk. A kísérőtanulmányban a versek műfaji csoportosítását a szövegek közreadásának szempontjai követik.

A kötet legelső részében Újvári Anna versei és prózai írásai olvashatók, összesen 116 vers az I. (11–89.), 60 vers a II. (90–118.), 2 vers és csujogatások a III. (119–137.), 8 vers a IV. füzetben (139–144.), továbbá a különálló lapokra írt 6 szöveg (145–149.). Ezt a kéziratok szerint összeállított struktúrát 5 interjú lejegyzett változata követi, amelyeket Tamásné Szabó Csilla 2013 augusztusa és 2016 januárja között készített Újvári Anna íráshasználati szokásairól, a közösséghez való viszonyáról.

A kötethez tartozó DVD-mellékleten Újvári Anna kézirat

füzeteinek szkennelt lapjait, családi fényképeit tekinthetjük meg, valamint meghallgathatók azok az interjúk is, amelyeket Tamásné Szabó Csilla készített, és amelyek lejegyzett változata a kötetben is szerepel (151–161.). A lemezen lévő gazdag adattárban megtekinthetjük Újvári Anna kézírásának sajátosságait, és a rögzített hanganyag szinte életszerűvé teszi a kötetet, közelebb hozza az olvasóhoz Újvári Anna autodidakta költőt, akinek legelső versei az 1970-es évek elején születtek, majd különböző közösségi alkalmakra írt szövegeket (köszöntők, búcsúztatók, hollandok látogatása a gyülekezetben, a kórus zászlajának felavatása stb.). Az

évek múltán az önkifejezés igénye is előtérbe került, Újvári Anna egyéb témákat is megverselt (pl. a férjével való megismerkedése, családi események, gyerekei, édesanyja, évszakok stb.).

Két egymásra nyitott személy találkozásából született ez a kötet, amelynek létrejötté közel nyolc éves együttműködés, kölcsönös megismerési folyamat eredménye. Az olvasók, a népi kultúra iránt érdeklődők számára betekintést enged egy személy versírói gyakorlatába, mindennapjaiba, és ezzel összefonódva nyomon követhetők egy település vershasználati szokásai is.

Bajkó Árpád

BENKŐ JÓZSEF – BOTANIKUS, NYELVÚJÍTÓ, TÖRTÉNETÍRÓ, ERDÉLYI POLIHISZTOR: A HISTORIA LITTERARIA MŰVELŐJE

Csata Adél: *Benkő József, a historia litteraria művelője*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, (Erdélyi Tudományos Füzetek 291.)Kvár, 2020.

■ Gróf Gyulay Lajos 1823 áprilisában „Benkő József nyomtatott és kéziratban levő munkái” alatt a Benkő-hagyaték 20 darabját jegyzi le és ismerteti röviden *Első Bécsi Könyv* című naplójában, majd hozzáfűzi: „Planumom ezeket által nézve és ahoz értőktől megjobbitva, és jobb Biographiát melléje téve, mint a milyet öcse Benkő Ferentz M[áros]Vásárhelyi prokator irt, kiadni.” (102–103.) Bejegyzését egy anekdotával folytatja: „Benkőt a

külföld inkább tisztelte mint Erdély, ott kérdeztetvén egyszer egy Academisans: *ergo vester Benkő quid agit? azt felelvén certe semper bibit*, azon replicát kapta: *quis non sinit qui talia scribit?* Proverbiuma ez volt: *Iudit in humanis Divina providentia* [sic!] *rebus.*” A naplóíró bejegyzése több dologra is enged következtetni. Egyrészt úgy tűnik, Benkő József munkássága – legalábbis részben – ismert volt az akkor 23 éves, a bécsi kancellárián te-

vékenykedő erdélyi nemes számára. Érdeklődése nem véletlenszerű. Gyermekkori nevelője, Döbrentei Gábor 1817-ben az *Erdélyi Múzeumban* kifejezi óhaját Benkő munkásságának ismertetésére. Erről a felhívásról emlékezik meg tervében a fiatal gróf, hozzátéve, hogy Benkő emlékezete pontosításra, sőt jobbításra szorul szakmai és személyes szempontból egyaránt. Csata Adél monográfiája alcímében egy kontextualizáló olvasatot ígér, majd prezentál, amely által a szerző sok szempontból éppen ezt a pontosítást és jobbítást végzi el.

Benkő József literátor, történet-író, botanikus, nyelvész, középajtai református lelkész – hogy csak a legismertebbeket soroljuk fel az erdélyi polihisztorként is számontartott tudós szerteágazó tevékenységéből. Bár sokrétű munkásságának egyes aspektusai alaposabban feltártak, mások pedig időről időre felbukkannak a kutatásokban, irodalomtörténet-írói tevékenységének alapos vizsgálatára eddig nem került sor. Ezen hiány pótlására vállalkozik Csata Adél. A szerző Benkő József életművét a hosszú reformáció (1500–1800) tágabb kontextusában vizsgálja, mégpedig úgy, hogy a tudós munkásságát, illetve recepcióját ezen szöveg-használati hagyomány keretében ismerteti, szükség esetén pontosítja. A vizsgálat premisszája a Takáts József által elsődleges kontextusnak nevezett környezet, kortárs és korábban létrejött szövegek korpusza, amelyekkel a szerző műve létrehozásakor mintegy dialógusba lép, amelyekhez akarva vagy akaratlan is viszonyul. Csata Adél Benkő munkásságát tehát „a kortársak és elődök [...] műveivel párhuzamosan, komparatív vizsgálat révén” kontextualizálja.

A kötet két nagy, szinte azonos terjedelmű tematikus egységből épül fel. Csata Adél indításként Benkő-képeket és -kutatókat ismertet; nem föltétlen recepciót rekonstruál, inkább kanonizáló vagy dekanonizáló szándékú, szakmai körökben létrejött Benkő-portrékat ismertet. A portrék valóban a spektrum két pólusán helyezkednek el: elmarasztalják Benkőt (vélt vagy valós) problémás viselkedése miatt, vagy a munkássága felől vindikálják a személyes aspektusokat. Míg a *Közhasznu Esmeretek Tárában* megjelent szócikk megbontja a pozitív Benkő-képet, Horányi Elek, Toldy Ferenc vagy Mikó Imre tudományos teljesítményét méltatják, megemlékezésre méltónak véli, sőt utóbbi kifejezetten hiányolja a recepció objektivitását és korrektségét. A 20–21. századra a kép árnyalódik, a középajtai tudós tevékenysége ismét figyelmet kap, amikor Szabó György lefordítja a *Transsylvania specialist*. Csata Adél valóban kontextualizál: a portrékat a Benkő-levelezés mentén, illetve az életrajzi adatokat hozzáadva pontosítja, szükség esetén korrigálja, emellett rámutat azokra a (helyes vagy helytelen) adatokra, amelyek kritika nélkül kerültek át egyik ismertetésből a másikba.

Rendkívül izgalmas kísérlet Benkő József „virtuális könyvtárának” rekonstrukciója, hiszen közvetetten a korabeli tudóstársadalom belső működési mechanizmusaira mutat rá. Csata Adél azzal indítja a második fejezetet, hogy megjegyzi: bár a középajtai tudós valódi könyvtárát nem áll módjában rekonstruálni (mivel az az 1849-es nagyenyedi tűzvészben megsemmisült), igyekszik elsősorban a levelezés alapján letapogatni, hogy alanya milyen forrásokból

szerzett könyveket, milyen irányba mutatott az érdeklődése, illetve maga milyen könyveket és kinek adott kölcsön. Ezek az adatok nem csupán Benkő szerteágazó érdeklődése és kapcsolathálója szempontjából szolgálnak igen hasznos adalékokkal, hanem láthatóvá teszik Erdély és a külföld tudósai közötti információáramlás jellegét is.

Csata Adél a kért és kölcsönkapott kiadványok alapján rámutat arra, hogy Benkő József botanikai munkássága egy adott életszakaszhoz köthető, amikor felkéréseket kapott botanikai munkák megírására, illetve botanikai előadások megtartására. Történetírói tevékenysége ezzel szemben egész életét végigköveti, azonban tematikailag ugyancsak szakaszosnak tekinthető. A kötet szerzője emellett a polihisztorság fogalmát is árnyalja, rámutat arra, hogy Benkő holisztikus látásmódja akár a göttingai paradigmát is követheti, azaz a tudós igyekszik teljességében rálátni a tudásrendszerre, nem csupán egyes – vagy akár hozzáfűzhetnénk: külön-külön az összes – tudományterületre. Benkő levelezése alapján ugyanakkor az is feltérképezhető, hogyan hatott ő maga a tudóstársadalomra. Életútja sok szempontból hasonlóságokat mutat Aranka Györgyével: mindketten erdélyi, Erdélyben tevékenykedő lelkészek, tudósok, sokáig leveleznek is, és osztják meg egymással – akár könyvajánlók formájában is – a történetírással, kéziratkiadással, literatúrával kapcsolatos novumokat. Hozzátehetnénk, egyikük megítélése sem mentes az utólagos elmarasztalástól: Arankát későn jött filozófiai érdeklődése és költészete miatt érte gúny, Benkő a személyes élete miatt kapott kritikát. Amire azonban felfigyelhetünk: Aranka Györgyöt kultúra-

szervezőként is számontartjuk, s mivel Benkő levelezésükben több szempontból és témával – forráskiadással, olvasmányokkal, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasággal – kapcsolatban ajánlott és tett javaslatokat neki, maga is tekinthető közvetett kultúraszervezőnek. A feltárt „virtuális könyvtár” jegyzékét a szerző mellékletben közli.

Csata Adél a folytatásban Benkő József nyelvhasználatra vonatkozó reflexióit gyűjti össze. Fontos problematika ez, hiszen a 18. század végén, a 19. század elején épp a magyar nyelv státusának változását érhetjük tetten, és a középajtai tudós munkásságával kapcsolatban éppen az merül fel – Kőváry László jegyzi meg *Erdély nevezetesebb családai* című kötetében –, hogy nagyobb befolyása lehetett volna, ha nem latinul, hanem magyarul írja munkáit. Tudjuk azonban, amint arra Csata Adél is rámutat, hogy a magyar nyelv használatára való törekvés(ek)et nem minden tudós fogadta kitörő lelkesedéssel. Bolyai Farkas bő fél évszázaddal később jegyzi meg: „valamely nyelv csak minden nemzet beleegyezésével válhat közössé és a tudományok templomának kulcsává” – azaz a tudományosság terén a magyar nyelv használatát a közös diskurzusától való eltávolodásként érzékeli. Benkő nyelvválasztásával kapcsolatban már Éder Zoltán is úgy véli, érdeme a botanikai szaknyelv kialakítása és több, ma is használatos magyar növénynev megalkotása, így aligha érheti az a vád, hogy nem vett részt a magyar nyelv megújításában. Csata Adél kimutatja: szerzőként Benkő a nyelvet a közönséghez igazítja: pl. Mária Teréziához latinul fordul, II. Józsefnek németül, a Guberniumnak magyarul ír, a szakmaibbknak vélt – s így a

nemzetközi ismertséget garantálandó – közönséghez latinul címzi a munkáit, a folyóiratokban, periodikákban közölt, szélesebb közönséget megszólító cikkeit, halotti orációit magyar nyelven írja.

A kontextus – a források, a nyelvválasztás, az érdeklődési kör(ök) és meggyőződések – ismeretése után a kötet második tömbje azokat a műveket tárgyalja, amelyek konkrétan a historia litteraria kategóriába sorolhatók. Benkőnek nem maradt fenn olyan elméleti jellegű megnyilatkozása, amely arról tudósítana, hogy ő maga miként vélekedett a historia litteraria mibenlétéről. Csata Adél a fogalom kutatóinak – Adrian Marino, Tarnai Andor, Margócsy István, Holl Béla – meglátásai alapján alapozza meg Benkő ez irányú munkásságának vizsgálatát. A szerző 1778-ban megjelent honismereti munkájáról 1777-ben Teleki Sámuel kancellárt tájékoztatja, megjegyzvén, hogy további kötetek elkészítését tervezi, mintegy kiegészítésként Cvittinger, Horányi és Bod munkáit. A tudóslexikon eklektikus jellegét az Adrian Marino által körülírt holisztikus, osztatlan literatúraszemlélet magyarázhatja, miszerint a literatúra részét képezi mindennemű írás, terjedelemtől, műfajtól és tartalomtól függetlenül.

Csata Adél részletesen elemzi, Benkő József hogyan kompilálja és excerpálja forrásait, főként Bod Péter *Magyar Athenasát*. A szöveganyag alapján rámutat arra, hogy a korábban, a lelkeszszerp kapcsán már említett tolerancia hogyan nyilvánul meg – mondhatnánk: válik szövegszervező elvvé – Bod

munkájának excerpálásában, ti. Benkő egyéni hozzájárulása, az iskola- és nyomdatörténet összeállítása mellett, éppen az, hogy a valósi intoleranciára vonatkozó részeket nem veszi át.

A zárófejezetben Csata Adél Benkőnek a *Magyar Hírmondóban* megjelent historia litteraria témájú írásait tárja fel. A nyelvválasztást ért vádakkal szemben fontos adalék, hogy Révai Miklósnak írt levelében Benkő egyértelművé teszi: a magyar nyelv megújítására tett törekvésekkel egyetért, ezeket támogatja. Csata megállapítja, hogy szerteágazó tárgykörökben írt cikkei a göttingai szemléletmódot, holisztikus tudáseszményt tükrözik, s egyfajta vindikatív törekvésként értelmezi Benkő törekvését, hogy a lap magyar olvasóit tájékoztassa az Erdélyben zajló tudományos tevékenységről.

A Benkő József munkásságát ért vádakkal szemben Csata Adél monográfiája alapos és módszeres kontextuselemzéssel pontosít: rámutat a szerző indíttatásaira, intencióira, és elhelyezi őt abban a res publica litterariában, amely az elsődleges közegét képezi a munkásságnak. Megjegyeznénk, a kötet többet ad, mint amit a cím ígér, hiszen nem csupán Benkő historia litteraria tárgyú írásait ismerjük meg, hanem kutatói és szöveghasználoi habitusaira is rálátást nyerünk, minden más, általa művelt területen. Talán azt is mondhatnánk: Gyulay Lajos kívánsága teljesült, „ahoz értők” megjobbították a középjaitai tudós köztudatban élő képét.

Bilibók Renáta

ABSTRACTS

Aron Bakos

■ ***Writing, Discipline, War***

Keywords: *First World War, writing, text, narrative, Foucault, Goffman*

Soldiers of the First World War did not only fight, but they also wrote while on the battlefronts. During the Great War, not only goods were mass produced, but texts as well. This short paper intends to present an analysis of how texts produced on the battlefront are a tool, a mechanism for internalising the war narrative. It analyses writing not as a means for communication or for representing, but rather as a means for predefining events, for disciplining oneself, for creating the individual disposition of self-sacrifice. Building on Foucault's concept of discipline and Goffman's dramaturgical sociology, this paper is based on a close reading of the corpus of one particular soldier of the Austro-Hungarian Army.

Orsolya Dimény-Haszmann

■ ***The Career of a Museum Founder and the Creation of an Institution in the Light of Written Documents***

Keywords: *museum, Pál Haszmann, Csernáton, Szekler National Museum*

The primary source of the research on which the study is based is the archive of Pál Haszmann (1902-1977), the founder of the Csernáton museum bearing his name, which also provides insight into his teaching, educational, collecting and organising activities. It contains both personal, private documents and official records, and will continue to be a growing archive for generations to come. Other sources: documents from the municipal archives and the ar-

chives of the Szekler National Museum, memoirs and interviews with the founder of the museum. The collecting work of Pál Haszmann and his intention to found a museum also shaped the life of his community. For this reason, I am examining the history of the institution in an organic way, in relation to his life course, from which the mechanisms of the Romanian dictatorship also emerge. This overview of individual fate is both a contemporary and a social history, a portrait of a broad-minded 20th-century intellectual, who did a wide range of work, went his own way, but thought in terms of the community, and who also provides important contributions to the work of the folk teachers of the time.

Melinda Ferencz

■ ***Analysis of a 20th-Century Letter Corpus***

Keywords: *letters, 20th century, social migration, communication*

The history of private postal correspondence is now closed, but little research has been done so far in this field. Following the rise of social migration, the generalisation of correspondence as the most accepted form of communication in popular literacy culminated in the 20th century. This period is a period of popular letter-writing in which the culture of correspondence was on the rise and then in decline in the last part of the century. The letters, which can be grouped around a single person, contain events from segments of the individual's career. As a gesture of self-representation, the individual often presents himself/herself as a good letter writer. Pointing beyond itself, it opens a

window onto a micro-community organised by correspondence. The study presents and interprets the corpus of one person's letters from the 20th century.

Laura Jiga Iliescu

■ ***The Flexibility of the Boundary between the Oral and the Written: The Case of Folk Books***

Keywords: *oral, written, folk book, peasant society*

The paper discusses the mobility and permeability of the boundaries between the oral and the written in the case of folk books. To illustrate this, it uses stories that are important to Romanian society, such as the Romanian-language writing about Alexander the Great, i.e., the *Alexândria*, and oral tradition. It highlights the relationship between elite and peasant society and the blurring of the boundaries between them in the case of reading, in which monks and copying priests were involved. The study also touches on the communal readings, so important for peasant societies, both for information and for entertainment, where the literacy of the village takes centre stage and acquires authority. The author also pays attention to the way in which the fictional additions of short legends and historical facts typical of the oral tradition are incorporated into the chronicle.

Emese Ilyefalvi

■ ***Ethnography and Community Science 2.0***

Keywords: *ethnography, internet, data base, community science*

The last ten years have seen an explosion of digital databases on

ethnography, folk music, and other intangible cultural heritage topics. As a result of the ubiquity of the internet, web-enabled technologies, and social media platforms, it is now possible to participate in the process of heritage management not only as a data provider but also as a transcriber who helps in the processing of data. Through community science, data is accessible, can be added to, shared and commented on at any time in the digital space. Compared to the tradition enclosed in monographs and representative publications, the fluidity of digital technology, the possibility of participation, the dissolution of former sharp boundaries (amateur – professional, collector – data provider, global – local) generate new types of attitudes and habitus.

Vilmos Keszeg

■ ***Comments on Writing***

Keywords: *popular writing, ethnography, anthropology, literacy*

The author has been examining the historical forms and social functions of popular literacy for decades, and has also guided researches on the subject. This manuscript draws some conclusions from this research. It describes the approach and results of the *écriture ordinaire* research paradigm initiated by Daniel Fabre, and elaborates on the diverse works of self-taught writers. An example from the career of an autodidact illustrates how writing influences the development of a career. Changes in writing techniques (handwriting, typewriting, electronic writing) have introduced different body techniques.

Julianna Lingvay

■ ***Women's Writing in the 19th-Century Hungarian Provincial Press: The Life and Journalistic Works of Klára Lövei***

Keywords: *women, Klára Lövei, province, press, journalism, periodicals*
Social, technological and political changes in the 19th century enhanced the demand and production of periodicals. The world of newspaper and magazine production was undoubtedly one of the most open institutions as far as engagement and employment of women are concerned. Still, the idea of public writing by women prompted a range of mixed emotions throughout the century. This study aims to bring Klára Lövei's writing out of the shadows by analysing her contribution to the emerging Hungarian provincial political newspaper production in Máramarosziget (Sighetu Marmăției). It also includes a contextualisation of Lövei's work as a correspondent of the *Máramaros* (the first and most influential news-paper edited and printed in the north-eastern part of Hungary at that time) by reviewing her life path, social relations and the various other writing and publishing endeavours. It suggests that, through her writing, she displayed and manifested some of the nation-building possibilities and roles available for individuals and groups unable to participate in political life.

Senka Kovač – Lidija B. Radulović
■ ***Monastery Websites as Digital Forms of Ex-Voto***

Keywords: *monastery, website, religious communication, internet*
The digital world has emerged as a new potential area for religious manifestations and practices. Since

the beginning of the 21st century, electronic religious communication has become a field and a source of research on religious identity, religious communities, and the ritual use of the internet. By analysing several websites created by the Serbian Orthodox Church, the present study attempts to interpret the nature of the new means of spiritual communication between believers and the Lord, the experience of sacred places through prayer, confession, and the transmission of thanksgiving, as used by the Church.

István Szilárd Szász

■ ***How is Facebook Reshaping the Networks for the Spread of Representations?***

Keywords: *Facebook, representations, social media, internet*

Based on relevant literature, my ambition is to develop a theory that has the potential to model and provide a general description of how representations spread, with specific focus on the characteristic features of the environment created by the new communication devices and platforms. I consider two main types of representations, in the context of which I examine the dynamics of change of *mental representations* stored in the human brain and mind as well as of *public representations* (e.g. books, articles, statues, lectures, etc.) accessible to anyone. One of the key conclusions of my work is that social media 'has given a boost' to public representations by placing within the click of a button a large number of representations that would have had quite a hard time making their way to the receiving public if only traditional channels had been involved.

Mária Szikszai

■ *Writing as a Tool for Cultural Time Travel*

Keywords: *writing, socialization, rural area, homo narrans*

When the individual socialising in folk culture leaves the rural, peasant culture behind and chooses a career as an intellectual, he or she also leaves behind the world of orality characteristic of folk cul-

ture, and from then on, the main means of communication is not the oral, but the written. In these cases we can say that the attitude of the storyteller (*homo narrans*) is replaced by the attitude of the writer (*homo scribens*). The study examines the main occasions that led a first-generation intellectual pastor of Swabian origins to produce texts in the 20th century.

Írás az utcán. Keszeg Vilmos felvétele

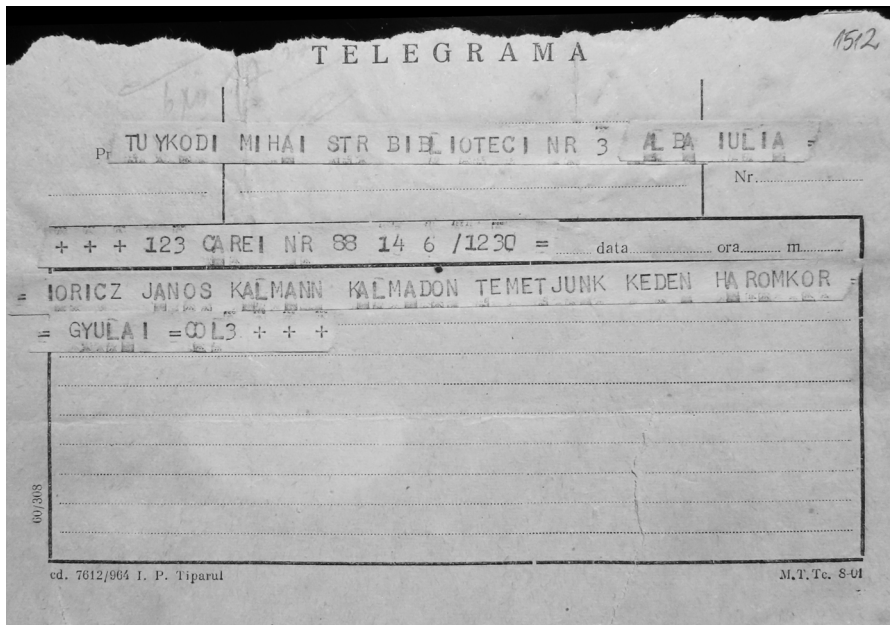
Pártoló tagok

András Sándor – író, költő, Nemesvita
Bencsik János – képzőművész, Budapest
Dr. Nicholas Bodor – vegyészprofesszor, Miami
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron
Dr. Varga István – ügyvéd, Orosháza

Támogató tagok

Ágh István – költő, Budapest
András István – teológiai professzor, Gyulafehérvár
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Dr. Barabási Albert László – fizikus, akadémikus, Budapest
Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – akadémikus, Kolozsvár
Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Dr. Buchwald Amy – tudományos kutatók, Miami
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Csöregi Csenge – rendezvényszervező, Budapest
Péter Deák – statikus mérnök, Zürich
Dr. Deréky Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Dr. Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Kálóczy Béla Tibor – nyugdíjas köztisztviselő, Halásztelek
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár
Dr. Kiss András – orvos, Pócsmegyer
Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd
Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, Kolozsvár
Korniss Péter – fotóművész, Budapest
Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár

Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár
Márton László – vállalkozó-igazgató, Gyergyószentmiklós
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad
Nagy Éva – ny. tanár, Calgary
Dr. Nagy Mihály Zoltán – főlevéltáros, Nagyvárad
Dr. Pomogáts Béla – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Budapest
Dr. Sipos Dávid – idegenvezető, Kolozsvár
Dr. Szarka László – egyetemi tanár, Komárom
Dr. Szász István Tas – orvos, Leányfalu
Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest
Dr. Tibori Szabó Zoltán – szerkesztő, Kolozsvár

Egy 20. századi lelkész hagyatékából. Fényképezte: Szikszai Mária

A lapszámot szerkesztette:

Keszeg Vilmos (vendégszerkesztő)

Bajkó Árpád (1982) – néprajzkutató, fordító, intézeti titkár, Kolozsvár

Bakos Áron (1988) – néprajzkutató, egyetemi tanársegéd, BBTE, Kolozsvár

Ballok Sári (1936) – háztartásbeli, autodidakta költő, Szamosújvár

Bilibók Renáta (1988) – tartalomszerkesztő, óraadó tanár, BBTE, Kolozsvár

Dimény-Haszmann Orsolya (1979) – a csernátoni Haszmann Pál Múzeum részlegvezető muzeológusa, PhD

Ferencz Melinda (1982) – tanár, PhD

Iliescu (Jiga), Laura (1968) – tudományos kutató, PhD, Constantin Brăiloiu Etnográfiai és Néprajzi Intézet

Ilyefalvi Emese (1987) – egyetemi tanársegéd, tudományos munkatárs, PhD, ELTE BTK, Budapest

Kertész Dalma (1996) – a néprajz szak abszolvense

Keszeg Vilmos (1957) – egyetemi tanár, PhD, BBTE, Kolozsvár

Kiss Dániel (1924–2010) – népi költő, földműves, Mezőkésztő

Kovač, Senka – egyetemi tanár, Belgrádi Tudományegyetem

Lingvaj Julianna (1992) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár

Nagy Réka (1982) – tanár, PhD

Olosz Brigitta-Gyöngyike (1997) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár

Olosz Katalin (1940) – folklórkutató, a Román Akadémia marosvásárhelyi kutatóintézetének nyugalmazott munkatársa

Pál Emese (1995) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár

Radulović, B. Lidija (1964) – egyetemi oktató, Belgrádi Tudományegyetem

Szász István Szilárd (1988) – újságíró, szerkesztő, közösségimédia-kutató, PhD

Szikszai Mária (1967) – tanár, PhD, BBTE, Kolozsvár

Tóth Gödri Iringó (1993) – művészet-történész, újságíró, doktorandus, BBTE, Kolozsvár

Újvári Anna (1942) – háztartásbeli, autodidakta költő, Szucság

TÁMOGATÓK

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

MINISTERUL
CULTURII

„Az írás az évezredek során az adminisztráció, a tudástermelés, -tárolás és -terjesztés, a kommunikáció alapvető eszközévé és médiumává vált. Végigkísérte az embert a civilizáció hosszú történetén. Mentalitásokat stabilizált, ingatott meg, kapcsolt össze; társadalmi esélyegyenlőségeket és egyenlőtlenségeket állított elő; különböző identitások létrehozását és működtetését tette lehetővé; távoli korokat és világokat tett megközelíthetővé. Az írás gyakorlása egyaránt szolgál mágiikus, vallásos, gazdasági, rituális, esztétikai, teret tagoló funkciót. Komplexitása révén olyan tudományok reflektálnak rá, mint a történelemtudomány, a filozófia, a nyelvtudomány, az irodalomtudomány, a neveléstudomány, a pszichológia és az orvostudomány. A társadalmat és a kulturális gyakorlatokat vizsgáló etnológia és antropológia megszületését követően az írással kapcsolatosan új kérdések merültek fel.”

(Keszeg Vilmos)

ISSN 1222 8338

10 LEI
800 FT

OBICEIURI, CONTEXTE
ȘI MENTALITĂȚI DE SCRIERE
WRITING HABITS, CONTEXTS
AND MENTALITIES